

leto XXIX, št. 1, 2022

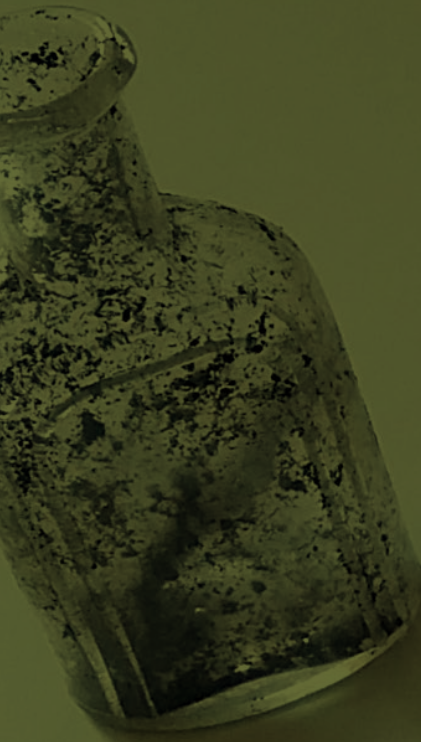
ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

ISSN 1318-2498

Katja POTOČNIK
Filip ČUČEK
Damir GLOBOČNIK
Robert DEVETAK
Mateja RATEJ
Lisbeth MATZER
Jaša DRNOVŠEK

CENA: 11 €

ZGODOVINA ZA VSE, leto XXIX, št. 1, 2022

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Katja Potočnik

»Mi nesrečni skupaj zbrani in v norišnico odpeljani...« 5

Od Deželne civilne bolnice do Kranjske deželne blaznice

„WIR UNGLÜCKLICHEN EINGESAMMELT UND IN DIE IRRENANSTALT ABGEFÜHRT...“

Vom Zivilkrankenhaus des Landes zur Krainer Landes-Irrenanstalt

Filip Čuček

Zadnja leta celjskega župana Josefa Neckermanna v graškem deželnem zboru 17

DIE LETZTEN JAHRE DES CILLIER BÜRGERMEISTERS JOSEF NECKERMANN IM GRAZER LANDTAG

Damir Globočnik

Ljubljanske občinske volitve in nesramne karikature 27

LAIBACHER GEMEINDEWAHLEN UND UNVERSCHÄMTE KARIKATUREN

Robert Devetak

Nameravan atentat na nadvojvodo Josipa Ferdinanda? 45

Epizoda goriškega kulturnega boja iz leta 1912

EIN GEPLANTES ATTENTAT AUF ERZHERZOG JOSEPH FERDINAND?

Eine Episode aus dem Görzer Kulturkampf im Jahr 1912

Mateja Ratej

»Tako sem dobil jaz od njega komunistične bacile« 57

Ivan Di(e)tinger (1883–1949)

„SO STECKTE ICH MICH BEI IHM MIT DEN KOMMUNISTISCHEN BAZILLEN AN“

Ivan Di(e)tinger (1883–1949)

Lisbeth Matzer

»Pripadaš nam po svoji krvi« 67

Hitlerjeva mladina kot sredstvo germanizacije na Gorenjskem in na Spodnjem Štajerskem

„DEINEM BLUTE NACH GEHÖRST DU ZU UNS“

Die Hitler-Jugend als Germanisierungsinanz in Oberkrain und der Untersteiermark

Jaša Drnovšek

»Če bi vsi vstali, bi bil polhn Rancerebar otruk!« 81

Primer Filomene Permoser, izvajalke splavov

„WENN ALLE AUFERSTÜN DEN, WÄR' DER HÜGEL RANCERE BAR [RANCA REBR] VOLL MIT KINDERN!“

Der Fall der Engelmacherin Filomena Permoser

Julijana Visočnik

Klavdijski municipij Celeja – odlično mesto na jugu Norika 101

Jože Maček

Vpogledi v rimska naselja 103

Julija Šuligoj

Veliki pokol ... 106

Aleksander Žižek

Laščani pod mikroskopom 108

Bojan Himmelreich

Tisk nikoli ne služi samemu sebi ... 110

Borut Batagelj

Vogrinec od blizu 113

Mihael Ojsteršek

Podoba revščine 115

Katja Potočnik

»Mi nesrečni skupaj zbrani in v norišnico odpeljani...«

Od Deželne civilne bolnice do Kranjske deželne blaznice

POTOČNIK Katja, univerzitetna diplomirana literarna komparativistka in profesorica zgodovine, Linhartova cesta 68, SI-1000 Ljubljana; katja.potocnik1@gmail.com

616.89"18"

»MI NESREČNI SKUPAJ ZBRANI IN V
NORIŠNICO ODPELJANI ...«

*Od Deželne civilne bolnice do Kranjske deželne
blaznice*

Vprašanje blaznosti na Kranjskem je bilo v drugi polovici 19. stoletja pereč problem zaradi naraščajočega števila ljudi, ki so potrebovali zdravniško pomoč, in konstantnim primanjkljajem bolniških postelj. Deželne oblasti so reševanje problematike odlašale z iskanjem alternativ s čim manjšim finančnim vložkom, pri čemer pa se končni ustanovitvi samostojne deželne blaznice leta 1881 niso mogle izogniti. Kljub novi stavbi pa problematika »blaznih« ni bila rešena, saj je njihovo število še naprej naraščalo, oblasti pa niso mogle slediti prostorskim potrebam.

Ključne besede: 19. stoletje, psihiatrija, blaznica

POTOČNIK Katja, BA History and Comparative Literature, Linhartova cesta 68, SI-1000 Ljubljana; katja.potocnik1@gmail.com

616.89"18"

»WE POOR SOULS HERDED TOGETHER AND
TAKEN TO THE MADHOUSE ...»

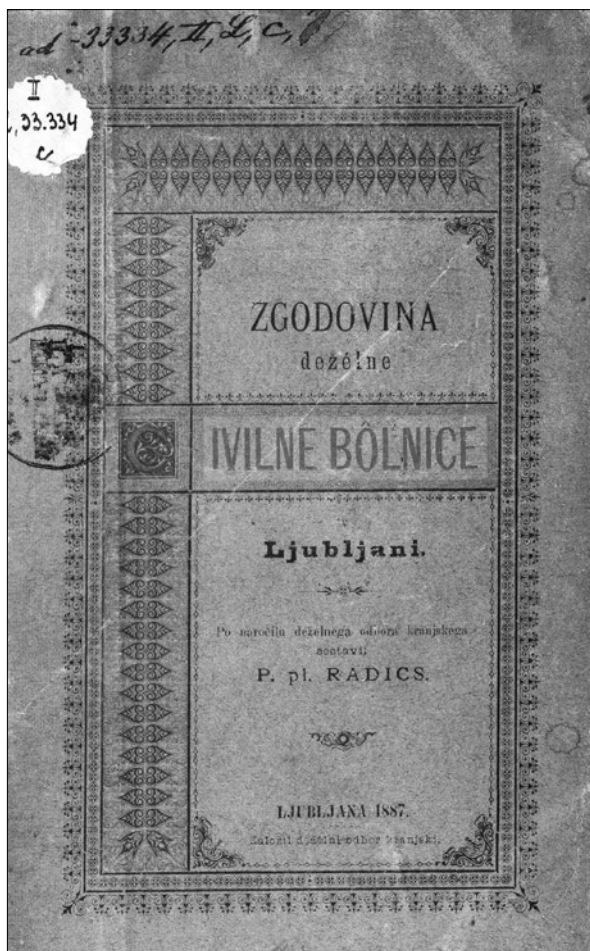
*From the Provincial Hospital to the Carniolan
Provincial Mental Asylum*

The issue of madness in Carniola was a pressing problem in the second half of the 19th century due to the increasing number of people in need of medical attention and the constant shortage of hospital beds. The provincial authorities delayed solving the problem by finding alternatives with the least possible financial investment, but the final establishment of an independent provincial hospital in 1881 was unavoidable. Despite the new building, the problem of the "mad" was not solved, as their numbers continued to grow, and the authorities were unable to provide enough space for them.

Key words: 19th century, psychiatry, mental asylum

K orisu Deželne civilne bolnice in njene blaznice

Kranjska deželna blaznica ima svoje korenine v deželni bolnici, ki je nastala na Ajdovščini konec 18. stoletja. Iz tega razloga pričetek našega članka postavljamo v čas nastanka bolnice, v nadaljevanju pa bomo skušali odgovoriti na vprašanje nadaljnjih korakov, ki so vodili do ustanovitve prve samostojne blaznice na Kranjskem, hkrati pa v manjši meri tudi osvetliti njeno delovanje preko vprašanja pomanjkanja prostora. V prvi fazi raziskovanja se bomo močno naslonili na *Zgodovino deželne civilne bolnice* Petra Radicsa, ki predstavlja edinstven vir za raziskovanje zgodovine Deželne civilne bolnice.¹ V nadaljevanju se bomo intenzivneje oprli na zapisnike sej kranjskega deželnega odbora in ostalo

Naslovnica knjižne izdaje zgodovine deželne civilne bolnice (*Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana*)

¹ Peter Radics, *Zgodovina deželne civilne bolnice* (Ljubljana, 1887).

arhivsko gradivo, ki bodo predstavljali primarni raziskovalni vir, podprti pa bodo z relevantno sekundarno literaturo.

Leta 1783 se je avstrijski cesar Jožef II. vračal iz Italije na Dunaj in pri tem potoval čez Ljubljano. Radics je cesarjevemu obisku Ljubljane pripisal velik pomen in zapisal: »*Za našo hišo, današnjo civilno bólnico in tačas še samostan diaskalcejatski, bil je pa ta pohòd cesarjev v Ljubljani epohalne pomembe.*«² V svojih navodilih guvernerju je cesar namreč med drugim zaukazal izpraznitev frančiškanskega samostana pod grajskim hribom in preoblikovanje le tega v bolnišnico. Ker se je naknadno izkazalo, da je neprimeren za izgradnjo bolnišnice, je ta nato nastala v izpraznjenem samostanu bosonogih avguštincev na Ajdovščini. Vanj je cesar ukazal naseliti usmiljene brate iz Trsta, ki so prevzeli nalogo vzpostavitve in vodenja bolnišnice, dodaja Radics.

Ljubljani je bila bolnišnica nujno potrebna, saj so se že kmalu po prihodu tržaških bratov pričele vrstiti prošnje za sprejem. Bolnišnica je pričela svoje delovanje z dvanajstimi posteljami, predvidene pa so bile tudi sobe za »blazne«, pri katerih je bilo pomembno »*da se napravita dva razdelka, za mirne in za besnéče blazníke, katere treba vsekako ločevati druge od drugih. Za blazníke prve vrste se nahajajo sicer pritlične obokane sóbe, v katerih bi jih utegnilo imeti prostor do osem, ako se napravijo stanice vsakemu posebej*«,³ urejena pa je bila tudi lekarna. 17. julija 1787 je bilo v oskrbi že osem bolnikov, ki so bili deležni brezplačne oskrbe, preostala štiri mesta pa so bila zapolnjena skoraj enako hitro.⁴ Bolnišnica se je tako hitro pričela spopadati s premajhnim številom postelj, v luči naraščajočih primerov blaznosti pa je bila še posebej problematična namestitvev »blaznih« bolnikov. Načrti za širitev so stekli in leta 1827 je bil dograjen poseben oddelek blaznice, ki pa je le za prvo silo odgovoril na takratne potrebe.⁵

Od začetnih nekaj bolnikov jih je leta 1830 bilo hospitaliziranih že 30, navaja Fran Viljem Lipič, v

² *Ibid.*, 25.

³ *Ibid.*, 33.

⁴ *Ibid.*, 24 – 27.

⁵ *Ibid.*, 37 – 38, 57 – 58.

naslednjih desetletjih pa je število hospitaliziranih »blaznežev« skokovito naraščalo. Do leta 1870 so jih zdravili že 116, do konca stoletja pa se bo število skoraj početrilo. Pri tem ne gre pozabiti, da je precejšnje število bolnih ostajalo izven bolnišničnih sten.⁶

Z dvornim dekretom izdanim 9. novembra 1841 je bila oskrba duševnih bolnikov v celoti prepuščena deželni oblasti, pri tem pa je bila zapovedana gradnja blaznic po vseh avstrijskih deželah. Kranjski deželni odbor je k njegovi realizaciji pristopil proaktivno, a počasi.⁷ Bolniških postelj je kronično primanjkovalo, gradnja novih prostorov pa se ni odvijala tako hitro, kot bi si odgovorni želeli, zato so konstantno iskali finančno ugodne rešitve v obstoječih ustanovah, ki bi razbremenile prenapolnjeno blaznico v okviru Deželne civilne bolnice.⁸

Kritično vprašanje institucionaliziranega zdravljenja »blaznih« pred ustanovitvijo Kranjske deželne blaznice

»Blazne« so hospitalizirali povsod, kjer so jih lahko namestili, hkrati pa se je že sama deželna bolnica soočala s konstantno prenapoljenostjo in je zato tudi ves čas iskala dodatne namestitve. Poleg prostorov blaznice v matični bolnici na Ajdovščini, so »blazne« nameščali tudi v najeti bolnišnični podružnici na Poljanah, kasneje pa tudi v prisilni delavnici in hiralnici sv. Jožefa.⁹ Pri tem naj bralca

spomnimo, da to niso bili prostori specializirani za zdravljenje »blaznih«, niti prilagojeni njihovim specifikam, zaradi česar tovrstne rešitve niso bile sprejemljive na daljši rok.

V letu 1870 je bila že izražena močna potreba po specializirani ustanovi za zdravljenje duševno bolnih, na kar je opozorilo poročilo deželnega odbora: »V Ljubljani se za Kranjsko nahaja norišnica s prostorom za 40 bolnikov, ki pa že zdavnaj ne zadostuje niti navalu bolnikov, niti znanstvenim i ljudomilim zahtevam.«¹⁰ Na to je večkrat opozoril tudi Karel Bleiweis,¹¹ primarij internega in blazničnega oddelka Deželne civilne bolnice, saj so razmere v matični blaznici in njeni poljanski podružnici postale že povsem neprimerne za zdravljenje. Bolni so imeli na razpolago premalo prostora, v majhnih sobah sta bila nastanjena tudi po dva bolnika skupaj, kar pa je neredko privedlo tudi do nesreč.¹² S podrob-

Karel Bleiweis, primarij v Deželni civilni bolnici v Ljubljani (Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana)

⁶ »Stenografični zapisnik osme (večer) seje deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani dne 21. aprila 1877«, v *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 5. do 21. aprila 1877* (Ljubljana, 1877), 127.

⁷ Radics, *Zgodovina deželne civilne bolnice*, 62 – 63.

⁸ Podrobneje glej: »Priloga 9: Poročilo deželnega odbora o nujni potrebi, da se poseben oddelek deželne posilne delavnice začasno prepusti v porabo norišnici«, v *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani v drugi sesiji četrte volitvene dobe od 5. novembra do 7. decembra 1872* (Ljubljana, 1872), 225 – 232.

⁹ Podrobneje glej: »Priloga 9: Poročilo deželnega odbora o nujni potrebi, da se poseben oddelek deželne posilne delavnice začasno prepusti v porabo norišnici«, 225 – 232 in »Priloga 7: Poročilo deželnega odbora o nakupu Valentin Krišerjevega posestva, »zverinjak« imenovanega, za prihodnjo deželno norišnico«, v *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 7. marca do 11. aprila 1876* (Ljubljana, 1876), 45 – 49.

¹⁰ »Priloga 9: Poročilo deželnega odbora o nujni potrebi, da se poseben oddelek deželne posilne delavnice začasno prepusti v porabo norišnici«, 225.

¹¹ Karel Bleiweis (1834 – 1909): *Nestor kranjske psihiatrije. Leta 1871 je prevzel vodenje internega oddelka za duševno bolne deželne Civilne bolnice, vse od takrat pa je tudi vztrajal na novih prostorih za paciente. Za ustanovitev Kranjske deželne blaznice na Studencu se je trudil tako na strokovni ravni kot tudi politični preko svoje pozicije deželnega poslanca.*

¹² »Stenografični zapisnik devete seje deželnega zbora Ljubljanskega dne 4. decembra 1872«, v *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani v drugi seji četrte volitvene*

nim opisom ene izmed takih situacij se seznanimo sicer šele leta 1905, ko je nova blaznica že stala, a je do nje prišlo natanko zaradi prenapoljenosti in namestitve dveh bolnic v sobi, ki je bila sicer namenjena eni sami. Bolnica je prišlekinjo pretepla z urinsko posodo, ki jo je ena izmed strežnic pustila v sobi. Poškodovana bolnica je obležala nezavestna na slamnati postelji, imela je več ran, krvavela je iz ušesa, nosu in ust. Zdravnik je njene rane sicer nemudoma oskrbel, a je kljub temu bolnica naslednji dan umrla. Obdukcija je pokazala, da je imela zlomljeno lobanjo na dveh mestih.¹³

V takih razmerah si je razumljivo težko predstavljati, da je bilo zdravljenje učinkovito. Nasprotno, situacija je postala tako resna, da so v deželni zboru obstoječo norišnico poimenovali kar »narrenturm«.¹⁴ Oznaka je izvirala pri dunajski blaznici, nastali leta 1784, ki je skozi leta postala sinonim za ustanovo, ki ne gre v korak z razvojem na psihiatričnem področju in vztraja pri zastarelih in nehumanih kustodialnih metodah, medtem ko kurativno noto pušča ob strani.

Hkrati Bleiweis dodaja, da veliko bolnikov sploh ni bila hospitaliziranih, saj »koliko jih je še zunaj na deželi takih revnih, in zaznamovano mi jih je bilo 25, in sicer v Planinskem okraji 5, v Kamniškem 3, v Novomeškem 3, v Ljubljanskem 2, v Kranjskem 1, v Postojnskem 5, v Radoliškem 1, v Černomeljskem itd. Vsi ti so v prežalostnem stanju zunaj.«¹⁵ Nekateri izmed teh so zaprti tudi v ječah.¹⁶ Kot pojasnjuje Grošelj so se v zaporih v prvi vrsti vsaj začasno lahko znašli vsi tisti duševno bolni, ki so zagrešili zločine v stanju neprištevnosti, dopuščamo pa tudi možnost, da pri prekrškarjih simptomi duševnih bolezni niso bili zaznani in tako niti niso mogli biti

dobe od 5. novembra do 7. decembra 1872 (Ljubljana, 1872), 106.

¹³ Arhiv Republike Slovenije, Studenec, AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko 1899 – 1905, Dopis 27. 8. 1905.

¹⁴ »Stenografični zapisnik osme (večerne) seje deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani dne 21. aprila 1877«, v Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 5. do 21. aprila 1877 (Ljubljana, 1877), 132.

¹⁵ »Stenografični zapisnik devete seje deželnega zbora Ljubljanskega dne 4. decembra 1872«, 106.

¹⁶ »Stenografični zapisnik petnajste seje deželnega zbora Ljubljanskega dne 14. maja l. 1875«, v Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. aprila do 15. maja 1875 (Ljubljana, 1875), 216.

preusmerjeni v blaznico. Pogosto so se v zaporih znašli tudi nezdravljeni alkoholiki.¹⁷

Kljub povečanim kapacitetam na Poljanah je prostora za vse sprejema potrebne bolnike še naprej primanjkovalo, zato je bilo leta 1874 ponovno odprto vprašanje izgradnje nove stavbe. Denarja zanj ni bilo, zato je bilo potrebno poiskati pragmatično rešitev, ki je bila realizirana v obliki najema prostorov prisilne delavnice. Ti so bili ločeni tako, da novo nastanjeni mirni »nori«, ne bi bili v stiku z delavci.¹⁸ Tako Bleiweis kot tudi deželni zdravstveni svet so primernost prisilne delavnice potrdili kot najboljšo možno začasno rešitev, ki naj bi v nekaterih ozirih nudila celo boljše pogoje kot bolnišnica.¹⁹ V slednji je namreč vladala velika gneča, ki je onemogočala kakovostno zdravstveno nego. Kakršnakoli natančnejša klasifikacija bolnikov po naravi in vrsti bolezni v smislu ločitve ozdravljivih od neozdravljivih, divjih od mirnih, snažnih od nesnažnih je bila zaradi prezasedenosti onemogočena.²⁰ Celo več, dogodilo se je tudi, da je zaradi naglice kot »blazen« bil diagnosticiran napačen človek! Bolnega je namreč v blaznico pripeljal spremljevalec, pri čemer sta bila oba tako pijana, da nista mogla odgovoriti na nobeno vprašanje. Osebe je tistega, ki je izgledal bolj »blazen« okopalo s ciljem priprave na sprejem. Tega je voda dovolj streznila, da je povedal, da vendarle ni on tisti, ki potrebuje zdravljenje. Nekaj dni po dogodku se je pritožil, zakaj se ga je kopalo, na kar takrat dežurni zdravnik poroča, da mu je svetoval, naj le molči o celi stvari, »češ kopal se je zastonj – če se pa izve, moral bo kopel plačati.«²¹

Ob pomislekih združitve »blaznežev« in prisilnih delavcev je bilo s strani zagovornikov selitve poudarjeno, da bo poskrbljeno za strogo delitev med njimi. Mirni »blazni« bi imeli namestitev določeno v prizidku na levi strani delavničnega poslopja, ki je

¹⁷ Branka Grošelj, Na dnu: Položaj beračev in brezdomcev od konca 19. stoletja do leta 1940 (Ljubljana, 2018), 65.

¹⁸ »Priloga 9: Poročilo deželnega odbora o nujni potrebi, da se poseben oddelk deželne posilne delavnice začasno prepusti v porabo norišnici«, 225 – 226.

¹⁹ »Stenografični zapisnik devete seje deželnega zbora Ljubljanskega dne 4. decembra 1872«, 106.

²⁰ »Priloga 9: Poročilo deželnega odbora o nujni potrebi, da se poseben oddelk deželne posilne delavnice začasno prepusti v porabo norišnici«, 229.

²¹ Fran Göstl, Misterij duše (Ljubljana, 1924), 30.

že ločen od stavbe, v kateri so bili nastanjeni prisiljenci, urediti pa bi se dalo tudi dva povsem ločena vhoda, ki bi omogočila, da bolni sploh nikoli ne bi srečali delavcev. Omenjeni prizidek je bil prostoren in bi lahko namestil od 50 do 60 »blaznežev«. Pri opisu prostorov je bila posebna pozornost namenjena njihovi legi, saj se posebej poudarja, da v bližini ni nobene druge hiše, kar bi zagotavljalo mirno okolje. Sobe so imele visok strop, bile so zračne in svetle, pogled čez okno pa je nudil razgled na gore. Poslopje je nudilo obilo prostora za sprehode, na voljo pa sta bila tudi dva prostorna vrtova.²² Dodatni argument zagovornikov je predstavljalo dejstvo, da se je leta 1849 v prostore prisilne delavnice preselila celotna jetnišnica z ljubljanskega gradu, v katero so namestili skupno 194 jetnikov, ki jih fizično niso ločili od prisilnih delavcev.²³ Prostora je bilo torej več kot dovolj, s posebnim ozirom na ločitev obeh skupin pa bi lahko bilo poskrbljeno za nemoteno delovanje obojih.

K potrditvi selitve mirnih »blaznih« v prostore prisilne delavnice, so pripomogli tudi vzori iz drugih dežel, saj je Kranjska pred vsako pomembnejšo odločitvijo preverila, kako se s podobnimi izzivi soočajo na Štajerskem, Koroškem, Tirolskem ter drugod.²⁴

Blaznična podružnica se je v prisilni delavnici odprla 11. novembra 1873 za obdobje petih let. V njenih prostorih so se praviloma nastanili mirni in neozdravljivi, t. i. hirajoči bolniki. Do leta 1878 je tako Kranjska vsaj začasno odložila rešitev perečega vprašanja, vendar bo kljub temu morala stremeti k nadomestni ustanovi, ki bi zadostila higienskimi in psihiatričnim načelom tedanjega časa.²⁵

Na dolgi rok uporaba prisilne delavnice kot blaznice sicer ni bila pripravna niti iz zdravstvenih niti iz finančnih obzirov.²⁶ Taka nastanitev bolnikov je predstavljala samo iskanje najboljše možnosti zno-

traj obstoječih ustanov s ciljem finančnega prihranka.²⁷ Prisilna delavnica je torej lahko bila le začasna rešitev, saj ni bila grajena z namenom zdravljenja nastanjenih in ni upoštevala vseh arhitekturnih elementov, ki naj bi jih tovrstni kustodialni in terapevtski zavod vključeval.²⁸ Hkrati Bleiweis skladno s psihiatričnimi usmeritvami navaja nujno ločitev na moški in ženski spol ter ločitev mirnih od nemirnih »blaznih«, za kar bi bila potrebna dozidava, nadalje pa bi se potreboval tudi dodatni oddelek za bolnike, ki so po ozdravitvi še zmeraj trpeli za določenimi umskimi omejitvami, kamor bi uvrstili tiste, ki so utrpeli možgansko kap ali epileptike.²⁹

Prihajajoča leta so zaznamovali poskusi reševanja prostorske stiske, ki so rezultirali v odločitvi za izgradnjo nove blaznice.³⁰

Priprave in izgradnja nove blaznice na Studencu

Pričakovanja za novo blaznico so bila velika. Zdraviti in oskrbovati bi morala 150 ljudi, hkrati pa bi morala zadostiti vsem kriterijem, ki naj bi jih moderna blaznica dosegala – biti mora »prijazna, prijetna, mora ponujati blaznim to, da ne mislijo na svojo nesrečo, ampak da tudi to in uno delajo. Večina blaznih pride iz kmetov, in takim mora zdravnik primerno delo nakladati, da kopavajo, sejejo, da orjejo i. t. d.«³¹ Kot primerna lokacija z dovolj prostora za poljedelska opravila so bili v načrtih predlagani šentviško polje pri Dravljah, polja pri Ježici ali polje pri Tomačevem.³² Na podlagi prejetih ponudb je

²² *Ibid.*, 228.

²³ *Ibid.*, 230.

²⁴ *Ibid.*, 229.

²⁵ »Priloga 18: Poročilo deželnega odbora zastran zidanja nove zdravnišnice za blazne«, v *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. aprila do 15. maja 1875* (Ljubljana, 1875), 179.

²⁶ »Stenografični zapisnik petnajste seje deželnega zbora Ljubljanskega dne 14. maja l. 1875«, 216.

²⁷ V času Keesbacherja kot primarija je bil podan celo predlog, da bi se dodatni oddelek norišnice naredil v bolnišnični mrtvašnici. V: »Stenografični zapisnik štirinajste (dopoldanje) seje deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani dne 11. aprila 1876«, v *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 7. marca do 11. aprila 1876* (Ljubljana, 1876), 163.

²⁸ »Stenografični zapisnik petnajste seje deželnega zbora Ljubljanskega dne 14. maja l. 1875, 216

²⁹ *Ibid.*, 216.

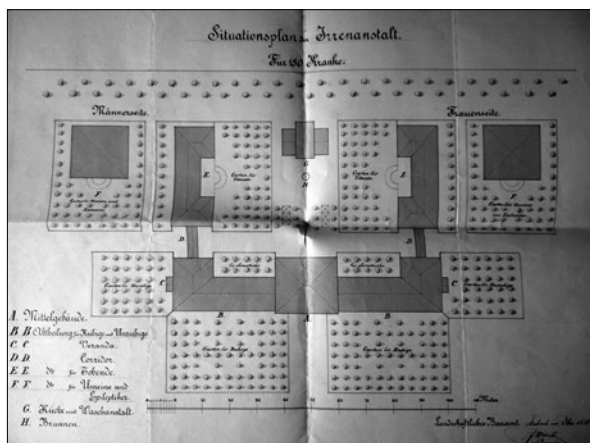
³⁰ »Priloga 3: Poročilo deželnega odbora zastran bolnišnične filijale na Poljanah, potem o popravljani stare norišnice in povečšanji deželnih dobredelnih naprav«, v *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. junija do 13. julija 1880* (Ljubljana, 1880), 11 – 12.

³¹ »Stenografični zapisnik petnajste seje deželnega zbora Ljubljanskega dne 14. maja l. 1875«, 216.

³² »Priloga 18: Poročilo deželnega odbora zastran zidanja nove zdravnišnice za blazne«, v *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. aprila do 15. maja 1875* (Lju-

bilo leta 1875 vendarle kot končni prostor izbrano posestvo Valentina Krisperja na Studencu.³³

V arhitekturnem smislu je Bleiweis predvidel le eno glavno poslopje v obliki črke U, z dvema samostojnima stavbama namenjenima nečistim in epileptičnim bolnikom. Glavno poslopje bi služilo kot oskrbniška hiša oziroma administrativno poslopje, iz katerega bi izvirali prizidki z oddelki za bolnike in oskrbovance, pri čemer bi oba bila identična tako glede na arhitekturni načrt kot tudi razporejenost glede na bolezni. Eno krilo je bilo namenjeno ženskam, drugo moškim. V osrednji stavbi, označeno z A, bi se nahajala celotna administracija. Levo in desno od nje bi se nahajali prostori za mirne in nemirne bolnike, tudi t.i. somatske. Vsaki od teh skupin je pripadal vrt, pri čemer je bil ta za mirne bolnike največji, najmanjši pa za somatske obolele. Nemirni bolniki so bili oddaljeni najdlje od administrativne stavbe. Po hodniku, označenem z D, se je prišlo v del krila, E, ki je bil namenjenim besnečim bolnikom in so bili tako kar najbolj oddaljeni od osrednjega dela. Tako ženski kot moški del sta imela predviden tudi pripadajoči vrt. Med moškim in ženskim delom stavbe namenjenim besnečim, se je nahajala kuhinja, označena z G, z vodomatom,

Načrt Kranjske deželne blaznice, 1876
(Arhiv Republike Slovenije)

bljana, 1875), 179. Tudi v »Stenografični zapisnik štirinajste (dopoldanje) seje deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani dne 11. aprila 1876«, 163.

³³ »Priloga 7: Poročilo deželnega odbora o nakupu Valentina Krišerjevega posestva, »zverinjak« imenovanega, za prihodnjo deželno norišnico«, v Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 7. marca do 11. aprila 1876 (Ljubljana, 1876), 45 – 49.

označenim s H. Morebitna ostala poslopja v okviru prvotnega načrta iz leta 1876 niso bila predvidena.³⁴

Na posestvu sta bili nadalje predvideni dve samostojni manjši, t.i. paviljonski stavbi ki bi bili ločeni od glavnega poslopja. Postavljeni bi bili simetrično glede na središče osrednje stavbe in sicer tako na moški kot tudi na ženski strani. V njej bi bili nameščeni nečisti in epileptični bolniki.

V upravnem smislu je Bleiweis priporočal samostojno upravo, ki bi bila ločena od uprave tedanjih deželnih dobrodelnih ustanov. Upravnik bi bil zdravnik, ki bi v blaznici tudi stanoval, z njim vred pa tudi pomožni zdravnik in upravni uradnik. Za duhovnika je predvidel stanovanje le v primeru, da bi bolnike tudi poučeval. Enako je močno okrnil tradicionalno vlogo redovnic pri strežbi, saj priporoča posvetno strežbo. Hkrati je veliko pozornost namenil zaposlitvi bolnih na vrtu in polju, pri čemer pa opozarja, da se pri tovrstnem delu ne sme gledati na dobiček, ki bi ga blaznica na ta račun lahko generirala, temveč mora delo vedno odlikovati potrebe bolnika na poti k ozdravitvi. Bleiweis je veliko pozornost namenil temu, da so se bolniki v okviru svoje delovne terapije lahko ukvarjali s tisto dejavnostjo, ki jim je bila domača in primerna stanu ter izobrazbi. Glede na to, da je bila večina bolnikov nižjega stanu, je bilo potrebno temu primerno zagotoviti dovolj poljedelskih površin, ob obdelavi katerih bi se tovrstni bolniki najbolj počutili.³⁵

Kot pomemben del blaznice je predvidel tudi mrtvašnico. Zanj mrtvašnica ni le prostor, kamor se premesti umrle, temveč navaja, da je potrebna: »tudi posebna soba, v kateri se mrtvi secirajo. Dan danes je znanstveno dognano, da norišnica blaznim ne sme biti ječa, ampak bolnišnica, kjer se zdravniki prizadevajo ozdraviti blazne. In da jim to tudi več-

³⁴ Glej tudi: »Priloga 18: Poročilo deželnega odbora zastran zidanja nove zdravnišnice za blazne«, 180.

³⁵ Ibid., 180. Leta 1880 to stališče zanemarijo, saj ob podpisu nove pogodbe z redovnicami glede režije, pristanejo na to, da sme red uporabiti »blazne« za različna dela, vendar jim mora za to dajati simbolično plačo. Podrobneje v: »Priloga 31: Poročilo deželnega odbora zastran režije in zdravljenja na blazničnem oddelku v Studencu«, v Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 8. junija do 13. julija 1880 (Ljubljana, 1880), 523.

krat obvelja, kaže skušnja, ker izmed 100 blaznih se jih navadno kakih 40 ozdravi. V terapiji blaznih velik korak naprej storil se je z obdukcijami mrtvih. Kakor je Rokitsky še le po patološki anatomiji korak naprej odprl medicine, tako je tudi prof. Meynert, če je blaznega brez vspeha zdravil, ga hotel mrtvega preiskavati, da je v mrliču najdel, kar mu je potem bilo pri drugih blaznih vodilo za zdravljenje.³⁶

Po Bleiweisovem predlogu bi zavod imel šest razdelkov, ki bi združevali samoplačnike prvega in drugega razreda, okrevalce in mirne ozdravljive »blazne«, nemirne ozdravljive in neozdravljive »blazne«, ki bi se ločili v dva pododdelka, mirne neozdravljive in epileptične bolnike, nesnažne in paralizirane bolnike ter zadnjega za »razsajalce«, tiste, ki so bili nemirni, so povzročali škodo in so bili potencialno nevarni sebi in okolici. Svojim potrebam primerno so imeli tudi specifično oblikovan oddelek.³⁷

Poleg same klasifikacije glede na spol in obliko bolezni, je Bleiweis v vseh oddelkih veliko pozornosti namenil tudi svežemu zraku in svetlobi, saj je predlagal, da se naredijo verande v švicarskem slogu, ki bi »blaznim« nudile preživljanje prostega časa na zraku tudi v primeru slabega vremena, zavod pa bi vključeval tudi prostorne sobe za delo, prostočasne aktivnosti ali izobraževanje.³⁸

Pričetek delovanja blaznice v luči nenehnega pomanjkanja prostorskih kapacitet

Bleiweisov načrt in ambicije po čim hitrejši preselitvi bolnikov na novo posestvo na Studencu so se realizirale počasi. Pričakovana selitev v novo blaznico jeseni 1878 se je zavlekla. Pozimi 1878 so se na starih, že uporabljenih, poslopih pokazale pomanjkljivosti, prizanešeno pa ni bilo niti novo-

gradnjam.³⁹ V njih so že bivali prvi »blazni«, ki so bili v skrajni sili zaradi pomanjkanja prostora prepeljani iz prisilne delavnice.⁴⁰ Leta 1880 so začeli z intenzivnejšim preseljevanjem bolnih na Studenec, vendar je to pomenilo, da se je moralo dokončno urediti tudi vprašanje zdravniške službe. Dokler je Kranjska imela na Studencu le 30 – 35 mirnih bolnikov, je zadostovalo, da sta se primarij ali sekundarij dvakrat tedensko vozila iz bolnice na Studenec. Sedaj pa bi se oskrbovalo do 100 »blaznih«, med njimi tudi manične in nemirne, ki bi potrebovali stalno navzočnost zdravnika. Delovno mesto je zasedel Pavel Preinič, občinski in tovarniški zdravnik iz Čavelj pri Reki.⁴¹ V blaznici je delal vse do svoje smrti 29. julija 1894, na njegovem mestu pa ga je nasledil Štefan (Stevo) Divjak.⁴²

Neuradna otvoritev Kranjske deželne blaznice je potekala 27. in 28. decembra 1880, ko so v novo blaznico prepeljali prvih 22 moških in 26 ženskih bolnic. Ob slovesni otvoritvi nekaj dni kasneje, jih je bilo nastanjenih že 77 od skupno 100 prostih mest, stara norišnica v bolnišnici pa se je kmalu zatem prezidala in se uporabila kot prostor za neozdravljive »blazne« in epileptike ter kot opazovalni oddelek, kamor so sprva sprejeli vse »blazne« na opazovanje, nato pa jih po potrebi premestili na Studenec z namenom dolgotrajnejšega zdravljenja.⁴³ Slovesna otvoritev je potekala 3. 1. 1881 v navzočnosti deželnega glavarja Friderika Kaltenegger – Ridehorsta.

Zmagoslavje nad obvladovanjem blaznosti na Kranjskem ni trajalo dolgo. Že dve leti za odprtjem so se pričeli vrstiti prvi protesti zoper prenapolnje-

³⁶ »Stenografski zapisnik trinajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 12. julija leta 1880«, v *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. junija do 13. julija 1880* (Ljubljana, 1880), 260.

³⁷ »Priloga 29: Poročilo deželnega odbora zastran zidanja deželne zdravnišnice in oskrbnišnice za blazne na poprej Valentin Krišperjevem posestvu »Zverinjak« na Studencu pri Devici Mariji v Polju«, v *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 7. marca do 11. aprila 1876* (Ljubljana, 1876), 265.

³⁸ *Ibid.*, 266.

³⁹ *Ibid.*, 266.

⁴⁰ »Priloga 46: Poročilo deželnega odbora o zidanju norišnice na deželnem posestvu na Studencu«, v *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. junija do 13. julija 1880* (Ljubljana, 1880), 655.

⁴¹ »Priloga 18: Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za čas od 1. januarja l. 1880 do konca junija l. 1881«, v *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 24. septembra do 22. oktobra l. 1881* (Ljubljana, 1881), 331.

⁴² »Priloga 3: Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. januarja do konec decembra 1894«, v *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 28. decembra 1894. do 16. februarja 1895* (Ljubljana, 1895), 290.

⁴³ »Priloga 18: Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za čas od 1. januarja l. 1880 do konca junija l. 1881«, 350.

nost blaznice. Karel Bleiweis tako septembra 1882 poroča, da je na opazovalnem blazničnem oddelku 12 bolnikov preveč, zaradi česar so bili ponovno prisiljeni v sobah namestiti po več bolnikov. Podobna situacija je vladala na Studencu, kjer so bili primorani v vsaki sobi postaviti še eno posteljo. Takšna prenapolnjenost je bila z zdravstvenega vidika pogubna, saj ni omogočala klasifikacije »blaznih«. ⁴⁴ Leto dni kasneje stanje ni bilo nič boljše, nasprotno – porast števila »blaznih« se je beležil povsod, ne samo na Kranjskem. ⁴⁵ Pozornost, ki so jo lahko zdravniki in osebje posvetili posameznim bolnikom je bila vse manjša, kurativna funkcija blaznice je vse bolj stopala v ozadje. V takih razmerah nesreče ne presenečajo. V takratnem časopisu se podrobneje seznanimo s primerom, ko je bilo enemu izmed bolnikov posvečeno manj pozornosti. Bolnik je bil obtožen umora, a je bil zaradi narave svojega zagovora kot simulant poslan v blaznico na opazovanje. Po prvih pregledih je pustil vtis zdravega človeka, a kljub temu zdravniki boleznijo še niso izločili in so ga obdržali na opazovanju. Neka dne je bolnik stopil v stranišče, izdril držalo iz metle, si ga nastavil na sence in se z njim zaletel ob zid. Po nesreči je bil bolnik takoj zdravniško oskrbljen, obvezan, hujše poškodbe ni bilo videti. Čez nekaj dni je bolniku postalo slabo, pri menjavi obveze pa mu je rana pričela krvaveti. Šele sedaj je bilo ugotovljeno, da je imel od nesreče dalje zlomljeno lobanjo. Kljub temu, da je bil hitro prepeljan v bolnico, je bolnik za posledicami nesreče umrl. ⁴⁶

Tako prenapolnjenost je videl tudi cesar Franc Jožef I., ki je leta 1883 ob 600-letnici habsburške vladavine na Kranjskem obiskal blaznico, a glede na opisan potek ogleda ga prenapolnjenost ni zmotila. Sprva je bil v njegov program vključen le obisk civilne bolnice, na podlagi tega obiska in Bleiweissovega obžalovanja, »kako škoda je, da ne bodo videli nove in po novejših skušnjah zidane blaznice«, ⁴⁷ pa

se je odločil še za obisk novo zgrajene blaznice. Cesarja so v blaznici sprejeli deželni glavar grof Gustav Thurn – Valsassina, deželni odbornik Josip Vošnjak, zdravnika Alojzij Valenta in Karel Bleiweis, domači zdravnik Pavel Preinič in predstavnica usmiljenih sester, ki so bolnike sicer oskrbovale. Cesar si je ogledal vsa poslopja in prostore, Radics pa povzema *Laibacher Zeitung* in navaja, da se je cesar zanimal za razdelitev dela med bolniki, zgodovino blaznice, nove stavbe, zdravniško delo in samo prostornost. Pozitivno je pozdravil lego blaznice, vodo in senco, primerno razdelitev novih zgradb in urejenost znotraj prostorov kljub že takratni prenapolnjenosti. Obisk je zaključil s slovesom: »Zeló bi Mi bilo žal, da nisem videl lepega tega zavoda.« ⁴⁸

19. junija 1883 je vodstvo deželnih dobrodelnih zavodov deželnemu odboru sporočilo, da je blaznica na vseh svojih lokacijah prenapolnjena. Studenec je lahko sprejel 100 bolnikov, stara »norišnica« 70, poljanska podružnica pa 30. Stara norišnica sicer že dolgo ni bila več primerna za »blazne«, vendar se je v uporabi obdržala zaradi premajhnih kapacitet. Bleiweis je o njej povedal, da razmere v njej že dolgo niso več obvladane, saj sta v njej vladala nemir in vpitje, bolniki pa so bili v njej močno utesnjeni. ⁴⁹

Glede na prenapolnjenost vseh prostorov ni bilo več možno sprejeti nobenega novega bolnika, čeprav bi ti utegnili biti nevarni sebi ali okolici. Iz tega razloga so dodatna mesta za mirne »blazne« zagotovili v hiralnici sv. Jožefa, ki je bila pripravljena prevzeti do 20 bolnih. V kasnejših letih so število bolnikov, ki so jih bili pripravljene sprejeti v hiralnici – blaznici sv. Jožefa še vsaj potrojili, leta 1895 pa je število preseglo 150 bolnikov. ⁵⁰

Takoj na začetku so v oskrbo sprejeli 10 bolnikov. ⁵¹ V hiralnici so praviloma oskrbovali nezdravljive in mirnejše bolnike. To je ponovno

⁴⁴ »Stenografični zapisnik desete seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 30. septembra 1882«, v *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 4. septembra do 9. oktobra l. 1882* (Ljubljana, 1882), 152.

⁴⁵ »Stenografični zapisnik devete seje deželnega zbora dne 9. oktobra l. 1883, v *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 25. junija do 20. oktobra l. 1883* (Ljubljana, 1883), 93 – 94.

⁴⁶ »Priloga 64: Deželni odbor – kot sodnik«, *Naš list*, 2, št. 64, 9. 11. 1906, 6.

⁴⁷ »Cesar v deželni blaznici«, *Slovenec*, 11, št. 84, 14. 7. 1883, 2.

⁴⁸ Radics, *Zgodovina deželne civilne bolnice*, 75.

⁴⁹ »Stenografični zapisnik jednajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 15. januarja l. 1887«, v *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 9. decembra 1886 do 24. januarja 1887* (Ljubljana, 1887), 187.

⁵⁰ »Priloga 36: Poročilo deželnega odbora glede pomanjkanja prostorov v Ljubljanski bolnišnici in blaznici«, v *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 9. decembra 1886 do 23. januarja 1887* (Ljubljana, 1887), 255.

⁵¹ »Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za čas od 1. avgusta 1883 do 31. julija 1884«, v *Obravnave deželnega*

predstavljalo le ukrep v sili iskanja hitre in poceni rešitve zaradi pomanjkanja kapacitet. Nekaj let po nastanitvi bolnikov v hiralnici je Bleiweis poročal, da je moral »blazne« večkrat premeščati iz sv. Jožefa nazaj na Studenec, ker so bili tamkajšni prostori za nemirne neprimerni. Do leta 1887 je zaradi njihove neprimernosti in nezmožnosti obvladovanja bolnikov prišlo do več hudih preteпов, kar še potrjuje pomembnost ustreznih prostorov za uspešno zdravljenje.⁵²

V letu 1886 je Bleiweis ponovno nastopil v smeri povečanja blaznice, saj bi glede na deželne potrebe morala imeti blaznica prostora za 230 ljudi.⁵³ Da bi lahko tako povečali kapacitete, bi morali obe poslopi za nemirne »blazne« podaljšati, mirni »blazni« pa bi potrebovali dve novi dvonastropni stavbi, s čimer bi pridobili prostor za 112 novih bolnikov.⁵⁴ Njegovi argumenti za širjenje blaznice niso bili omejeni samo na večjo uspešnost zdravljenja in posledično finančno ugodnejšo situacijo za deželo Kranjsko, temveč tudi, da »milosrčnost in naše zdravstvene postave zahtevajo hitre pomoči.«⁵⁵ Že leto dni kasneje je odbor potrdil gradnjo dveh novih oddelkov za skupno 72 (36 žensk in 36 moških) umobolnih v znesku 66.000 goldinarjev.⁵⁶ Večina »blaznih« iz oddelka za »blazne« v deželni bolnici se je nato preselila v novo zgrajena oddelka na Studencu, v prazne bolniške prostore pa so po začetnih okulističnih bolnikih prišli okuženi s sifilisom.⁵⁷ Kljub dodatnim prostorom je veljalo pričakovati, da

tudi ti na dolgi rok ne bodo zadoščali naraščajočim potrebam dežele Kranjske.⁵⁸

Zaključek

Namen članka je bila osvetlitev začetkov organiziranega zdravljenja »blaznih« na Kranjskem od ustanovitve Deželne civilne bolnice dalje.

Sprva so bili tovrstni bolniki v večji meri prepuščeni sami sebi, saj na začetku 19. stoletja ni bilo na voljo veliko bolniških postelj, ki bi bile namenjene zdravljenju različnih oblik blaznosti. Pri tem ne gre za kranjsko posebnost, temveč gre dejstvo pripisati predvsem temu, da se je psihiatrija kot znanstvena disciplina šele uveljavljala. Skladno z njenim napredkom so se tudi sistemsko urejali posegi v zdravstveni sistem znotraj celotnega cesarstva. Dvorni dekret leta 1841 je tako zapovedal skrb nad duševnimi bolniki posameznim deželam, pri čemer je hkrati zapovedal gradnjo blaznic.

Ker je bila sedaj skrb v celoti prepuščena deželam in iniciativam angažiranih posameznikov, so se blaznice po deželah gradile različno hitro. Kranjska je kljub velikim prostorskim stiskam svojo prvo samostojno blaznico dobila šele konec leta 1880, pri čemer so velikim zamudam pri gradnji botrovali predvsem finančna vprašanja, počasnost birokracije in iskanje primerne prostora, v vmesnem času pa je deželni odbor iskalčasne rešitve perečega vprašanja.

Blaznica je vendarle z letom 1881 pričela služiti svojemu namenu s polno paro in pričakovano zelo hitro zapolnila svoje prostorske kapacitete. Le nekaj let zatem v virih zasledimo večkratna opozorila s prošnjo po povečanju zgradb in na tak način zagotovitvi ustrezne oskrbe za bolne, pri čemer pa so se kljub vsem adaptacijam in dozidavam težave nadaljevale še krepko v 20. stoletje.

zbor Kranjskega v Ljubljani od 9. septembra do 18. oktobra l. 1884 (Ljubljana, 1884), 98.

⁵² »Stenografični zapisnik jednajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 15. januarja l. 1887«, 192.

⁵³ Bleiweis navaja, da so morali v 10 letih delovanja odreči sprejem v blaznico skoraj 200 ljudem. V: »Stenografični zapisnik jednajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 15. januarja l. 1887«, 187.

⁵⁴ »Priloga 36: Poročilo deželnega odbora glede pomanjkanja prostorov v ljubljanski bolnišnici in blaznici«, 256 – 257.

⁵⁵ »Stenografični zapisnik jednajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 15. januarja l. 1887«, 187.

⁵⁶ »Stenografični zapisnik štirinajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 17. januarja 1888«, v Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 24. novembra 1887 do 23. januarja 1888 (Ljubljana, 1888), 225.

⁵⁷ »Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. septembra 1889 do 31. avgusta 1890«, v Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 14. oktobra do 25. novembra 1890 (Ljubljana, 1890), 152-153.

⁵⁸ »Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. septembra 1888 do 31. avgusta 1889«, v Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 10. oktobra do 23. novembra 1889 (Ljubljana, 1889), 138.

Viri in literatura

Arhivski gradivo

Arhiv Republike Slovenije, Studenec, AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko 1899 – 1905, Dopis, 27. 8. 1905.

Članki, monografije

»Cesar v deželni blaznici«, *Slovenec*, 11, št. 84, 14. 7. 1883, 2.

Göstl, Fran, *Misterij duše*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna, 1924.

Grošelj, Branka: *Na dnu: Položaj beračev in brezdomcev od konca 19. stoletja do leta 1940*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.

»Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za čas od 1. avgusta 1883 do 31. julija 1884«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 9. septembra do 18. oktobra l. 1884*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1884. 1 – 139.

»Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. septembra 1888 do 31. avgusta 1889«. V *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 10. oktobra do 23. novembra 1889*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1889. 1 – 196.

»Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. septembra 1889 do 31. avgusta 1890«. V *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 14. oktobra do 25. novembra 1890*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1890. 1 – 224.

»Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora z adobo od 1. januarja do konec decembra 1893«. V *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 28. decembra 1893 do 17. februarja 1894*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1894. 1 – 303.

»Priloga 3: Poročilo deželnega odbora zastran bolnišnične filijale na Poljanah, potem o popravljani stare norišnice in povekšanji deželnih dobrodelnih naprav«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. junija do 13. julija 1880* (Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1880. 9 – 12.

»Priloga 7: Poročilo deželnega odbora o nakupu Valentin Krišerjevega posestva, »zverinjak«

imenovanega, za prihodnjo deželno norišnico«. V *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 7. marca do 11. aprila 1876*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1876. 45 – 49.

»Priloga 9: Poročilo deželnega odbora o nujni potrebi, da se poseben oddelek deželne posilne delavnice začasno prepusti v porabo norišnici«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani v drugi sesiji četrte volitvene dobe od 5. novembra do 7. decembra 1872*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1872. 225 – 232.

»Priloga 18: Poročilo deželnega odbora zastran zidanja nove zdravnišnice za blazne«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. aprila do 15. maja 1875*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1875. 179 – 183.

»Priloga 18: Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za čas od 1. januarja l. 1880 do konca junija l. 1881«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 24. septembra do 22. oktobra l. 1881*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1881. 190 – 429.

»Priloga 29: Poročilo deželnega odbora zastran zidanja deželne zdravnišnice in oskrbnišnice za blazne na poprej Valentin Krišerjevem posestvu »Zverinjak« na Studencu pri Devici Mariji v Polju«. V *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 7. marca do 11. aprila 1876*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1876. 264 – 275.

»Priloga 31: Poročilo deželnega odbora zastran režije in zdravljenja na blazničnem oddelku v Studenci«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. junija do 13. julija 1880*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1880. 521 – 524.

»Priloga 36: Poročilo deželnega odbora glede pomanjkanja prostorov v Ljubljanski bolnišnici in blaznici«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 9. decembra 1886 do 23. januarja 1887*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1886. 255 – 259.

»Priloga 46: Poročilo deželnega odbora o zidanju norišnice na deželnem posestvu na Studencu«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. junija do 13. julija*

1880. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1880. 639 – 660.
- »Priloga 64: Deželni odbor – kot sodnik«, *Naš list*, 2, št. 64, 9. 11. 1906, 5 – 6.
- Radics, Peter:** *Zgodovina deželne civilne bolnice v Ljubljani*. Ljubljana: Deželni odbor kranjski 1887.
- »Stenografični zapisnik osme (večerne) seje deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani dne 21. aprila 1877«. V *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 5. do 21. aprila 1877*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1877. 123 – 161.
- »Stenografični zapisnik devete seje deželnega zbora Ljubljanskega dne 4. decembra 1872«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani v drugi seji četrte volitvene dobe od 5. novembra do 7. decembra 1872*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1872. 89 – 112.
- »Stenografični zapisnik devete seje deželnega zbora dne 9. oktobra l. 1883. V *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 25. junija do 20. oktobra l. 1883*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1883. 91 – 110.
- »Stenografični zapisnik desete seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 30. septembra 1882«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 4. septembra do 9. oktobra l. 1882*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1882. 143 – 159.
- »Stenografični zapisnik jednajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 15. januarja l. 1887«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 9. decembra 1886 do 24. januarja 1887*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1887. 176 – 197.
- »Stenografični zapisnik jednajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 8. februarija 1895«. V *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 28. decembra 1894 do 16. februarja 1895*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1895. 251 – 280.
- »Stenografični zapisnik trinajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 12. julija leta 1880«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. junija do 13. julija 1880*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1880. 233 – 274.
- »Stenografični zapisnik štirinajste (dopoldanje) seje deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani dne 11. aprila 1876«. V *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 7. marca do 11. aprila 1876*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1876. 157 – 179.
- »Stenografični zapisnik štirinajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 17. januarja 1888«. V *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 24. novembra 1887 do 23. januarja 1888*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1888. 217 – 236.
- »Stenografični zapisnik petnajste seje deželnega zbora Ljubljanskega dne 14. maja l. 1875«. V *Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani od 8. aprila do 15. maja 1875*. Ljubljana: Kranjski deželni odbor, 1875. 213 – 233.

Zusammenfassung

„WIR UNGLÜCKLICHEN EINGESAMMELT UND IN DIE IRRENANSTALT ABGEFÜHRT...“

Vom Zivilkrankenhaus des Landes zur Krainer Landes-Irrenanstalt

Die Zahl der „Wahnsinnigen“ stieg seit dem Ende des 18. Jahrhunderts unaufhaltsam an. Immer lauter erscholl der Ruf nach einer neuen, am Stadtrand gebauten Irrenanstalt, die die räumlich stark beschränkte Irrenanstalt ersetzen sollte, die es seit dem Jahr 1827 im Rahmen des Allgemeinen Landeskrankenhauses in Ajdovščina in Ljubljana gab. Die Antwort kam in Form eines neuen Grundstückes in Studenec, wo in renovierten alten sowie neu erbauten Gebäuden die Krainer Landes-Irrenanstalt entstand – die erste spezialisierte Einrichtung für geistig Kranke in Krain, die in progressivem Geist und auf Basis der damaligen psychiatrischen Richtlinien eingerichtet wurde.

Der Weg zu dieser Anstalt war allerdings nicht so einfach und direkt wie vom Hofdekret aus dem Jahr 1841 vorgesehen, als die Versorgung geistig Kranker zur Gänze den Landesbehörden überlassen und ihnen gleichzeitig der Bau eigenständiger Landes-Irrenanstalten auferlegt wurde. Wegen des ständigen Mangels an finanziellen Mitteln, die man für Baubedürfnisse hätte widmen können, begann

der Krainer Landtag nach zeitweiligen Alternativen zu suchen, die für die wachsende Zahl an Kranken ausreichen würden. Als temporäre Lösungen wurden Kranke daher in der Zweigniederlassung des Krankenhauses in Poljane, der Zwangsarbeits- und Siechenanstalt des Hl. Joseph untergebracht, während die interne Irrenabteilung im Landeskrankenhaus selbst die Funktion einer Beobachtungsstation hatte, von wo die Kranken nach der Diagnose verlegt wurden. Dabei darf man nicht vergessen, dass keine der Alternativen eine passende Lösung für die Kranken darstellte, da sie nicht über Räume verfügten, die gemäß den damaligen psychiatrischen Richtlinien für die Behandlung geistig Erkrankter geeignet waren. Die Behandlung geistiger Erkrankungen verlangte nämlich einen anderen Zugang als die Behandlung von Verletzungen oder anderen physiologischen Krankheiten; damit verbunden waren auch der Standort und die spezifische Gebäudearchitektur, die Anordnung der Räume und ihre zweckgerichtete Verwendung. Keine der eingeführten Lösungen entsprach zur Gänze den Kriterien für eine erfolgreiche Behandlung von „Wahnsinnigen“, weshalb ihre Behandlung von Anfang an sehr erschwert, wenn nicht gar verunmöglicht war.

In den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts begannen sich die Räder der Bürokratie endlich schneller zu drehen. Die Lage in den bestehenden Irrenabteilungen war katastrophal und eine eigenständige Irrenanstalt somit nur mehr eine Frage der Zeit. Bis zum Jahr 1875 bestimmten die Landesbehörden den genauen Standort der Irrenanstalt und regelten den Ankauf des Grundstückes Studenec, das sich am Stadtrand von Ljubljana befand. Die Pläne für die Irrenanstalt wurden ausgearbeitet, wobei ihr künftiger Leiter Karel Bleiweis einen prägenden Einfluss hatte. Seiner Meinung nach sollte die neue Einrichtung 150 Patienten innerhalb eines u-förmigen Hauptgebäudes sowie zwei eigenständigen Gebäuden für Unsaubere und Epileptiker unterbringen. Bei der Definition der Widmung und Lage der Räumlichkeiten berücksichtigte er die da-

maligen psychiatrischen Richtlinien, die eine Klassifikation der Patienten nach Art der Erkrankung sowie Geschlecht vorgaben, gleichzeitig widmete er auch dem Bedürfnis nach frischer Luft und Licht sowie Möglichkeiten für Freizeitaktivitäten große Aufmerksamkeit.

Die Übersiedlung der Kranken, die zunächst für den Herbst 1878 geplant war, verzögerte sich trotz gründlicher Vorbereitungen. Bei den alten Gebäuden hatten sich bis dahin bereits Mängel gezeigt, aber auch die neuen Gebäude, in denen schon die ersten, aus der Zwangsarbeitsanstalt überführen Patienten untergebracht waren, waren beschädigt. Außerdem gab es noch keinen Hausarzt. Ende Dezember 1880 begann man dann mit der intensiveren Übersiedlung der Kranken nach Studenec, so dass bis zur feierlichen Eröffnung am 3. 1. 1881 bereits 77 von insgesamt 100 freien Plätzen belegt waren. Von Anfang an wich also die Größe der Irrenanstalt von den Plänen ab, daher verwundert es nicht, dass die Anstaltsleitung bereits ein Jahr später über eine Überbelegung und die Unmöglichkeit der Beibehaltung der Klassifikation der Patienten berichtete. Die Beschwerden der Leitung kamen so regelmäßig vor, dass sie im Jahr 1887 zum Bau von zwei neuen Abteilungen für insgesamt 72 Patienten führten. Dies war jedoch wieder nur eine zeitweise Lösung, da die Zahl der Erkrankten, die die Irrenanstalt gezwungen war aufzunehmen, unaufhaltsam stieg. Die Trennung nach dem Geschlecht konnte noch beibehalten werden, während eine Klassifikation der Kranken praktisch nicht existent war, sodass ihre Behandlung auch aus diesem Grund sehr erschwert war. Eine weitere Unannehmlichkeit war die infolge der fehlenden organisatorischen Regeln vergrößerte Gefahr von Unfällen.

In den folgenden Jahrzehnten kam es noch zu weiteren Um- und Anbauten, dennoch blieben die organisatorischen Probleme bestehen.

Schlagwörter: 19. Jahrhundert, Psychiatrie, Irrenanstalt

Filip Čuček

Zadnja leta celjskega župana Josefa Neckermanna v graškem deželnem zboru*

ČUČEK Filip, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; filipc@inz.si

929Neckermann J.:328(436.4)

ZADNJA LETA CELJSKEGA ŽUPANA JOSEFA NECKERMANNA V GRAŠKEM DEŽELNEM ZBORU

Avtor v prispevku analizira deželnozborske nastope spodnještajerskega poslanca in celjskega župana Josefa Neckermanna konec 80. in v začetku 90. let 19. stoletja, ko so nacionalna nasprotja že eskalirala in postala del celjskega (in tudi spodnještajerskega) vsakdana. V drugi polovici 80. let je slovenska stran postajala vse bolj samozavestna; od srede 80. let so v mesto vabili (slovenske) obrtnike in trgovce (ter ožili »življenjski prostor« celjskih Nemcev). Slovenci so na začetku 90. let popolnoma osvojili podeželje, spodnještajersko nemštvo, ki je bilo vse bolj prestrašeno in naglašalo, da se na Spodnjem Štajerskem odvija popolna »slovenizacija«, pa omejili na mesta in nekatere trge. Potem ko je slovenska stran leta 1889 pridobila celjski okrajni zastop in celjsko okoliško občino, je na podlagi teh uspehov skušala prodreti tudi v samo mesto, kar ji pa ni uspelo. Zato se je skoncentrirala na institucije v celjski neposredni bližini, v Celju pa konec julija 1889 kljub temu uspela odpreti Južnoštajersko hranilnico. Slovenske pridobitve pa pri celjski mestni občini nikakor niso naletele na topel sprejem.

Ključne besede: Štajerska, Avstro-Ogrska, Celje, Gradec, politična zgodovina, Josef Neckermann

ČUČEK Filip, PhD, Senior Research Fellow, Institute of Contemporary History, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana filipc@inz.si

929Neckermann J.:328(436.4)

THE FINAL YEARS OF JOSEF NECKERMANN, MAYOR OF CELJE, IN THE GRAZ REGIONAL ASSEMBLY

The author analyses the regional parliamentary appearances of the Lower Styrian MP and mayor of Celje Josef Neckermann in the late 1880s and early 1890s, when national conflicts were already escalating and becoming part of the everyday life of Celje (and Lower Styria). In the second half of the 1880s, the Slovenes became increasingly self-confident; from the mid-1880s onwards, (Slovene) craftsmen and merchants were invited to the city (narrowing the "Lebensraum" of the Germans in Celje). In the early 1890s, the Slovenes completely conquered the countryside, and the Lower Styrian Germans, who were increasingly frightened and insisted that a complete "Sloveneisation" of Lower Styria was taking place, were confined to the towns and some squares. After the Slovene side acquired the Celje District Representation and the Celje District Municipality in 1889, it built on these successes to try to penetrate the city itself but failed. It therefore concentrated on institutions in the immediate vicinity of Celje, but nevertheless managed to open the South Styrian Savings Bank in Celje at the end of July 1889. However, the Slovenian acquisitions were not warmly welcomed by the municipality of Celje.

Key words: Styria, Austro-Hungary, Celje, Graz, political history, Josef Neckermann

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 Idejnopolični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Ko je po liberalni Auersperg-Lasserjevi vladi (1871-79) »krmilo« avstrijske polovice dvojne monarhije prevzel cesarjev vrstnik (in mladostni »tovariš«) grof Eduard Taaffe, je v politično življenje Cislajtanije vnesel precejšnjo spremembo. Nova vlada (1879-93), oprta na slovanske in nemške konservativne poslance državnega zbora, je skušala po načelu »sporazuma in sprave« preseči začeta nacionalna nasprotja v monarhiji.¹ Toda ravno nasprotno. V slabih 15 letih so tudi »nezgodovinski« narodi uspeli dokončno definirati svojo »prisotnost«, nacionalna nota pa se je v desetletju in pol zasidrala med prebivalstvom in vplivala na nezmožnost nadaljnega nacionalnega sobivanja.²

Slovenska politika bi v Taaffejevi dobi zaradi koalicijske države mogla doseči več. A ne glede na to predstavlja obdobje čas največjih pridobitev v avstrijski ustavni dobi;³ ker ni bilo mogoče misliti na radikalne zahteve, je bil to tedanji domet slovenske politike. Slovenci so se držali poti majhnih koncesij zaradi strahu pred sesutjem vladne koalicije in pred novo liberalno vlado. Pri Taaffejevi »drobtinčarski« politiki je bil dosežen kulturni in splošni dvig slovenskega naroda.⁴

Na drugi strani so se nemški liberalci na začetku 80. let znašli v opoziciji, ki je po slabih desetih letih vladanja niso bili vajeni. Nekoč močna liberalna stran(ka) se je v naslednjih letih vse bolj drobila, namesto nje pa so nastale nove politične opcije. Tudi na Slovenskem (liberalno) nemštvo Taaffejeve oblasti ni sprejelo z navdušenjem, saj se je zavedalo koncesij, ki jih bo deležna koalicijska stran, s tem pa

tudi poseganja v nemško tradicionalno »posestno« stanje (do česar je v naslednjih letih tudi prišlo).⁵

Neckermannov zadnji mandat

Če je na Kranjskem živelo okrog 5 % nemškega prebivalstva, dežela pa je bila v 80. letih »de facto« priznana kot slovenska dežela, je bil položaj v ostalih deželah s slovenskim prebivalstvom drugačen. Na Spodnjem Štajerskem, kjer je potekal oster mednacionalni spopad, je slovenska politika konec 80. in na začetku 90. let kljub temu beležila lepe uspehe. Toda le-ti so bili v prvi vrsti rezultat državnozborske koalicijske države, medtem ko so slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru večinoma naleteli na gluha ušesa. Na državnozborski ravni so spodnještajerski Slovenci pridobili kakšno koncesijo (in bili uspešni tudi na lokalni ravni (občine in okrajni zastopi)), graški deželni zbor pa je vseskozi ostajal v rokah nemških liberalcev. Od 60 voljenih poslancev so Slovenci v Gradcu (do leta 1904) mogli računati z največ osmimi mandati v kmečki kuriji (ostale tri kurije je obvladovala nemška stran). Slovenski poslanci so se lahko (pogojno) opirali le na (zgornještajerske) nemške konservativce, ki so imeli nekaj manj kot dvakrat toliko poslancev kot Slovenci. A ta koalicija je bila zgolj navidezna, kakšnega večjega vpliva pa ni imela. Nemški liberalci so mirno peljali svojo politiko in se na ostale niso preveč ozirali. Tudi Taaffejeva politika, ki je sicer ponujala drugačno »smer«, ni spremenila razmerij moči v deželnem zboru, kjer slovenski poslanci dejansko niso imeli nobene moči. Zato so svoje nestrinjanje pogosto demonstrirali z vlaganjem raznih interpelacij, od 90. let dalje pa tudi z vse pogostejšo abstinenco.⁶

Konec 80. let so se nacionalne razmere zaostriale predvsem v Celju, kamor se je sredi 80. let iz Maribora preselil mladi in prodorni odvetnik Ivan Dečko, v Novo cerkev nedaleč Celja pa je bil premeščen duhovnik, profesor bogoslovja na mariborskem semenišču (in prekaljeni politik, trn »v peti« ma-

¹ Več o tem gl. Janez Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji: dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)* (Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, 2006), str. 141-142.

² Prim. Filip Čuček, *Svoji k svojim*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.

³ Fran Zwitter, »Slovenci in habsburška monarhija,« *Zgodovinski časopis* 21 (1967): str. 58-60. Prim. Peter Vodopivec, »Slovenci in Habsburška monarhija,« v: Dušan Nečak, ur., *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju. Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert* (Ljubljana: Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, *Historia* 8, 2004), str. 33-34.

⁴ Prim. Vasilij Melik, »Slovenska politika v Taaffejevi dobi,« v: *Slovenci 1848-1918: Razprave in članki* (Maribor: Litera, 2003), str. 530.

⁵ Več gl. Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik* (Maribor: Založba Obzorja, 1997), str. 87-170.

⁶ Prim. Čuček, *Svoji k svojim*, 94-99. O štajerskem deželnem zboru gl. več Edith Marko-Stöckl, »Der steiermärkische Landtag,« v: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VII/2* (Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000), str. 1683-1718.

riborskim Nemcem) Lavoslav Gregorec. Skupaj z Josipom Sernecem sta vidno pospešila slovenski »prodor« v mestu ob Savinji, ki je vse bolj postajalo center spodnještajerske politike. Celjski Slovenci, ki so vse bolj prevzemali vajeti slovenske politike v svoje roke, so vidno pospešili slovenski napredek, celjska mestna občina pa je ob krepitvi slovenske stranke v mestu skušala vse pogosteje omejevati prezentacijo slovenske prisotnosti v mestu. V drugi polovici 80. let je slovenska stran postajala vse bolj samozavestna; od srede 80. let so v mesto vabili (slovenske) obrtnike in trgovce⁷ (ter ožili »življenjski prostor« celjskih Nemcev), s tem pospeševali gospodarski razvoj Celja in pridobivali vedno več somišljenikov za »slovensko« stvar.⁸ Slovenci so na začetku 90. let popolnoma osvojili podeželje, spodnještajersko nemštvo, ki je bilo vse bolj prestrašeno in naglašalo, da se na Spodnjem Štajerskem odvija popolna »slovenizacija«, pa omejili na mesta in nekatere trge. *Marburger Zeitung* je zapisal, da »če pade Celje, najmočnejši nasip nemštva proti slovenstvu, /.../ potem je konec z nemštvom v štajerski spodnji deželi; potem se Slovenci, ki so danes skoncentrirali vse svoje sile pred mestom ob Savinji, pred Mariborom, ki ga želijo uspavati, zagotovo ne bodo ustavili; nacionalna ravnodušnost jim bo namreč olajšala zmagoslavni sprevod. Zato proč s polovičarstvom! Nevarnost denacionalizacije ni več prazen fantom, ampak je postala resničnost.«⁹

⁷ Janez Cvirn, »Celje – izginjajoči nemški otok na Spodnjem Štajerskem,« v: Darko Friš in Franc Rozman, ur., *Od Maribora do Trsta (Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998)*, str. 58-59.

⁸ Bojan Cvelfar, »Gospodarska podoba Celja pred prvo svetovno vojno,« V: Darko Friš in Franc Rozman, ur., *Od Maribora do Trsta (Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998)*, 127-128. Prim. Janez Cvirn, *Kri v luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja (Celje: Novi tednik – Radio Celje, 1990)*, str. 14-15.

⁹ »Fällt Cilli, das mächtigste Bollwerk des Deutschtums gegen das Slovenenthum, /.../ dann ist es mit den Deutschtum im Steirischen Unterlande zu Ende, dann werden die Slovenen, die heute ihre gesammten Kräfte vor der Sannstadt konzentriert haben, vor Marburg, das sie gegenwärtig in einen sanften Schlummer zu lullen suchen, gewiss nicht 'Halt' machen und die nationale Gleichgültigkeit wird ihnen den Siegeszug erleichtern. Darum fort mit allen Halbheiten! Die Gefahr der Entnationalisierung ist kein leeres Phantom mehr, sie ist wirklich vorhanden.« – Janez Cvirn, *Deutsche und Slowenen in der Untersteiermark. Zwischen Kooperation und Konfrontation*, v: Harald Heppner, hg., *Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum (München: R. Oldenbourg, 2002)*, str. 120.

Zaradi naštetega je na prelomu desetletja radikaliziralo (in homogeniziralo) svojo politiko.¹⁰

Potem ko je slovenska stran leta 1889 pridobila celjski okrajni zastop in celjsko okoliško občino, je na podlagi teh uspehov skušala prodreti tudi v samo mesto, kar ji pa ni uspelo. Zato se je skoncentrirala na institucije v celjski neposredni bližini, v Celju pa konec julija 1889 kljub temu uspela odpreti Južnoštajersko hranilnico.¹¹ Slovenske pridobitve pa pri celjski mestni občini nikakor niso naletele na topel sprejem. Še posebno aktiven je na prelomu desetletja postal župan Josef Neckermann, ki v prvi polovici 80. let v deželnem zboru (v nacionalnem smislu) ni kaj preveč protislovensko agitiral (večinoma je nastopal kot načelnik/poročevalec finančnega odbora), proti koncu desetletja pa se je na deželnozborski ravni tudi sam bolj angažiral, ko je spoznal, da je slovenska stran v Celju in okolici res močno napredovala.

Neckermann (Celje 1829 – Celje 1893) je leta 1856 na Dunaju končal študij medicine in pričel z zdravniško prakso v Celju. Dve leti kasneje se je preselil v Vrbovec pri Mozirju, tam služboval do leta 1859, ko se je vrnil v Celje in tam delal do smrti. Leta 1861 je bil izvoljen v celjski občinski odbor in v naslednjih treh mandatih opravljal funkcijo občinskega svetovalca. Leta 1870 je postal celjski župan in na funkciji ostal do smrti. Bil je član vseh nemških političnih in nepolitičnih društev v mestu ob Savinji. V njegovem času se je Celje razvilo v pomembno industrijsko, trgovsko-obrtno in turistično središče. Leta 1867 je bil v celjski mestni kuriji izvoljen v štajerski deželni zbor, kjer je (razen leta 1870, ko je bil eno leto poslanec Franz Tomschitsch) vztrajal do smrti. Svojo dejavnost je usmerjal predvsem v gospodarska vprašanja, bil pa je tudi velik nasprotnik slovenskih prizadevanj. Slovenci so s Taaffejevo vlado postajali vse bolj samozavestni in (tudi) v mestu ob Savinji (z raznimi prireditvami) demonstrirali svojo prisotnost, mestni urad z županom na čelu pa je skušal okrepljeno slovensko

¹⁰ Čuček, *Svoji k svojim*, str. 98-105.

¹¹ Branko Goropevšek, »Južnoštajerska hranilnica,« v: Janez Cvirn, ur., *Slovenska kronika XIX. stoletja – 1884-1899 (Ljubljana: Nova revija, 2003)*, str. 122-124. Prim. *Südsteirische Post*, 24. 7. 1889.

Dr. Josef Neckerman (1829-1893), portretna litografija iz leta 1878
(Zgodovinski arhiv Celje, Zbirka slik osebnosti, SI_ZAC/1295/00081)

gibanje onemogočati in je marsikatero slovensko prireditev tudi prepovedal.¹²

V deželnem zboru se je »prvi finančnik« Neckermann (v nacionalnem smislu) prvič oglasil sredi 80. let v zvezi s slovenskim petjem cesarske himne nekaterih slovenskih dijakov na celjski gimnaziji. V interpelaciji, ki jo je vložil takoj po novem letu 1885/86, je obtoževal vodstvo šole (in slovenske profesorje), češ da jim dajejo potuho, v vsem pa videl zgolj slovenizacijo izobraževalne ustanove.¹³ Neckermann, ki od namestnika ni dobil odgovora, ki si ga je želel (baron Kübeck je komentiral, da je slovensko, nemško in latinsko petje na celjski gimnaziji običajno že vrsto let),¹⁴ ni skrival svojega nezadovoljstva, toliko boljše volje pa je bil ob dejstvu, da so tudi ostali celjski ustavoverci pričeli z vsemi sredstvi braniti »nemško« celjsko gimnazijo. »Marburgerca« je zadevo takoj predstavila kot nacionalni fanatizem slovenskih dijakov, slovensko časopisje pa obtožila širjenja sovraštva do spodnještajerskih Nemcev.¹⁵ Razmere v Celju so se počasi zaostrovale, žaljenje in zmerjanje Slovencev v kavarnah (in v javnem življenju nasploh) pa je bilo, po besedah Josipa Serneca, že skoraj na dnevnem redu.¹⁶ To je na lastni koži izkusil notarski koncipient Andrej Perc, ko je okrog polnoči v kavarni Pratter prebiral časopisje. V lokal je vstopil mestni uradnik, sicer pa vodja nemških pouličnih razgrajačev, Wilhelm Oechs z družbo. Ko so opazili za mizo Slovence, je Oechs stopil do mize in Percu pod nos pomolil natisnjen listič, na katerem je pisalo, da naj lokal kolikor mogoče neopazno takoj zapusti. Perc je sprva ignoriral Oechsovo početje, toda zaradi večkrat ponovljene zahteve, češ da se naj odstrani iz lokala, je presodil, da bo bolje, če lokal dejansko zapusti.¹⁷ Celjski Nemci in Slovenci so se dokončno postavili na dva bregova, gesli »Hie Deutschen – hie Slowenen« in »Svoji k svojim« pa sta začeli obvladovati

celotno politično in družabno življenje ne samo v Celju, pač pa tudi v ostalih spodnještajerskih nemških »trdnjavah«. Časi, ko so Slovenci obiskovali nemški Kazino, Nemci pa slovensko Čitalnico, so sredi osemdesetih dokončno minili. Slovenci so obiskovali svoja društva in lokale, Nemci spet svoja. Obojestranski nacionalizem je privedel do točke, ko se je bilo prebivalstvo v mešanih okrajih ne glede na socialni položaj in družbeni status prisiljeno opredeliti.¹⁸

V teh razmerah je vse bolj oster postajal tudi celjski župan, ki je svojo župansko funkcijo pogosto izkoriščal v nacionalnem boju in se, razumljivo, postavljal na nemško stran. Po ustanovitvi Južnoštajerske hranilnice poleti 1889 je ocenil, da je čas, da svojo protislovensko stališče demonstrira tudi v deželnem zboru. Hitro po otvoritvi sedme sesije (10. oktobra) je na sedmi seji (23. oktobra) prebral interpelacijo, v kateri je ostro nasprotoval slovenski hranilnici. Deželni odbor je spraševal, zakaj da je dovolil ustanovitev le-te, saj da v Celju že obstaja hranilnica, ki da posluje odlično in se ne ozira niti na nacionalno pripadnost niti na jezik. Trdil je, da je razlog njene ustanovitve povsem nacionalen (in da koristi osebnim interesom slovenskih nacionalnih voditeljev), kar da bo zgolj povečalo mednacionalno napetost v mestu ob Savinji, v bistvu pa jo je videl zgolj kot močno konkurenco nemškemu hranilnemu zavodu.¹⁹

Konec oktobra 1889 je deželni odbor odgovarjal na Neckermannovo interpelacijo. Član odbora Karl Berg je najprej povzel stališče odbora, češ da je nesprejemljivo, da okrajni zastopi Ormož, Gornji grad, Šoštanj, Vransko in Šmarje ustanavljajo hranilnico v Celju, ki da je zunaj vseh okrajev, poleg tega pa da povsod že obstajajo hranilnice (Celje, Brežice, Kozje, Konjice, Rogatec, Slovenj Gradec, Ormož). Vlada (namestništvo) je julija sicer dovolila ustanovitev, saj da ni našla ničesar, kar bi jo preprečevalo, kljub temu da si je odbor prizadeval hranilnico prestaviti iz Celja. Na koncu je tudi odbor podprl ustanovitev. Za njim je govoril

¹² Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 366-367.

¹³ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VI. Landtags-Periode. II. Session, 17. Sitzung, 8. Jänner 1886*, str. 234–236. Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, 122. *Südsteirische Post*, 13. 1. 1886. *Deutsche Wacht*, 10. 1. 1886.

¹⁴ *Slovenski narod*, 11. 1. 1886.

¹⁵ *Marburger Zeitung*, 17. 1. 1886.

¹⁶ *Südsteirische Post*, 16. 1. 1886.

¹⁷ Bojan Cvelfar, »Z narodnim domom se je celjskemu nemštvu razbila jedna čeljust...«. *Nacionalni izgredi v Celju na prelomu stoletja*, v: *Celjski zbornik*, 1997, str. 7-8.

¹⁸ *Ibidem*. Prim. Cvirn, *Kri v luft!*, str. 93–96.

¹⁹ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VI. Landtags-Periode. VII. Session, 7. Sitzung, 23. Oktober 1889*, str. 33. Prim. *Südsteirische Post*, 9. 11. 1889. *Deutsche Wacht*, 3. 11. 1889. *Marburger Zeitung*, 3. 11. 1889.

Neckermann, ki ni bil najbolj navdušen nad njegovo privolitvijo. Prepričan je bil, da je krivec za nastali položaj v deželi zgolj in samo vlada. Menil je, da je ustanovitev hranilnice povsem nacionalna in da jo v bistvu vodijo osebni interesi slovenskih voditeljev. Navajal je, da so celjski odvetniki Josip Sernec, Ludvik Filipič, Ivan Dečko, notar Lovro Baš, potem Josip Vrečko in Miha Vošnjak, direktor hranilnice Maks Veršec, njegov brat in sevniški notar Franc Veršec, deželnozborski poslanec in mariborski notar Fran Radej ipd. močno lobirali pri samem ministrskem predsedniku Taaffeju, da je hranilnica ugledala luč sveta. Še posebej v nos mu je šlo dejstvo, da je celotna »ekipa« prihajala iz okrajev, ustanoviteljev hranilnice, in se spraševal, ali je tukaj sploh mogoč kak normalen nadzor, in še, ali so gospodje sploh večji tega posla. Vse to da bo, po njegovem, oslabilo hranilništvo v Celju, saj da bosta namesto ene močne zdaj dve šibki hranilnici, povečal da so bo nacionalni razdor, celjsko nemštvo pa da bo s tem (še posebej zaradi vlade) precej oškodovano.

Njegovemu izvajanju je oporekal Miha Vošnjak, češ da vse, kar navaja, sploh ni res. Dokazoval je, da so vsi naštetih posamezniki v ekonomskih zadevah dovolj dobro podkovani. Zanimal je, da naj bi posebna delegacija lobirala pri ministrskem predsedniku. Neckermann je označil za lažnivca, saj da nihče ni bil pri Taaffeju. Nato je še namestnik Kübeck pojasnil, da ima hranilnica vladno podporo in to je to, s čimer si je zaslužil glasno podporo slovenskih poslancev, na drugi strani pa nejevoljo nemških.²⁰

Ustanovitev Južnoštajerske hranilnice je potrjevala slovenske uspehe; slovensko gospodarstvo, ki je poslovalo z lepimi dobički, se je tako skoraj popolnoma otreslo tujega kapitala in se postavilo nasproti nemškim hranilnicam.²¹ »Vahtarca« je sicer naglašala, da je zaupanje v nemške hranilnice med Slovenci še vedno močnejše,²² toda dvig

slovenskega gospodarstva in dejanske razmere so kazale drugačno sliko.²³ Medtem pa se je deželni zbor ukvarjal z novo celjsko zadevo; celjski mestni urad je namreč (po slovenski zmagi) zahteval izločitev mesta iz okrajnega zastopa. V vlogi je utemeljeval, da je zastop postal prizorišče političnih in nacionalnih »strasti«,²⁴ prav tako pa da je predstavljal nevarnost za finančne in gospodarske interese mesta.²⁵ Celjsko nemštvo je bilo precej prestrašeno; slovenska politika je namreč že »trkala« na »vrata« nemške trdnjave, ki nikakor ni bila pripravljena na kompromise. Deželni zbor je celjski zahtevi sicer ugodil.²⁶ Toda novi načelnik okrajnega zastopa (Josip Sernec) je opozarjal, da je odziv celjskih Nemcev zgolj posledica poraza pri volitvah v okrajni zastop. Menil je, da ima Celje od zastopa še največ koristi (sploh na cestnem področju) in da je dolžno tudi v bodoče plačevati v skupno blagajno.²⁷

Šesta deželnozborska perioda se je počasi bližala koncu, toda sredi novembra so poslanci znova razpravljali o celjskem okrajnem zastopu oziroma izločitvi Celja iz okrajnega urada. Sernec je še enkrat ponovil, da je ravno mesto Celje dobivalo največ iz okrajnih sredstev, da je torej dolžno plačevati v okrajno blagajno še naprej, da pa mestna občina nikakor ne more samovoljno izstopiti, niti nima nikakršne pravice, da to stori. Poudaril je, da je ta poteza vsekakor posledica slovenske zmage, ko se je ponovno oglašil Neckermann, in se spraševal, kaj da hoče ta Sernec, ta vodja spodnještajerskih Slovencev, sploh povedati. Sernecu, ki je naglašal mir in slogo, ki je vladala v spodnještajerskih mestih sredi 70. ih let, ko se je sam naselil v mestu ob Savinji, je skušal razložiti, zakaj da temu konec 80. let ni več tako. Prav Sernečevo odvetniško pisarstvo je označil kot leglo agitacije v mestu, kjer da se, zaradi njegovega ugleda in vpliva, zbira ostala slovenska elita in načrtno posega v ustaljeno posestno stanje. Prav zaradi njega (in ostalih podobnih

²³ *Südsteirische Post*, 31. 8. 1889.

²⁴ *Slovenski gospodar*, 10. 10. 1889. *Deutsche Wacht*, 17. 10. 1889.

²⁵ *Südsteirische Post*, 9. 10. 1889.

²⁶ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VI. Landtags-Periode. VII. Session, 18. Sitzung, 12. November 1889, str. 135–138. Südsteirische Post*, 4. 12., 7. 12. 1889.

²⁷ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VI. Landtags-Periode. VII. Session, 7. Sitzung, 23. Oktober 1889, str. 39–42. Slovenski gospodar*, 7. 11. 1889. *Südsteirische Post*, 2. 11. 1889.

²⁰ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VI. Landtags-Periode. VII. Session, 11. Sitzung, 30. Oktober 1889, str. 66–72.*

²¹ Goropevšek, *Južnoštajerska hranilnica*, str. 122–124. Janez Cvirn, *Josip Sernec, rodoljub z dežele (spremnna študija)*. V: Janez Cvirn, ur., *Josip Sernec, Spomini*. Osrednja knjižnica Celje, 2003, str. 131.

²² *Deutsche Wacht*, 29. 8. 1889.

posameznikov) da je mednacionalno sožitje šlo »po gobe« na vseh področjih. V nadaljevanju svojega izvajanja mu je očital torej sejanje nacionalnega nemira, navajal, da je eden vodilnih agitatorjev, in menil, da zna po okrajnem zastopu pasti še celjska mestna občina. Po teh besedah se je celoten nemško-nacionalni del deželnega zbora opredelil proti Serneču. Vsi so pritrjevali Neckermannu, češ, sedaj si je celo privoščil še slovensko uradovanje, in to v uradu, ki je vseskozi nosil nemške barve. Iz klopi se je nenadoma zaslíšal klic denunciant, zaradi česar je slovenski poslanec zaprosil za zaščito, saj ga je postalo strah za lastno varnost. Neckermann je medtem končal z nastopom, toda še prej pripomnil, da je zgolj predstavil dejstva, in navrgel, da bi zaščito konec koncev potrebovala celjska mestna občina, predmet slovenskih napadov, ki mora obraniti nemško posest, omiko in kulturo tudi v bodoče²⁸ (ne glede na to je Serneč v začetku leta 1890 sestavil pritožbo in jo poslal na deželno namestništvo v Gradec, dopis pa je bil napisan toliko preiščljeno, da ga namestništvo ni moglo zavriniti).²⁹

S temi besedami je Neckermann zaključil svojo aktivnost v svojem četrtem deželnozborskem mandatu. To je bila tudi zadnja seja te deželnozborske periode. Na naslednjih volitvah je bil Neckermann brez večjih težav ponovno izvoljen. Sredi oktobra 1890 je deželni zbor spet odprl vrata. Neckermann se je prvič javil konec meseca v zvezi z regulacijo Savinje, ki je vse bolj ogrožala Celje.³⁰ A že čez teden dni je sledila nacionalno obarvana seja, kar je zgolj potrjevalo dejstvo, da je nacionalizem že prestopil bregove. Celjski župan je namreč vložil predlog glede spremembe celjskega mestnega statuta v delu, ki je zagotavljal javno varnost v mestu ob Savinji. Po ekscesnih dogodkih, ki so v začetku septembra zaznamovali Celje – ob hkratni manifestaciji Celjskega Sokola in celjske krajevne skupine Südmark je prišlo do nemirov, ki so kulminirali v vsesplošnem pretepu³¹ – je v deželnem zboru pre-

dlagal spremembo 26. in 47. člena statuta, s čimer bi tako drastično zvišal kazni. Seveda je tukaj takoj naletel na nasprotovanje celjskih slovenskih poslancev, Ivana Dečka in Josipa Serneča. Menila sta, da »bode s časom še nevarno, ako rečeš komu: dobro jutro,« mestna uprava pa da »postavi lahko na tako pozdravljenje kazen 50 gld. in če se drzne ga človek kedaj izreči, plača jih brez usmiljenja, kakor se bere v načrtu nove postave, 'v mestno kaso'.«³² Serneč, sicer član deželnozborskega občinskega odseka, ki je predlog podprl in dal v razpravo, je svoje nestrnanje z Neckermannovim početjem utemeljeval z dejstvom, da kazni vsebuje že kazenski zakonik in da ni nobene potrebe, da bi občina samovoljno zviševala kazni. S to potezo je občinski zastop (in posredno župan) želel še okrepiti svojo moč v mestu, s čimer bi v bodoče uspešno preprečeval neželene (slovenske) dogodke. Prav tako je menil, da bi moral župan preko krajevne policije imeti popolno kontrolo nad dogajanjem, česar pa septembra ni uspel zagotoviti. Septembrski nemiri, ki so bili tako rekoč začetek ekscesnih dogodkov v Celju, so zgolj definirali stališče mestnih oblasti do slovenskih prireditelj, ki da so jih poskušali z raznimi odloki prepovedati oziroma jih vsaj omejiti. Prav tako niso bili slove(a)nski udeleženci dvodnevni prireditelj s strani krajevne policije deležni nikakršne zaščite (medtem ko so zaščito zagotavljali nemškim prenapetežem), to pa se je v naslednjih mesecih le še stopnjevalo. Vse to je Serneča navdajalo s strahom, da bodo ukrepi služili le za zastraševanje slove(a)nskega prebivalstva in da jih bo predvsem policija izrabljala v nemško korist.³³

Neckermann, ki je Sernečev govor poslušal iz poslanskih klopi, je nemudoma odgovoril in trdil, da slovenski poslanec navaja kup neresnic, da je celjski občinski zastop (pod njegovim vodstvom) septembra ravnal pač v skladu z zakonom in skušal v prvi vrsti zagotoviti javni red in mir v mestu, saj da je bilo sokolsko slavje zgolj nacionalno-politična manifestacija, ki da je povzročila preplah med »miroljubnim« mestnim prebivalstvom. Obenem je ponovno pozval, da naj odsek trezno razmisli

²⁸ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VI. Landtags-Periode. VII. Session, 25. Sitzung, 19. November 1889, str. 333-337.*

²⁹ *Slovenski gospodar, 6. 2., 24. 4. 1890.*

³⁰ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VII. Landtags-Periode. I. Session, 8. Sitzung, 30. Oktober 1890, str. 46.*

³¹ Filip Čuček, *Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi. Celje: Zgodovinsko društvo, 2007, str. 235-247.*

³² *Slovenski gospodar, 13. 11. 1890.*

³³ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VII. Landtags-Periode. I. Session, 11. Sitzung, 6. November 1890, str. 79-81. Prim. Čuček, Uspehi, 235-247.*

in glasuje za njegov predlog.³⁴ Temu je nasprotoval tudi »novopečeni« poslanec Ivan Dečko,³⁵ ki se je v svojem premiernem govoru tudi sam »spopadel« z »domačim« županom. Očital mu je, da izkorišča trenutno situacijo za zagotovitev popolne oblasti v mestu, da bo z zvišanjem kazni zgolj utrdil svojo moč in da mu sploh ne gre za ugled mesta, ki da je (vsaj v nacionalnem smislu) že tako ali tako močno načet. Ugled, tako Dečko, da se pridobi s postopanjem in ravnanjem, nikakor pa ne z višanjem kazni (še sploh če so naperjene proti točno določeni skupini ljudi), ki da zgolj pogloblja že tako napeto stanje. Po drugi strani pa je ugotavljal, da mest(ec) a kot Celje ne bi smela dobiti mestnega statuta, saj da so premajhna in da sploh ne premorejo pravega mestnega duha, ter da je zmeraj na oblasti klika, ki skrbi zgolj za svoj žep ter zlorablja občinsko upravo v svojo korist. Dečko, ki si je privoščil pravi napad na celjskega župana, je bil s strani liberalne večine sicer deležen nemajhnega posmeha, dejansko pa je razgrnil pristransko postopanje celjske mestne občine, ki je s slovenskimi in nemškimi strankami (najemniki lokalov in drugih obratov) ravnala povsem drugače. Slovenski podjetniki naj bi dobivali številna polena pod noge, ko je šlo za razne gospodarske dejavnosti, medtem ko so nemški poslovali povsem nemoteno. Prav tako je dokazoval, da je krajevna policija delovala v prid nemškega prebivalstva, saj da se slovenskih udeležencev septembrskih dogodkov – v pomoč ji je bilo tako orožništvo kot tudi vojaška četa – sploh ni trudila zaščititi oziroma preprečiti škandala, pač pa da ga je še podpihovala.³⁶

Celjski župan seveda ni ostal tiho. Nasprotno. Takoj je vzrožil, češ kaj da se Serneč in Dečko oglašata in govorita, ko se vendar vidi, da nimata pojma. Najbrž, tako Neckermann, ju je strah, da bosta morala plačati višjo kazen. Serneč je še posebej obtožil, da ga napada, da mu meče polena pod noge v zvezi s septembrskimi dogodki v Celju, da Serneč tako ali tako zavaja in trosi laži. Trdil

je, da je policija opravila svoje delo korektno in pošteno, da ni bilo nikakršnih nacionalni ekscesov s strani celjskih Nemcev, pač pa da so Slovenci, kot po navadi seveda, provocirali mirne (in nič hudega sluteče) Nemce. Dečko je sicer v obrambo navedel nekaj dejstev, med temi denimo tudi to, da so celo nekateri Slovenci župana prosili za pomoč, pa jim je hladno odvrnil, da se ga to ne tiče oziroma da tukaj ne more storiti nič, medtem ko je mestni (nemški) policiji dejal v smislu, jaz sem pa vaš. Seveda je župan tudi to zanikal.³⁷

Eskalacija nacionalizma, prisotna v spodnještajerskih mestih in trgih, se je počasi selila tudi v deželni zbor, kjer so se slovenski in nemški poslanci vse bolj (verbalno) spopadali. Za Neckermannom, ki je svoj nacionalni boj v deželnem zboru na tem mestu zaključil, so sledili drugi nemško-nacionalni poslanci, ki so »grenili« življenje slovenskim poslancem. Sicer je še nekajkrat (večinoma kot načelnik/poročevalec finančnega odbora) nastopil, toda kakšne ognjevite nacionalne debate si več ni privoščil. Nazadnje se je oglasil septembra 1892, junija naslednje leto pa je v štiriinšestdesetem letu starosti umrl. Toda, kot že omenjeno, se je nacionalni konflikt v Celju in širše tedaj šele dobro začel, proti prelomu stoletja pa se je zgolj stopnjeval in postajal vse ostrejši.

Viri in literatura

Tiskani viri

- Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VI. Landtags-Periode: II. Session, 17. Sitzung, 1886. VII. Session, 7., 11., 18., 25. Sitzung, 1889.
- Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VII. Landtags-Periode: I. Session, 8., 11. Sitzung, 1890.

Časopisje

Deutsche Wacht, 1886, 1889.
Slovenski gospodar, 1886, 1889, 1890.
Slovenski narod, 1886.

³⁴ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VII. Landtags-Periode.*

I. Session, 11. Sitzung, 6. November 1890, str. 81-82, 84.

³⁵ Prim. Filip Čuček, »Ivan Dečko v deželnem zboru v svojem prvem mandatu (1890–96),« *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 3 (2020): str. 8-23.

³⁶ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VII. Landtags-Periode.*

I. Session, 11. Sitzung, 6. November 1890, str. 82-85.

³⁷ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages. VII. Landtags-Periode. I. Session, 11. Sitzung, 6. November 1890, str. 84.*

Südsteirische Post, 1886, 1889.

Literatura

- Cvelfar, Bojan.** »Z narodnim domom se je celjskemu nemštvu razbila jedna čeljust...? Nacionalni izgrede v Celju na prelomu stoletja.« 7-44. V: Celjski zbornik, 1997.
- Cvelfar, Bojan.** »Gospodarska podoba Celja pred prvo svetovno vojno.« V: Darko Friš in Franc Rozman, ur., *Od Maribora do Trsta*, 127-144. Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998.
- Cvirn, Janez.** »Celje – izginjajoči nemški otok na Spodnjem Štajerskem.« V: Darko Friš in Franc Rozman, ur., *Od Maribora do Trsta*, 57-65. Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998.
- Cvirn, Janez.** »Deutsche und Slowenen in der Untersteiermark. Zwischen Kooperation und Konfrontation.« V: Harald Heppner, hg., *Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum*. München: R. Oldenbourg, 2002.
- Cvirn, Janez.** *Kri v luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja*. Celje: Novi tednik – Radio Celje, 1990.
- Cvirn, Janez.** *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji: dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, 2006.
- Cvirn, Janez.** *Trdnjavski trikotnik*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- Cvirn, Janez.** Josip Ser nec, rodoljub z dežele (spremna študija). V: Janez Cvirn, ur., *Josip Ser nec, Spomini*. Osrednja knjižnica Celje, 2003.
- Čuček, Filip.** »Ivan Dečko v dežel nem zboru v svojem prvem mandatu (1890–96).« *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 3 (2020): 8-23.
- Čuček, Filip.** *Svoji k svojim*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Čuček, Filip.** *Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2007.
- Goropešek, Branko.** »Južnoštajerska hranilnica.« V: Janez Cvirn, ur., *Slovenska kronika XIX. stoletja – 1884-1899*, 122-124. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Marko-Stöckl, Edith.** »Der steiermärkische Landtag.« V: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VII/2*, 1683–1718. Wien:

Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000.

- Melik, Vasilij.** »Slovenska politika v Taaffejevi dobi.« V: *Slovenci 1848-1918: Razprave in članki*, 521-531. Maribor: Litera, 2003.
- Vodopivec, Peter.** »Slovenci in Habsburška monarhija.« V: Dušan Nečak, ur., *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju. Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, 33-45. Ljubljana: Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Historia 8, 2004.
- Zwitter, Fran.** »Slovenci in habsburška monarhija.« *Zgodovinski časopis* 21 (1967): 49-67.

Zusammenfassung

DIE LETZTEN JAHRE DES CILLIER BÜRGERMEISTERS JOSEF NECKERMANN IM GRAZER LANDTAG

Ende der achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts verschärften sich die nationalen Verhältnisse insbesondere in Celje/Cilli, wohin der junge und scharfsinnige Anwalt Ivan Dečko Mitte des Jahrzehnts übersiedelte; außerdem wurde Lavoslav Gregorec, ein Geistlicher und Theologie-Professor am Marburger Priesterseminar – der auch ein erfahrener Politiker und Dorn im Auge der Marburger Deutschen war – nach Nova cerkev unweit von Celje versetzt. Gemeinsam mit Josip Ser nec beschleunigten sie merkbar das slowenische »Vordringen« in der Stadt an der Savinja, die immer mehr zum Zentrum der untersteirischen Politik wurde. Die Cillier Slowenen, die die Zügel der slowenischen Politik immer fester in die eigenen Hände nahmen, begünstigten den slowenischen Fortschritt deutlich, während die Cillier Stadtgemeinde angesichts der Stärkung der slowenischen Partei in der Stadt die Zur-Schau-Stellung der slowenischen Anwesenheit immer häufiger einzuschränken versuchte. In der zweiten Hälfte der achtziger Jahre wurde die slowenische Seite immer selbstbewusster; seit Mitte der Achtziger wurden (slowenische) Gewerbetreibende und Händler in die Stadt eingeladen (und der „Lebensraum“ der Cillier Deutschen eingengt). Die Slowenen eroberten zu Beginn der neunziger Jahre

das Umland zur Gänze und schränkten das untersteirische Deutschtum – welches immer ängstlicher wurde und betonte, dass in der Untersteiermark eine vollständige „Slowenisierung“ ablief – auf die Städte und einige Märkte ein.

Nachdem die slowenische Seite im Jahr 1889 die Cillier Bezirksvertretung sowie die Cillier Umlandgemeinde erringen konnte, versuchte sie auf Basis dieser Erfolge auch in die Stadt selbst vorzudringen, was ihr jedoch nicht gelang. Daher konzentrierte sie sich auf Institutionen in der unmittelbaren Umgebung von Celje, in Celje selbst gelang es ihr allerdings Ende Juli 1889 die Južnoštajerska hranilnica [Südsteirische Sparkasse] zu eröffnen. Die slowenischen Errungenschaften stießen bei der Cillier Stadtgemeinde auf kein warmes Willkommen. Besonders aktiv wurde hier an der Wende des Jahrzehnts der Bürgermeister Josef Neckermann, der in der ersten Hälfte der achtziger Jahre im Landtag (in nationaler Hinsicht) nicht wirklich antislowenisch agitierte (meist trat er als Vorstand bzw. Referent des Finanzausschusses auf); gegen Ende des Jahrzehnts engagierte er sich dann stärker auf Landtagsebene, als er erkannte, dass die slowenische Seite in Celje und Umgebung wirklich große Fortschritte gemacht hatte.

Neckermann (Celje 1829 – Celje 1893) schloss sein Studium der Medizin 1856 in Wien ab und eröffnete eine Arztpraxis in Celje. Zwei Jahre später übersiedelte er nach Vrbovec bei Mozirje und war dort bis zum Jahr 1859 tätig, als er wieder nach Celje zurückkehrte, wo er bis zu seinem Tod wirkte. Im Jahr 1861 wurde er in den Cillier Gemeinderat gewählt und übte während der folgenden drei Mandate die Funktion eines Gemeinderats aus. Im Jahr 1870 wurde er Bürgermeister von Celje und blieb bis zu seinem Tod im Amt. Er war Mitglied aller deutschen politischen und unpolitischen Vereine in der Stadt an der Savinja. Im Jahr 1867 wurde er in der Cillier Stadtkurie in den steirischen Landtag gewählt, wo er (mit Ausnahme des Jahres 1870/71) bis zu seinem Tod ausharrte. Seine Tätigkeit richtete er vor allem auf wirtschaftliche Fragen, er war aber auch ein großer Gegner der

slowenischen Bestrebungen. Die Slowenen wurden seit Antritt der Regierung Taaffe immer selbstbewusster und demonstrierten (auch) in der Stadt an der Savinja (mit verschiedenen Veranstaltungen) ihre Anwesenheit, während die Stadtverwaltung mit dem Bürgermeister an der Spitze die erstarkte slowenische Bewegung zu behindern versuchte und so manche slowenische Veranstaltung auch verbot.

Die Cillier Deutschen und Slowenen standen Mitte der achtziger Jahre bereits auf der jeweils anderen Seite des Ufers, und die Parolen „Hie Deutsche – hie Slowenen“ sowie „Svoji k svojim [Jeder zu den Seinigen]“ begannen das gesamte politische und gesellschaftliche Leben nicht nur in Celje, sondern auch in den übrigen untersteirischen deutschen »Festungen« zu bestimmen. Unter diesen Verhältnissen wurde auch der Cillier Bürgermeister immer radikaler und nutzte seine Bürgermeisterfunktion häufig im nationalen Kampf aus, wobei er sich verständlicherweise auf die deutsche Seite stellte. Nach der Gründung der Südsteirischen Sparkasse im Sommer 1889 meinte er, es sei an der Zeit, seinen antislowenischen Standpunkt auch im Landtag zu demonstrieren. Dies tat er nach Gründung der Sparkasse dann auch und versuchte sie zu verunmöglichen oder zumindest aus der Stadt umzusiedeln, was ihm jedoch nicht gelang.

Die Eskalation des Nationalismus, die in den untersteirischen Städten und Märkten präsent war, weitete sich langsam auch in den Landtag aus, wo slowenische und deutsche Abgeordnete zunehmend (verbale) Kämpfe austrugen. Auf Neckermann, der seinen nationalen Kampf im Landtag zu diesem Zeitpunkt beendete, folgten andere deutschnationale Abgeordnete, die den slowenischen Abgeordneten das Leben »vergällten«. Der nationale Konflikt in Celje und darüber hinaus nahm zur Jahrhundertwende hin zu und wurde immer schärfer.

Schlagwörter: Steiermark, Österreich-Ungarn, Celje/Cilli, Graz/Gradec, politische Geschichte, Josef Neckermann

Damir Globočnik

Ljubljanske občinske volitve in nesramne karikature

GLOBOČNIK Damir, ddr., umetnostni zgodovinar,
Langusova ul. 29, SI-4240 Radovljica,
damirglobocnik1@gmail.com

741.5:32(497.4)"1911"

**LJUBLJANSKE OBČINSKE VOLITVE IN
NESRAMNE KARIKATURE**

Na občinskih volitvah v Ljubljani 23. aprila 1911 so ženske lahko prvič osebno glasovale. Na ženskem volišču v dekliškem mestnem liceju je prišlo do incidentov (napad privržencev Narodno napredne stranke na uršulinke). Izvršni odbor Slovenske ljudske stranke 25. aprila 1911 pripravil protestno izjavo in proglasil politični bojkot liberalne stranke.

Časnika *Jutro* in *Slovenski narod* sta pred volitvami objavila nekaj karikatur, *Slovenec* pa drobne satirične risbice ob pesmih. Avtor večine karikatur v *Jutru* je bil Maksim Gaspari. To je bil prvi primer v zgodovini slovenskega časnikarstva, da sta nasprotna politična tabora vodila politični boj tudi s pomočjo karikatur.

Ključne besede: volitve, Ljubljana, *Jutro*, Ivan Šusteršič, Ivan Štefe, karikatura, Maksim Gaspari, Narodno napredna stranka, Slovenska ljudska stranka

GLOBOČNIK Damir, Phd, Phd, Art Historian,
Langusova ulica 29, SI-4240 Radovljica,
damirglobocnik1@gmail.com

741.5:32(497.4)"1911"

**LJUBLJANA MUNICIPAL ELECTIONS AND
SHAMELESS CARTOONS**

On 23 April 1911, women were allowed to vote in person for the first time in the municipal elections in Ljubljana. Incidents occurred at the women's polling station in the girls' lycée (an attack on the Ursulines by supporters of the National Progressive Party). On 25 April 1911, the Executive Committee of the Slovene People's Party issued a statement of protest and declared a political boycott of the Liberal Party.

Before the elections, the newspapers *Jutro* and *Slovenski narod* published a few cartoons, while *Slovenec* published small satirical cartoons alongside songs. Most of the cartoons in the *Jutro* were by Maksim Gaspari. This was the first time in the history of Slovenian newspapers that two opposing political camps waged a political struggle using cartoons.

Keywords: elections, Ljubljana, *Jutro*, Ivan Šusteršič, Ivan Štefe, cartoon, Maksim Gaspari, National Progressive Party, Slovenian People's Party

»Prvič stopajo ženske na volišče«

Na občinskih volitvah v Ljubljani 23. aprila 1911 so prvič volili po novem volilnem redu, ki ga je na začetku leta 1910 izglasoval kranjski deželni zbor. Volili so v treh volilnih razredih: v prvem so bili najpremožnejši občani, v drugem vsi, ki so plačevali več kot 30 kron osebne dohodnine, in inteligenca, v tretjem pa preostali plačevalci osebne dohodnine (pod 30 kron) in vsi moški (starejši od 24 let), ki so že tri leta redno bivali v Ljubljani. V tretjem razredu so še enkrat volili vsi iz prvega in drugega volilnega razreda. Novost volitev je bila, da so ženske lahko osebno glasovale. Ženske davkoplačevalke so imele volilno pravico od leta 1887, vendar so zanje morali glasovati pooblaščenca.¹

Liberalni in katoliški tabor sta pred ljubljanskimi občinskimi volitvami organizirala obsežno volilno agitacijo. V časnikih sta opozarjala na prednosti lastnega programa in na napake političnih nasprotnikov. Na shodih so nastopali strankarski prvaki. Po Ljubljani so razpošiljali letake. Časnika *Jutro* in *Slovenski narod* sta pred volitvami objavila nekaj karikatur, *Slovenec* pa drobne satirične risbice ob pesmih, ki jih je sestavljal »Boltatu Pepe« – podobne pesmi je v *Jutru* pisal pesnik »Bav-bav«.

¹ Ženske so na Kranjskem pridobile volilno pravico na občinski ravni leta 1849. Volile so lahko davkoplačevalke, vendar niso imele pravice do osebne glasovanja. Volilno pravico so lahko udeležile samo preko pooblaščenca. Mladoletnice so glasovale preko skrbnika, poročene žene preko moža, vdove, ločene in druge žene pa preko pooblastila. Glavna deželna mesta so sprejela posebne statute, ki so urejali volilno pravico. Tako so žene volilno pravico v Ljubljani izgubile že leta 1850. Drugačen položaj so imele volivke v veleposestniški kuriji deželnega zbora in obrtnice, ki so preko pooblaščenca volile v trgovsko in obrtno zbornico. Zakon za občinske volitve na Kranjskem (1866) je določal, da morajo davkoplačevalke glasovati po pooblaščenca. Volilni red, ki ga je leta 1887 sprejelo mesto Ljubljana, je davkoplačevalkam vrnil pravico za občinske volitve, ki jo je še razširila volilna reforma oktobra 1910. Tedaj so poleg davkoplačevalk dobile volilno pravico še učiteljice in upokojene učiteljice. Ženske so dobile tudi pravico do osebne glasovanja (po: Vasilij Melik, »Volitve v Ljubljani 1848–1918«, *Kronika / Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1981, št. 2, str. 122–123; Irena Selišnik, »Ženske med normami, zahtevami in pravicami (1848–1911)«, *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, Ljubljana 2013, str. 117–120).

Časnik *Slovenec* je zasluge za žensko volilno pravico pripisal Slovenski ljudski stranki,² ki je imela

² Slovenska ljudska stranka se je leta 1902 začela intenzivno prizadevati za splošno in enako volilno pravico, pri tem je bila mišljena predvsem moška volilna pravica. *Slovenec* je marca 1902 v uvodniku »Feminizem« mdr. zapisal: »Sicer bi pa v taki dobi, v kateri se razširi volilna pravica, ne bilo nič tako napačnega, ako bi se dala ženskam volilna pravica. Izkušnja nas uči, da bi ženske pri občinskih volitvah direktno ravno tako ali pa še bolje volile, kakor po oblastilih, in isto velja za deželnozbornice in državnozbornice volitve. Da v obrtno zbornico ženske nimajo volilne pravice, dasi plačujejo davke za obrt, ki jo v resnici samostojno izvršujejo, se nam zdi naravnost krivično« (»Feminizem«, *Slovenec*, 1902, št. 62). Katoliški tabor se je zavedal, da postaja ženska v političnem življenju dejavnik, na katerega je potrebno računati. Zato je razvil sodobnejši pogled na žensko vprašanje kot liberalni tabor. Pobudnik ženskega gibanja med katoliško umerjenimi Slovenkami je bil dr. Janez Evangelist Krek, ki je leta 1894 ustanovil Katoliško društvo za delavke. Predsednica ženskega odseka Krekove Slovenske krščansko socialne zveze je na delavskem shodu v Preski 1. julija 1906 odločno zahtevala politično enakopravnost žensk z moškimi in splošno, enako in tajno volilno pravico (po: Angela Vode, *Spomini in pozaba*, Ljubljana 2000, str. 67). Ivan Kregar je na shodu krščansko socialnega delavstva 9. maja 1907 v veliki dvorani Uniona poudaril: »Sedanji volilni red je demokratičen, a še ni popoln. Tudi za ženske, od katerih jih ima že nekaj pri občinskih volitvah volilno pravico, zahtevamo volilno pravico za državni zbor. S. L. S. je zastopnica vseh stanov in hoče delati v prosepah ljudstva« (»Ljubljana proti strahovladi«, *Slovenec*, 1907, št. 106). Nadučitelj Jurij Slapšak na zborovanju Slomškove zveze v Bohinjski Bistrici septembra 1908: »Oprostite žensko suženjstva! Dajte ji državljansko, volilno pravico, da bo mogla sama braniti brezmadežni cvet devištva, svojo čast!« (»Impozantno zborovanje 'Slomškove zveze' v Bohinjski Bistrici«, *Slovenec*, 1908, št. 206). Zasluditi je bilo tudi veliko nenačelnosti in pragmatičnosti. Slovenski katoliški poslanci, ki so na Kranjskem zagovarjali žensko volilno pravico, so na Dunaju novembra 1906 glasovali zoper predlog za žensko volilno pravico, kar so utemeljili takole: »Priznavamo, da je med ženami mnogo takih, katere imajo razum in interes za javne zadeve baš tako, kakor mnogi moški, poklicani k volitvam. Toda mi sodimo, da je ženska v prvi vrsti ustvarjena za rodbino, to glavno podstavo vsakemu zdravemu državnemu in družabnemu organizmu. In rodbina, obitelj bi trpela škodo, ako se i tja zanese politični razpor. Kako bi izgledalo v rodbinskem krogu, ako bi mož in žena bila nasprotnega političnega mišljenja ter oba poklicana, izraz dati svojim političnim nazorom na volišču!« (po: »Drugo čitanje volilne preosnove«, *Slovenec*, 1907, št. 264).

Liberalcem, za katere so volili premožnejši sloji, je volilna ureditev, ki je temeljila na volilnem cenzusu, ustrezala. Iz strahu, da bodo po uveljavitvi splošne in enake volilne pravice neizobražene ženske volivke popolnoma pod vplivom duhovščine in bodo zato podpirale SLS, so ženske volilni pravici nasprotovali. Ljubljanski župan Ivan Hribar je pri razpravi o reformi občinskega reda decembra 1905 pou-

od leta 1908 večino v kranjskem deželnem zboru. »Liberalci so hoteli ženskam – davkoplačevalkam vzeti volilno pravico pri občinskih volitvah. Slovenska Ljudska Stranka je rešila pravico davkoplačevalk in v deželnem zboru preskrbela, da volijo ženske volilke osebno. Zapomnite si to volilke.«³

»Volilna reforma za občine na Kranjskem in posebej za Ljubljano, ki je najnaprednejša in najbolj demokratična v celi Avstriji, je zasluga SLS,« je na shodu v veliki dvorani hotela Union, 6. januarja 1911 poudaril načelnik stranke dr. Ivan Šusteršič.⁴

Slovenski narod je poudarjal, da je namen novega volilnega reda iztrgati liberalni stranki iz rok večino v ljubljanskem občinskem svetu. Napredni tabor naj bi ženskam v Ljubljani priboril volilno pravico že v času, ko katoliška stranka še ni obstajala in je politični boj veljal zmagi slovenske stranke nad nemštvom. Nov je samo način volitev, saj bodo ženske morale osebno priti na volišče.⁵

Slovenec je volivke SLS svaril pred liberalno agitacijo: »Ljubljanske liberalne dame pod vodstvom dr. Tavčarjeve, Sirčeve, Šlajmarjeve in drugih uprizarjajo velik lov na naše volilke. Vozijo se že po mestu.

daril: »Po mojem mnenju ta volilna pravica itak ni imela nobenega pomena, ker je ženske niso smele izvrševati same. Proti temu, da bi se ženskam dala volilna pravica, govori pa veliko tehtnih razlogov, med katerimi je najvažnejši pač ta, da za rodbinsko in družabno življenje ni koristno, ako se ženska preveč udeležuje strankarskih bojev, ki dandanes tudi pri tako eminentnih nepolitičnih stvareh, kakor je uprava občin, le preradi prehajajo na politično polje.« (»Volilna reforma za ljubljanski občinski svet«, Slovenec, 1905, št. 277). Dr. Karel Triller je marca 1907 v razpravi o spremembi občinskega volilnega reda zagovarjal izključno moško volilno pravico v splošni kuriji z argumentom, da bolj radikalne volilne reforme vlada ne bo potrdila (po: »Sprememba občinskega reda in občinskega volilnega reda«, Slovenski narod, 1907, št. 54).

Socialdemokrati so zagovarjali splošno (moško in žensko) volilno pravico, vendar njihov glas ni imel tako velike teže kot liberalni in katoliški koncepti. Ženski shod, ki so ga socialdemokrati sklicali 19. marca 1911 v Narodnem domu, naj bi neslavno propadel. Etbina Kristana je prišlo poslušat samo okrog deset Ljubljank (po: »Etbina Kristana Ljubljank – odklonile«, Slovenec, 1911, št. 65).

³ »Liberalci in ženstvo«, Slovenec, 1911, št. 90.

⁴ Po: »Klerikalci in občinske volitve«, Slovenski narod, 1911, št. 5.

⁵ Po: »Ljubljansko ženstvo in občinske volitve«, Slovenski narod, 1911, št. 90.

Ustanovile so tudi nekak odbor in so posamezne dame že določene, da bodo zavzele prostore v obližju volišč. Volilke, ne pustite se terorizirati od dam liberalnih frakarjev, ki Vas hočejo poznati le pri volitvah, in ki v svili sicer ošabno šume mimo Vas! Ne kažite jim izkaznice, ne kažite jim kuverte, ne kažite jim glasovnice! Pogumno mimo njih na volišče!«⁶

Ivan Šusteršič je 17. aprila na shodu v veliki dvorani hotela Union okrog dva tisoč udeleženk katoliškega ženskega shoda nagovoril z naslednjimi besedami: »Da ste se zbrale v tolikšnem številu, je to dokaz, kako prav smo pogodili v deželnem zboru, ko smo storili velik korak naprej v občinskem volilnem redu v smeri popolne politične ravnopravnosti ženske z moškim. (Veliko odobravanje.) Ogromna udeležba današnjega shoda, kaže, da se ljubljansko ženstvo zaveda svoje naloge kot važen faktor človeške družbe. V svetovni zgodovini je ženstvo igralo različno vlogo, a vselej je bila ta vloga ženstva odvisna od verskega vprašanja v dotični dobi. Resnica je, ki je nihče ne more ovreči, da je šele krščanstvo dalo ženski njeno dostojanstvo in jo rešilo iz suženjstva ter jo napravilo za enakopravno družico možu. Resnica pa je tudi, da ženska pozicija sloni na krščanstvu, da ž njim stoji in pade. Za kaj se gre? Gre se za to, ali bo vladalo v javnosti ali v družini krščansko nazarjanje ali pogansko. To je glavno vprašanje, ki stoji na dnevnem redu družbenega življenja, ki je velike važnosti tudi pri nas v Ljubljani, morebiti še bolj kot kje drugje. To vprašanje odločuje in loči stranke. Tukaj je prišel moment, ki mora iti tudi ženska v boj za pravice, katere ji je priborilo in priznalo šele krščanstvo. Greh žene, uči krščanstvo, je isti kot moškega in pravica žene je ista kot moškega. Ali v nekrščanski družbi je veljal drug nauk, drugačni moralni zakoni za moža, drugačni za žensko. Nobena ženska pa, ki se zaveda, da je pred Bogom enakovredna, ne bo liberalnega nauka, da je moškim vse dovoljeno, priznavala.« Šusteršič je označil liberalce za sovražnike Cerkve in to trditev ponazoril z nazornimi primeri (nasprotovanje nerazdružljivosti zakonske zveze in zlorabi prižnice in spovednice v politične namene, bogoskrunsko pisanje liberalnega časopisja). Udeleženke shoda je pozval, naj aktivno pristopijo k ljubljanskim občinskim volitvam: »Žalibog nimate vse še volilne pravice, kajti če bi jo imele, bi

⁶ Po: »Pozor volilke Slovenske Ljudske Stranke!«, Slovenec, 1911, št. 91.

bilo že davno konec liberalizma. Vsaka izmed Vas pa lahko veliko pripomore do končne zmage. Jezik imate, kakor vsak moški, rabite ga! Uplivajte, agitirajte, delajte, kar morete! Sicer pravi znani pregovor: Molc je zlato, govor pa srebro. Toda včasih je govor zlato, molc pa nič vreden. Agitirajte cel teden in delajte, da bo kolikor mogoče več glasov oddanih za krščansko stranko. Vsak naj vé, da kdor odda glas za liberalno stranko, je zoper Krista in Cerkev. /.../

Ali ne vidite, žene, temelja, na katerem sloni svetost domačega ognjišča, ki je naše kraljestvo, ki ga morate braniti, kakor tudi svobodo Cerkev, v katero radi prihajamo. Boj bo hud, toda ako vsak stori svojo dolžnost, se bo zrušila 23. aprila liberalna moč. Govoriti pa imate tudi 16. maja in 3. junija. Vseskozi Vas čaka velika naloga.

Pomislite na Dunaj, ki je danes krščanski. Strli so tam židovsko-liberalno moč. Da pa se je to zgodilo, je to ena prvih zaslug žensk! – In če pomislimo na to, se moramo vprašati, ali ni kaj takega pri nas lažje mogoče, pri nas v Ljubljani, kjer je bil sovražnik že tolikrat tepen, kjer nima več drugega orožja kakor psovanje?

Gotovo je, da bomo v nedeljo zrušili to liberalno trdnjavo, 16. maja pri deželnozborskih volitvah jo bomo še bolj in 13. junija pri državnozborskih volitvah se bo zrušila v prah. (Odobranje.) Če se bo pa to zgodilo že na belo nedeljo, se ne bomo jokali. V tem slučaju prepuščamo jok in škripanje z zobmi liberalcem. (Smeh.) Naj bo pa zmaga kadar hoče, tedaj glejte, da se bo reklo: 'To je zasluga ljubljanskega ženstva', da boste ponosno korakale po beli Ljubljani, ki bo postala res pravo središče vesoljne Slovenije. (Odobranje.)⁷

Franja Tavčar je na shodu narodno-naprednih volivk v Mestnem domu 20. aprila 1911 pristašice liberalne stranke nagovorila takole: »Prvič stopajo ženske na volišče. Veselje bi moralo vladati nad to pridobitvijo, če bi tega veselja ne grenila zavest, da klerikalna deželnozborska večina ni vpeljala tega volilnega reda zaradi žene same, marveč, samo z namenom, da uniči s pomočjo žena, in to seveda nezavednih in nerazsodnih žena, vsako kulturno gibanje. Ta stranka namreč upa, da s pomočjo teh

volilk dobi premoč v občinskem zastopu in zato nastavlja sedaj na vseh koncih svoje limanice, da bi vjela nekaj nerazsodnih volilk.

Vero pošilja v boj in apelira na žensko čustvo-vanje. Toda me hodimo molit v cerkev, v svetu pa stojimo za svoje stanovske in rodbinske koristi in za duševno probujo nas in naših.

Sami pa so klerikalci oni, ki nam trgajo iz srca zaupanje in vero. Mnogo je ljubljanskih žena, ki so se vzgojile v uršulinskem samostanu. Sedaj naj stopijo te naše učiteljice, v katerim smo videle kot mlade deklice nekaj vzvišenega, ki so žrtvovale vse posvetno za svoje ideale, – te učiteljice naj prestopijo sedaj zaradi borih 28 glasov prag samostana, ko prej niso smele in tudi sedaj in v bodoče ne smejo iz samostana niti če jim leži na smrtni postelji mati! (Glasno ogorčenje!)

Rodna mati tedaj niti toliko ni vredna, kakor en glas pri volitvah, kadar se to zljubi vrhovni cerkveni gospodi. Tako postopanje nikakor ne more biti veri v korist! (Odobranje.)«

Urednik Slovenskega naroda Rasto Pustoslemšek na je istem shodu izpostavil: »Zakaj pa so napravili klerikalci tako občinsko volilno reformo? Morda iz ljubezni do ženstva, morda iz pravicoljubnosti, da se dá ženskam tudi kos političnih pravic? Mislim, da se ne more niti trenutka dvomiti, da so klerikalci to storili zategadelj, ker špekulirajo na žensko nepoučenost in politično nevednost, s katero upajo premagati in vreči ob tla napredno misel v Ljubljani.«⁸

Slovenski narod je poudarjal, da se klerikalci trudijo, da bi ulovili slovenske volivke v svoje mreže; nadlegujejo jih osebno in s sramotnimi, lažnivimi in infamnimi pamfleti. Vendar poštena žena in poštena gospodična ne moreta glasovati za klerikalce, če nista izgubili zadnje trohice samospoštovanja. »Ljubljanske volilke so lahko različnega mišljenja. Ta je Nemka in bo volila z nemško stranko, ona bo volila socijaldemokratično, slovenska volilka pa bo volila z narodnonapredno stranko, zakaj pošteno

⁷ »Krščanskim ženam!«, Slovenec, 1911, št. 90.

⁸ »Volilno gibanje / Ženski volilni shod v 'Mestnem domu'«, Slovenski narod, 1911, št. 91. – V oklepaju je poročevalec opisoval odzive prisotnih na shodu.

ženstvo ne more voliti s stranko zavrženih sleparjev in svinjarjev kakor so klerikalci.

Pošteno ženstvo ne bo dalo svojih glasov stranki nesramnikov in lažnjivcev. Pošteno ženstvo ne more glasovati za pospeševalce svinjarstev v obliki rdečih bukvic. Pošteno ženstvo ne more stopiti na stran ljudi, ki umirajočim ugrabljajo testamente, ki izpri-jajo otroke s 'seksualnim podukom' in zabranjujejo, da duhovnike-nečistnike ne zadene nobena kazen. Pošteno ženstvo ne more iti z banditi ženske časti, kakršne so se izkazali klerikalci, ki so v 'Slovencu' proglašali poštene slovenske žene in slovenska dekleta za vlačuge in lajdre.

Slovensko ženstvo v Ljubljani bi samo sebe zaničevalo, če bi šlo v volilni boj za ljudi, ki niso vredni, da jim sposoben človek v obraz pljune.⁹

Volitve v nedeljo, 23. aprila so potekale na 19 voliščih. Pri vsakem volišču sta imeli katoliška in liberalna stranka svoje agitacijske lokale. Na moških voliščih so volitve potekale sorazmerno mirno: »Sicer je bilo tod in tam nekaj prerekanja in nekaj burnih prizorov, vendar je šlo vse v redu in ni javna oblast nikjer imela vzroka za intervencijo.«¹⁰

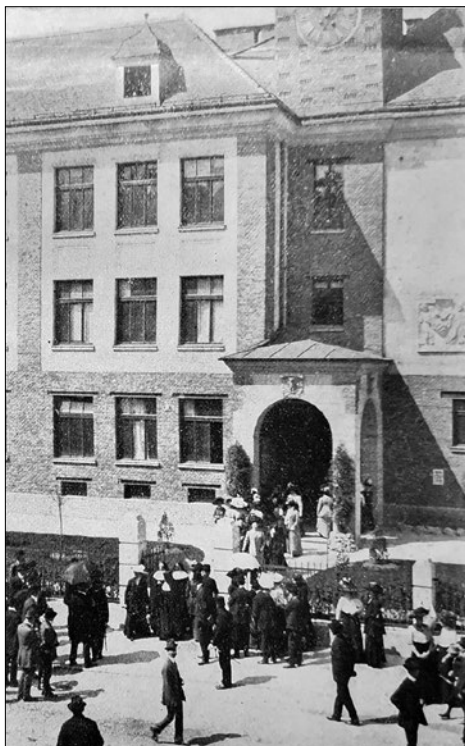
Do incidentov je prišlo na ženskem volišču, ki je bilo v dekliškem mestnem liceju na Bleiweisovi cesti (danes Prešernova cesta).

Slovenec je opisal svoje videnje nepravilnosti pri volitvah na ženskem volišču. Liberalci, ki so imeli svoj agitacijski lokal v Supančičevi hiši, naj bi nabavili sto piščalk in z njimi opremili razgrajače («tolpo skoro samih mladih nerazsodnih pobov») pred licejem. Nekatero liberalno dame naj bi v liceju zamenjavale kuverte volivk. Vmešal naj bi se urednik Slovenca Ivan Štefe, ki je vodil bližnji volilni okraj v predavalnici deželnega muzeja Rudolfinuma, a so ga liberalne dame obtožile, da je on trgal volivkam glasovnice in kuverte iz rok. Pred licejem zbrani liberalci so zahtevali, da mora Štefe zapustiti licej. »Tulilo se je zunaj, da je posegla policija vmes, pa ne tako, da bi razgnala te ljudi, ki na cesti pred voliščem niso imeli nič opraviti« Policija je odredila,

da morajo Štefe in nekaj katoliških »nevolilk« zapustiti licej, liberalne »nevolilke«, zbrane okrog Franje Tavčarjeve, pa je pustila v liceju. Štefe je izjavil, da odide, če to storijo vsi liberalci, ki so se sukali med volivkami. »Pred izhodom je pa divjala liberalna zavednost in bruhala liberalna olika. Vse, kar je bilo pripravljeno za redovnice, je moral prenesti Štefe in potem še dr. Pegan, ki je v tem trenutku prihitel na volišče.« Med kričači na cesti sta bila tudi Pavel Grošelj in Fran Govekar. »Pojavil se je seve tudi Ribnikar, ki je kazal precej čudne zveze z demonstranti, ker se je obnašal tako, kakor bi imel nanje kaj vpliva.« Štefe in Vladislav Pegan sta po liberalni intervenciji pri deželni vladi morala zapustiti licej. Štefe se je vrnil v deželni muzej, liberalni kričači pa so metali odpadke proti muzeju. Orožniki so liberalne kričače potisnili nazaj in izpraznili cesto. Kričači so svojo jezo stresli na tri uršulinke, ki so se z odprtim vozom po 12. uri pripeljale na volišče. Uršulinke so namreč kot učiteljice imele volilno pravico. Volilno pravico je imelo 28 uršulink. »Liberalna fakinaža je ta voz skoro obrnila, pljuvala je nanj in klicala poštenim ženskam: Fej in najnesramnejše psovke. Neki liberalni akademik je udaril s palico po vozu. Nekaj najnesramnejših je bilo nazznanjenih, orožniki pa so zapodili napadalce proti Šelenburgovi ulici. Fantički so pred bajoneti izgubili vso korajžo in so leteli, kar so jih noge nesle. Bleiweisova cesta je bila skoro popolnoma izpraznjena, le iz zasede je začivkalo kako otroče kako psovko, n. pr. iz hiše gosp. Lillega. Tako so se uršulinke pripeljale na volišče skoro po popolnoma izpraznjeni cesti. V ozadju samo so liberalci tulili in psovali redovnice, posebno so se pa usipale take psovke na žensko čast iz liberalnega volilnega lokala v Supančičevi hiši.« Slovenec je opazil, da so liberalci po Bleiweisovi cesti razporedili amaterske fotografе. Ti so se po intervenciji orožnikov morali umakniti, ostal pa je fotograf na oknu hiše na Bleiweisovi št. 20 (domnevno stanovanje deželno-vladnega policijskega komisarja Trnovca). Orožniki so do večera zaprli Bleiweisovo cesto. Skozi orožniški kordon so smele samo volilvke. Liberalci so se zbirali tudi pred vhodom v uršulinski samostan in zmerjali uršulinke, a so jih tudi od tam pregnali. »Ondi, kjer so volili volilci, ni bilo škandalov; na moških voliščih je bil še precejšen mir, na žensko volišče, kamor so prvokrat stopile slovenske žene, da bi svobodno in prosto volile, so liberalci vrgli nečuvno razgrajaštvo in nepopisna nasilstva. Takim razmeram se bo napravilo konec!

⁹ »Ljubljansko ženstvo in občinske volitve«, Slovenski narod, 1911, št. 90.

¹⁰ Po: »Zmaga v Ljubljani«, Slovenski narod, 1911, št. 94.

Nune dopoldan na volišču
(v: Slovenski ilustrovani tednik, 1911, št. 10)

Nune popoldan na volišču
(v: Slovenski ilustrovani tednik, 1911, št. 10)

Štefeta ženejo
(v: Slovenski ilustrovani tednik, 1911, št. 10)

Žandarmerija poziva k razhodu
(v: Slovenski ilustrovani tednik, 1911, št. 10)

Žandarmerija razganja demonstrante
(v: Slovenski ilustrovani tednik, 1911, št. 10)

Pred ženskim voliščem na liceju
(v: Ilustrirani Slovenec, 1926, št. 27)

*Liberalci in liberalke so včeraj zopet pokazali, da so le stranka nasilstev! Takih surovosti, ki jih uganjajo liberalci v slovenski metropoli, ni pri nobenih volitvah, v najbolj oddaljeni mažarski luknji.*¹¹

Slovenski ilustrovani tednik je v 10. št. objavil nekaj fotografij, ki so bile posnete pred ženskim voliščem, ki jih lahko označimo za manjšo fotoreportažo (nune na volišču, Štefeta ženejo, žandarmerija poziva k razhodu, žandarmerija razganja demonstrante).¹²

Slovenec je trdil, da je bil liberalni napad na uršulinke organiziran. *Jutro in Slovenski narod* sta poročala o burnih, vendar dostojnih demonstracijah, zanikala pa sta, da bi prišlo do napada na uršulinke.

Slovenski narod je dan po volitvah poročal, da so liberalne in nemške agitatorke postopale na dostojen in zakonit način, in napadel Ljubljancanke, ki so agitirale za kandidate SLS: »Klerikalne ženske so se obnašale kakor stekle živali. Psovale so napredne dame z najostudnejšimi psovki. Vsa brezmejna, vprav zverinska sirovost te klerikalne druhali je prišla pri ti priliki na dan in res žalostno in sramotno je za Ljubljano, da ima taka svojat volilno pravico.« Označil jih je za »znorele tercijalke«, tiste Ljubljancanke, ki niso imele volilne pravice, pa za »tolpo cigararic in druge pijane babure«, ki jih vodita »Peganova boljša polovica« in »Štefulja« (soproga Ivana Štefeta) »s tistimi manirami, ki se jih je privadila tedaj, ko je s Vettrom na Storžič hodila.« »Te babe so se obnašale kakor pijane prostitutke, so trgale našim volilkam legitimacije iz rok, jim zamenjavale kuverte, suvale naše dame, jih tikale in zmerjale.« Pristaše SLS pa je Slovenski narod primerjal s »šimpanzi v cvingerju« – »po obrazih so bili opicam prav podobni.«¹³

Slovenec je pisal o ljubljanski narodno-napredni sodrgi, o mulariji liberalnih pobov in punčol, o ljubljanskem mobu in o popolnem bankrotu svobo-

domislene mladine na Slovenskem. »*Liberalna klika v Ljubljani je propadla – bliža se tudi tvoj konec, slavna mularija!*«¹⁴

Angela Vode se je spominjala, da liberalci s svojimi demonstracijami proti ženskam, ki so prihajale na volišče, žensk niso pridobili. Neka delavka je ponosno zabrusila napadalcem: »*Lepo, tako se vede gospoda!*«¹⁵

Izvršni odbor Slovenske ljudske stranke je na seji 25. aprila 1911 pripravil izjavo, v kateri se je zahvalili volivkam in volivcem v ljubljanski mestni zastop. »Častitim gospem uršulinkam izreka zvršilni odbor svoje spoštljivo občudovanje nad njihovim heroizmom, ki so z njim prenašale ostudno in brezprimerno podlo divjanje liberalne druhali, katera je pod vodstvom liberalnih voditeljev razgrajala proti njim.« Med drhaljo je bila tudi šolska mladina, ki je – nedvomno nahujskana – uganjala največje surovosti vpričo svojih učiteljev, je poudaril Slovenec. Izvršilni odbor je odločno in ogorčeno protestiral proti vodilnim policijskim uradnikom, saj so bile (kljub pravočasnim opozorilom) varnostne odredbe nezadostne. Proti demoralizaciji in podivjanosti, ki jo goji liberalna stranka zlasti med mladino, je potrebno nastopiti odločno, enako proti vsem, ki s to stranko sodelujejo. Izvršilni odbor je zato proglašil politični bojkot liberalne stranke: »*Od vsakega mandatarja S. L. S. se mora zahtevati pisna obveza, da se bo izogibal vsakemu političnemu stiku z liberalno stranko in da v nobenem slučaju ne sme rabiti političnega vpliva v prilog liberalne stranke in njenih pristašev. Vsak prestopek proti temu sklepu pomenja izdajstvo S. L. S. in zvršilni odbor bo izvajal v danih slučajih brezobzirno vse posledice proti krivcu.*«¹⁶

Načelnik Slovenske ljudske stranke Ivan Šusteršič je na protestnem shodu 13. maja 1911 v veliki dvorani hotela Union (zbralo naj bi se tri tisoč ljubljanskih katoliških žena in deklet) pokazal »*nesramne in bogoskrunske karikature*«, ki jih je dan pred volitvami objavil Slovenski narod. Liberalni časnik je namreč tik pred volitvami ponatisnil nekaj karikaturnih iz satiričnega lista Osa, ki ga le liberalni tabor

¹¹ Po: »*Nečuvana nasilstva liberalne stranke*«, Slovenec, 1911, št. 93. – Pavel Grošelj (1883–1940), biolog, kulturni delavec in prešernoslovec; Fran Govekar (1871–1949), pisatelj, dramatik, kritik in kulturni delavec.

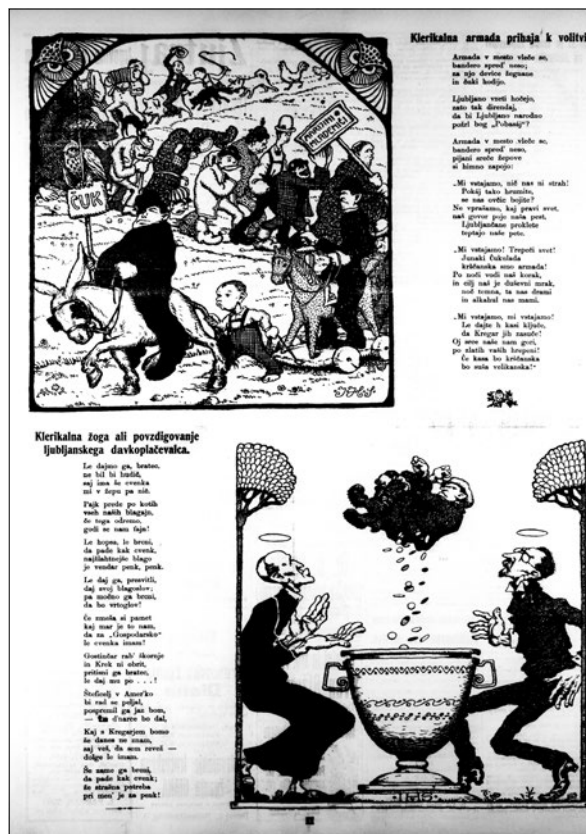
¹² Po: »*Slike iz ljubljanskih občinskih volitev*«, Jutro, 1911, št. 421.

¹³ Po: »*Zmaga v Ljubljani*«, Slovenski narod, 1911, št. 94; »*Iz ženskega volišča*«, prav tam.

¹⁴ Po: »*Slavna sodrga*«, Slovenec, 1911, št. 94.

¹⁵ Po: Angela Vode, Spomini (po: Spomini in pozaba, Ljubljana 2000, str. 67).

¹⁶ Po: »*Izjava zvršilnega odbora S. L. S.*«, Slovenec, 1911, št. 95.

Pet karikatur iz Ose v Slovenskem narodu, 1911, št. 92. – Karikatura levo zgoraj je delo Hinka Smrekarja, spodnja karikatura pa je najbrž Gasparijeva, prav tako karikaturni na desni strani.

izdajal v letih 1905/1906. 22. aprila 1911 (št. 92), to je dan pred volitvami, je objavil kar pet karikatur iz nekdanje Ose.

Šusteršič je na protestnem shodu odločno nastopil proti ljubljanskim liberalcem: »Da je narodno-napredna stranka organizirala ta napad, to se vidi tudi iz preludija liberalnih dnevnikov, iz liberalnega časopisja, ki je ščuvalo že vnaprej proti redovnicam in poštenemu ženstvu. Zlasti v soboto so veliko pripomogle tiste nesramne karikature 'Slovenskega Naroda', – kaj takega Ljubljana še ni videla in jaz se le sprašujem, kje je državni pravdnik?

Akoravno se mi studi, jih bom v večer spomin pokazal na platnu, da sodite sami. Grdo je, nesramno je, konfisciralo se ni in zato vam bom pokazal samo en izgled.

(S skioptičnim aparatom so se nato pokazale na platnu dve sliki. Ogorčenja zborovalk nad liberalno nesramnostjo ni hotelo biti konca. Neprestani

viharni Fej-klici 'Slov. Narodu', liberalni stranki in njenim voditeljem.)

Mislim, da je to zadosti. Videli ste tukaj, na kako nesramen in nečuvven način sramote redovnice in duhovnike, da moram reči: Kazen božja mora priti na sramotilce! (Res je!) Na drugi strani ste videli zasramovano slovensko ljudstvo, ki jaha na prešičih, – naše slovensko ljudstvo zasramovano od onih, ki pravijo, da so nositelji slovenske kulture. (Škandal!) Redovnico ste videli zasramovano, in vendar so liberalne dame, ki hodijo v uršulinski samostan in pravijo redovnicam: Poljubim roko! (Ogorčenje!)

Pri tem se mora zbudjati človeku do skrajnosti ogorčenje in tak srd, da rečemo: Stranka, zmožna kaj takega, – dol ž njo! (Odobrovanje.)«¹⁷

Ob pogledu na »svinjski karikaturni« Slovenskega naroda so v dvorani zadoneli klici »fej«, »tako, da

17 »Zadoščjenje razžaljenemu ljubljanskemu ženstvu!«, Slovenec, 1911, št. 98.

je v resnici čisto nemogoče ta strašni vihar popisati!«
»Ženske so ogorčeno dvigale roke, vzklikale v svetem
srdju najogorčnejše vzklike, protest je bil tak, da bi
bilo moralo biti v dno duše sram liberalne prvake,
če bi bili zraven.«¹⁸

Šusteršič je na zborovanju v hotelu Unionu pokazal risbo duhovnika in nune med poljubljanjem, ob kateri je bila v Slovenskem narodu objavljena pesem »Odpravljena klavzura ali misli mlade nune po volitvah«: »Klavzura je odpravljena / in je pod kap postavljena, / opral jo bo sedaj hudir / skušnjav pa bo zdaj enkrat mir. // Življenje vendar je lepo, / kako ne bo, kako ne bo, / se v kamri bom kušavala / nič več na samem spavala.«

Šusteršičeve besede o zasramovanem slovenskem ljudstvu, ki jaha na prašičih, so se nanašale na Gasparijevo karikaturu »Klerikalna armada prihaja k volitvi« (v Osi pod naslovom »Izlet slavnega telovadnega društva 'Čuka', ki se je početkom vsled neljube pomote imenovalo 'Orel'«).

Na protestnem shodu so prebrali pismo uršulinke, ki je opisala napad protestnikov pred licejem: »Peljemo se ob pol 1. uri od doma. Ko zavije voz iz Franc Jožefovega drevoreda na Bleiweisovo cesto, zagledamo črno množico v daljavi. Komaj pride voz v bližino, nas obsipljejo. Ko zagledajo v vozu redovnice, se začne divji vrisk, žvižganje, vpitje: Nazaj, nazaj! – – kletve, svinje – – fej (in besede, ki jih tu ne moremo ponavljati) in s pestmi in palicami uplašijo konja, da se obrne. Konj se upira in jo zavije, da se začinja voz nagibati na stran. Bili smo si v svesti, da smo v smrtni nevarnosti, kajti, če se voz prevrne, nas pomendra ta divja tolpa v tla. (Veliko ogorčenje.) Voznik miri konja, hoče ga spraviti v pravi tir, a znova nas obsiplje rjoveča množica, pljuje noter na nas, na konja, na voz, zbega konja tako, da je stal pred oknom voza; – ne vem, ali je kdo konja spregel, ali kaj so delali.

Medtem pristopi k vozu nek uradnik in zahteva naše legitimacije, veli obrniti vozniku proti volišču. A znova užuga svojat s palicami, pestmi in žvižganjem konja, nek pobalin pristopi, začne daviti konja za grlo in ga potiskati zopet nazaj. Najbolj je besnel ta-

čas okrog voza nek Čeh, okrog 30 let star, v svetlosivi obleki, preklinjal je in stresal cel koš čeških psov na nas in pljuval, da je bila prednica na desnem licu in po obleki popljuvana, medtem ko je nekdo drug na levem oknu meni opljunil levo lice.

Zopet pristopi uradnik, – zdaj so bili že trije orožniki in stražniki tu – veli nam izstopiti, ker je konj preveč zbežan.

Slišala sem še, kako je uradnik velel, naj nekoga aretirajo, bajoneti so potisnili množico toliko od voza, da smo izstopile in nastopile trnjevo pešpot. Kajti v bližini liceja so bile priproste in srednjih slojev ženske, ki so grdo zijale in vpile na nas: 'Prav vam je, še slabše se vam bo godilo, ko nam!' – Ne vem, kaj so hotele reči s tem.

Nazaj smo najele drugega voznika. Zaprle smo okna in rekle, zapeljati mimo Valvazorja. Tudi tam je bila mala druhal, ki je žvižgala, eden pa je udaril s palico ob okno, ki pa se ni zlomilo.

Ako bi nas Bog ne varoval, lahko bi nas stalo življenje, ali vsaj cele ude bi nam polomili. (Nepopisno ogorčenje.)

To je bilo slabo, da smo imeli volišče na ekstremno liberalnih tleh, kjer so se čutile liberalne dame gospodinje v hiši. (Ogorčenje.)«

Ljubljansko krščansko ženstvo je na predlog so-proge Pegana sprejelo resolucijo: »Krščansko ženstvo v Ljubljani protestuje ogorčeno zoper podlo in lopovsko obnašanje liberalne druhal dne 23. aprila t. l. napram ženskim volilkam v občje, zlasti pa napram redovnicam!

Istotako protestuje najodločneje zoper podlo in surovo žaljenje krščanskega ženstva po liberalnih listih.

Krščansko ženstvo se izreka solidarno in izjavlja, da ne miruje, dokler se ne stre sodrga, ki je v sramoto Ljubljani in njenemu prebivalstvu.«¹⁹

¹⁸ »Shod ljubljanskega krščanskega ženstva«, Slovenec, 1911, št. 97.

¹⁹ Po: »Zadoščenje razžaljenemu ljubljanskemu ženstvu!«, Slovenec, 1911, št. 98.

Na volitvah je bilo izvoljenih 23 liberalnih kandidatov. NNS je imela šibko večino v ljubljanskem občinskem svetu. Štirinajst mandatov v občinskem svetu je dobila SLS (mdr. sta bila izvoljena Ivan Kregar in Ivan Štefe), Nemci 7 mandatov in enega socialni demokrati.²⁰ Na nadomestnih deželnozborskih volitvah sredi maja 1911 je bil v Ljubljani z absolutno večino glasov izvoljen liberalni kandidat prof. J. Reisner, na državnozborskih (ožjih) volitvah v Ljubljani junija 1911 pa je bil za državnozborskega poslanca izvoljen dr. Vladimir Ravnihar. Protikandidat SLS pri obeh volitvah, ki so tokrat potekale mirno, je bil dr. Vinko Gregorič, ki se je obkraj uvrstil na drugo mesto (nadomestne volitve: Reisner 1685, Gregorič 933, dr. F. Eger 455, F. Bartl 181; državnozborske volitve: Ravnihar 2665, Gregorič 1643, Kristan 797, Eger 515; ožje volitve: Ravnihar 3283, Gregorič 1839).²¹

Ko karikatura postane politično orožje

V Ljubljani so leta 1911 izhajali trije dnevniški. Najmlajši med njimi, dnevnik *Jutro* (marec 1910–maj 1912) je bil prvi slovenski dnevnik, ki je objavljajl prave, aktualne karikature. Njegov ustanovitelj je bil časnikar Milan Plut (1881–1925), ki se je avgusta 1909 iz Beograda vrnil v Ljubljano.²²

²⁰ Rezultati volitev na ženskem volišču v liceju so bili naslednji: v 1. razredu je NNS dobila 149, SLS 126, socialdemokrati 3 in Nemci 89 glasov, v 2. razredu NNS 292, SLS 386 glasov, socialdemokrati 22 in Nemci 111 glasov, v 3. razredu NNS 505 glasov, SLS 546 glasov, socialdemokrati 41 in Nemci 292 glasov (po: »Izid ljubljanskih občinskih volitev«, *Jutro*, 1911, št. 415).

²¹ Po: »Nova zmaga v Ljubljani«, *Jutro*, 1911, št. 437; »Izid državnozborske volitve v Ljubljani«, *Jutro*, 1911, št. 464; »Izid ožje volitve v Ljubljani«, *Jutro*, 1911, št. 471.

²² Milan Plut se je za jugoslovansko idejo navdušil na gimnaziji v Karlovcu. Preselil se je v Beograd, sodeloval s tamkajšnjimi listi, nato pa se je zaposlil pri srbskem tiskovnem uradu (referat za slovenske liste). Na njegovo pobudo so bili na prvo jugoslovansko umetniško razstavo septembra 1904 (ob kronanju kralja Petra I.) povabljeni slovenski umetniki in slovenski listi. Kapetan Milan Pribičević je Pluta pritegnil k sodelovanju v Narodni odbrani, Slovenski narod pa ga je angažiral za stalnega beograjskega dopisnika. Po prenehanju izdajanja *Jutra* se je zaposlil pri Dnevu in pisal o slovenskih razmerah za beograjske liste. Ob prvi balkanski vojni je bil poročevalec v Srbiji. Med prvo svetovno vojno je bil mobiliziran v avstrijsko armado. Leta 1920 se je zaposlil v uredništvu *Jutra* (referat za politične in gospodarske razmere v Srbiji). Po hudi bolezni je umrl leta 1925 v umobolnici na Studencu (po: »Milan Plut«, *Slovenski narod*, 1925, št. 79).

Med sodelavci *Jutra* so bili Vitomir F. Jelenec, Rudolf Krivic, dr. Ivan Lah, Franjo Pirc, Viktor M. Zalar idr. Dnevnik je tiskala Učiteljska tiskarna v Ljubljani. Novost za Ljubljano je bila, da je *Jutro* izhajalo zjutraj.

V prvem letu izhajanja je *Jutro* objavilo samo nekaj karikatur (vselej na prvi strani desno zgo-

Maksim Gaspari, »Bela Ljubljana in črna Žlindra«, *Jutro*, 1911, št. 357 – Personifikacija Ljubljane beži pred prvakom Vse(slovenske) ljudske stranke dr. Ivanom Šusteršičem.

raj). Tarče karikatur so bili: dr. Ivan Šusteršič, škof dr. Anton Bonaventura Jeglič, ravnatelj deželnega muzeja dr. Josip Mantuani. V *Jutru* so se politične in portretne karikature začele redno pojavljati januarja 1911 (od št. 324). Risal jih je Maksim Gaspary (1883–1980), ki je karikature signiral z drobno cvetlico ali črko B. Že v št. 328 je bila karikatura zaplenjena. »Včerajšnja zaplemba je bila pa res taka, da je z njo državni pravdnik prekosil samega sebe; začel je konfiscikovati že karikature! Bravo, gospod Pianiche!«²³

Ker je pred volitvami nekaj drobnih karikatur (vinjete k satiričnim pesmim) objavil tudi *Slovenec*, je bil to prvi primer v zgodovini slovenskega časnikarstva, da sta nasprotna politična tabora vodila politični boj tudi s pomočjo karikatur.

Jutro je pred ljubljanskimi občinskimi volitvami nekaj karikatur objavilo tudi na razglednicah. Razglednice s karikaturami »Ljubljana in dr. Žlindra« (v časniku kot »Bela Ljubljana in črna Žlindra«, *Jutro*, 24. 2. 1911, št. 357),²⁴ »Šuklje in ljubljanski policaji« (karikatura Frana Podrekarja v št. 358, 25. 2. 1911: deželni glavar Fran Šuklje med pregledom mestnih stražnikov) in »Skumrana Ljubljana« (»Žalostna pesem o še bolj žalostni usodi Ljubljane«, 18. 2. 1911, št. 351). Prvi dve razglednici je c. kr. državno pravdnništvo konfisciralo. »Proti tej kuriozni konfiskaciji, ki se je očitno izvršila na

pritisak klerikalcev, smo seveda vložili pritožbo.«²⁵ Ljubljansko sodišče in graško nadsodišče konfiskacije nista potrdili. Šusteršičevo karikaturu je kot »zelo posrečeno« pohvalil dunajski *Extrablatt*.²⁶

Na shodu volivcev SLS 9. aprila 1911 v *Ljudskem domu* v Ljubljani je urednik *Slovenca* Ivan Štefe opozoril na karikaturu »Skumrana Ljubljana«: »Jutrova' gospoda je izdala za volilno agitacijo neke razglednice, na kateri je naslikana razcapana Ljubljana. Taka je postala Ljubljana pod liberalnim gospodarstvom in Ljubljančanje bi morali kmalu tako raztrgani okolu hoditi, ako bi še dolgo skrbeli zanje stari magistratovci. 'Jutrovci' so izdali razglednico, na kateri 'dr. Šusteršič lovi Ljubljano'. Tu so se pa zopet urezali. Na razglednici se dobro vidi, da manjka silno malo, da jo res dobi. (Veselost. Tako je!) Ene razglednice pa niso 'Jutrovci' izdali: narisali naj bi nanjo svojo skrevljeno stranko, katero morajo na vse strani podpirati, da se ne podere. Ta stranka je nekaka taka kot kroparski Putapaja. (Veselost.) Ta mož je bil silno skrevljen. Nekoč se je usilil župniku, ko se je selil, in je zagrabil za stekleno uro, da mu jo ponese. Župnik mu je branil, pa Putapaja se je postavil in dejal: 'Gospod fajmošter, nič se ne bojte, saj vidite, da sem od vseh strani podprt.' (Veselost.) Mož je nesel uro, pa se je tudi pošteno prevrnil. Tako se bode tudi liberalna stranka s staro magistratno uro prevrnila in naj se dela še tako 'podprto'.«²⁷

Jutro je podpredsednika trgovsko-obrtne zbornice Ivana Kregarja in urednika *Slovenca* Ivana Štefeta obdolžilo sleparij pri volitvah v zbornico leta 1908. O Štefetu, ki naj bi bil tudi dopisnik nemških listov, je pisalo, da je hotel lansirati lažne vesti o konkurzu *Učiteljske tiskarne*, o liberalnem poslancu Ivanu Hribarju in o poslanici ljubljanskega škofa Jegliča.²⁸

²³ *Jutro*, 1911, št. 329.

²⁴ Katoliškega prvaka dr. Ivana Šusteršiča so zaradi suma nepoštenega kupčevanja z žlindro njegovi nasprotniki posmehljivo imenovali dr. Žlindra. Gospodarska zveza je pozimi 1899/1900 naročila večje količine Thomasove žlindre. Načelnik Gospodarske zveze dr. Šusteršič je izročil zvezi 2000 K, da bi lahko žlindro ponujala svojim članom ceneje kot Kranjska kmetijska družba. Nekaj žlindre je bilo 15 % namesto 18 %, zato so liberalci napadali Šusteršiča in Gospodarsko zvezo. Radikalni nemški poslanec Stein je 24. aprila 1902 zaklical dr. Šusteršiču v neki debati v parlamentu: »Tomaževa žlindra!« To naj bi bilo maščevanje, ker je Šusteršič na neki tajni seji zaklical Wolfu »spriden študent«. Zadevo je obravnaval disciplinarni odsek parlamenta, kateremu so Vsenemci predložili prevode člankov Slovenskega naroda. Preiskava je ugotovila, da Šusteršičevo osebno poštenje ni bilo prizadeto, njegov zavod pa se je posluževal umazane konkurence, zato odsek za Steina ni predlagal graje. Zadevo je 1. maja obravnaval plenum parlamenta (po: »Žlindra v drž. zboru«, *Slovenski narod*, 1901, št. 96; Fran Erjavec »Razmah katoliškega gibanja«, *Zgodovina katoliškega gibanja, Ljubljana 1928*, str. 76–77).

²⁵ Po: »Šusteršič, Šuklje in Ljubljana konfiscirani«, *Jutro*, 1911, št. 376.

²⁶ Po: »'Jutrova' karikatura v dunajskem 'Extrablattu'«, *Jutro*, 1911, št. 392.

²⁷ »Zmagi nasproti!«, *Slovenec*, 1911, št. 84.

²⁸ Po: »Klerikalne lumparije«; »Zanimiv in značilen dogodljaj izza klerikalnih kulis«, *Jutro*, 1911, št. 375. – Državno pravdnništvo je na podlagi ovadb proti Kregarju in Štefetu začelo preiskavo. Maja 1912 sta bila oba pred celjsko poroto soglasno oproščena (po: Fran Erjavec, »Zmaga katoliškega gibanja / Slovenska politika od l. 1907. do prevrata.«, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928*, str. 190).

Maksim Gaspari, »Žalostna pesem ...«, *Jutro*, 1911, št. 351

»Gospodu Ivanu Štefetu ...«, *Jutro*, 1911, št. 376

Štefe je zaradi člankov »Klerikalne lumparije« in »Zanimiv in značilen dogodljaj izza klerikalnih kulis« (*Jutro*, 14. 3. 1911, št. 375) tožil *Jutro* in predlagal takojšnjo preiskavo. Popoldan istega dne sta na uredništvo *Jutra* prišla preiskovalni sodnik in Štefe. Želela sta odkriti identiteto pisca člankov. V uredništvu so bili tedaj Milan Plut, mestni tržni nadzornik in vodja *mladinov* v liberalni stranki Adolf Ribnikar (po mnenju *Slovenca* avtor obeh člankov), slikar-karikaturist Maksim Gaspari, Franjo Pirc, Viktor M. Zalar, dr. Ivan Lah in Fr. Brozovič. Preiskali so Plutovo mizo, na kateri je bila poleg številnih papirjev Gasparijeva karikatura Otona Županciča (objavljena v *Jutru* št. 383), in druge mize, vendar rokopisov, zaradi katerih je Štefe vložil tožbo, niso našli.²⁹

Milan Plut je *Jutro* urejal v »radikalno-jugoslovanskem duhu«. ³⁰ Kot član *Narodne odbrane* naj bi od Milana Pribečevića dobil nalogo, naj širi jugoslovansko propagando in iredentistično gibanje med Slovenci. *Mladini* v liberalni stranki pa so *Jutro* uporabljali v boju proti staremu krilu in proti katoliški stranki.³¹

Jutro se je ves čas otepal z denarnimi težavami. Podpore, ki jih je dobivalo iz Srbije, so kmalu usahnille. *Učiteljska tiskarna*, ki je v uredništvo *Jutra* nastavilo *mladine*,³² je zahtevala poplačilo računov.

Ko sta se uredništvo in uprava *Jutra* morala preseliti iz prostorov v *Učiteljski tiskarni*, so vzeli s seboj originale karikatur, ki so viseli na stenah. Pustili so samo eno karikaturu, ki prikazuje – koritarje. »Radovedni smo res, ako so 'Daničarji' [op. uredništvo časnika *Dan*], ki so potem zasedli one prostore, to razumeli. Preveč ne verujemo in to, ker nimamo posebno dobrega mnenja o daničarski pameti.«³³

Učiteljska tiskarna je začela izdajati nov dnevnik *Dan*. Milan Plut je preselil uredništvo in upravništvo *Jutra* v Trst. *Jutro* je bralce obvestilo, da se bo v Trstu intenzivneje, kot je bilo doslej mogoče, ukvarjalo tudi s karikaturami.³⁴ Časnik je objavil nekaj Gasparijevih karikatur. *Jutro* je prenehalo izhajati s št. 771. Plut je napovedal, da bo urejal tedensko politično revijo *Slovanski Jug*.³⁵

²⁹ Po: »Štefe pri 'Jutru'«, *Slovenec*, 1911, št. 61.

³⁰ Po: »Milan Plut«, *Slovenski narod*, 1925, št. 79.

³¹ Po: Avgust Pirjevec, »Plut Milan«, *Slovenski biografski leksikon*, 7. zvezek, Ljubljana 1949, str. 388–389.

³² Po: Milan Plut, »Ponesrečen atentat na 'Jutro'«, *Jutro*, 1912, št. 664.

³³ Po: »So razumeli?«, *Jutro*, 1912, št. 665.

³⁴ Po: »Našim ljubljanskim p. n. naročnikom«, *Jutro*, 1912, št. 660.

³⁵ »V slovo«, *Jutro*, 1912, št. 771.

Maksim Gaspari, »Bela nedelja bodi dan vstajenja za belo Ljubljano in dan pogube njenih škodljivcev!«, *Jutro*, 1911, št. 414

Maksim Gaspari, »Klerikalni naskok na Ljubljano«, *Jutro*, 1911, št. 412

Jutro, 1911, št. 413 – Maksim Gaspari je karikature v *Jutru* »podpisal« s cvetlico.

Angel Šusteršič nunam- mučenicam

po ljubljanskih volitvah.

Neveste v Kristu ljubljene,
za Eselesa v boj ste šle,
ste kloster zapustile,
obljube prelomile.

Ste jasno pokazale s tem
v Ljubljani vernim vsem ljudem,
s politiko da vera
se čisto dobro cera.

Zato brezverska pa druhal
na vas nar'dila je naval.
Pa ve se niste bale,
ve niste stran bežale.

Pripravljen je bil bridki meč,
da vam postrizje glave preč,
grmade so gorele,
da b' vam življenje vzele.

So gauge b'le postavljene,
da b' ve b'le gor obešene,
sploh — inkvizic'ja cela
se na pomoč je vzela.

Zgorela s'cer nobena ni,
in tud' nobena ne visi,
tud' glave so ostale,
z vratov se niso d'jale.

Vendar, device ljubljene,
za nas ste b'le pripravljene
vso svojo kri preliti
in bridko smrt storiti.

Me Eseles pošilja k vam,
da palmo mučeništva dam
devicam-mučenicam,
vam klosterskim samicam.

Hvaležni bomo vam vsekdar,
da v boj ste šle za našo stvar.
volile Eselesa —
obljubljam vam nebesa!

Bav-bav.

„Jutru“

— ob njegovem drugem jubileju —
dne 2. marca 1912.

Zlo intrig te ni ubilo,
vsa zaman bila je zloba,
ni ti izkopala groba:
V tretje leto si stopilo.

Drugo leto je minilo
spet Bav-bav ti gratulira
Jeze „Dninar“ se požira:
Zlo intrig te ni ubilo.

„Dninarjev“ prot tebe hudoba
brez moči je bla, njih sile
niso ti vratu zavile,
vsa zaman bila je zloba.

Vsa ostudna njih grdoba
— najbrž tebi za zahvalo,
ker s' usluge jim skazvalo —
ni ti izkopala groba.

Občadujem tvojo silo,
ki doslej je v tebi živela.
V znamenju za narod dela
v tretje leto si stopilo.

Jutro (Trst), 1912, št. 726

Maksim Gaspari, »Angel Šusteršič nunam-mučenicam«, *Jutro*, 1911, št. 430 – Šusteršič izročila uršulinskim mučenicam palmo mučeništva.

»Boltatu Pepe« v *Slovenecu*

NAPREDNAKI — RAKI

Če nisma martral se zastojn,
hmal, hmal spet uma mi na kojn,
na kojn, ke spred ma škarje.
In dirjal uma z nim naprej
pu račje, kokr sma du zdej,
in zabaulal čez farje.

Rak je za nas prprauna žvau;
tku nam saj Ribnkar je djau,
ke se zastop na žvauce.
H kurit nubenga na pesti,
če z nega že žlampama mi,
nej u še tku brihtne glauce.

Sej brihtneh glau nam treba ni,
mest brihtneh glau sma tuki mi,
de rotuž skp držema.
Z glavam le delaja nej vol,
mi ne, prmejš, mi že nekol,
mi use z jezikan strema.

Astn, če nečma zad ustati
in muč zgebit na gumestrat:
Na raka! Naprednaki!
Sej u znamne raka sma rujen,
za račja pot sma gor zrejen,
zatu ustanma — raki!

Boltatu Pepe.

Slovenec, 1911, št. 87

IBLANSKA ŠTINKBOMBA.

Ena bomba prletela,
»Jutr« holt te bomb se prau;
mal naukul je zasmrdele,
ke ja Plut je tle zažgau.

Scer pa bomba ta navarna
za navadne res nj ldi,
al »Učitlska tiskarna«
z no le hude ma skrbi.

Buhve kulkat že naš Jaka
zavle ne ni mogu spat?
Buhve kulkat tega spaka
že srumak b se znebu rad?

Pa nej Jaka al pa Luka
sučeta ja tku al tku,
zmeri z ne navarnast kuka,
zmeri več je z ne smradu.

Douh na u, tu vem, in usaka
zajne u zastojn pumuč;
takrat uta Luka, Jaka
z bomba ured tud vidva fuč.

Boltatu Pepe.

Slovenec, 1911, št. 87

Ta narodn gespudari.

Mi narudn sma gespudari,
de nam ga para ni na svet;
le mi zastopma se pr gnari,
le mi zastopma se na red.

Kar odn nas u roka prime,
tu gvišn je, de tud drži.
Zdej morma pa že zavle rime
rečt: ja gspoda, mi sma mi!

Kdur pa u naša dela slavna
nekokr neče prou verjet,
ta nej pugleda naša »Glauna«,
pa morja se mu uči udpret.

Le škoda — člouk b jm skoču
u lase —
de naša ta nar bulša muč,
sa teb nč men nč zadne čase
djal brez pardona kar pud kluč.

Oh, Hudnik; ti vuditel »Glaune«
kulk ti, srumače zdej trpiš!
Oh, vema pač, de s čase davne
iz srca spet nazaj želiš.

Pa putulaž se, sej srumaki
sma s taba vred seve tud mi;
sej staba vred tud naš stutaki
za večn prilafur sa šli.

Slovenec, 1911, št. 89

LEBERALNE UBLUBE.

»Kar kdu želi,
use, use dubi,
če vol zdej naša stranka!«
Tku liberaln dohtar
žvrguli,
ke mu vuliucu manka.

Ke pa spumin
pr nem je hin,
in de b ublub na sneđu;
pa vozu s je,
puglejte tle,
na robec soj naredu.

Teh vozlu pa
b mou že duma
za ena pouhna cehta;
pa jh gespa,
žou, razvuzla,
ke dene robce u žehita.

Zatu pa nem
nuben na verjem,
de u kej za kerga sturu;
ke dons on že
nč več na ve,
kaj učeri je guvuru.

Slovenec, 1911, št. 90

LEBERALNE PRSEGE.

Prsegama, de nam za prazen,
nekol še ni blu nč kurit;
de nam ni nč, če druh ste lačen,
de sma le mi du grla sit

Prsegama, de use ublube,
ket briča tat uma držal;
prsegama, de pr ublubah
use večne čase uma ustal.

Prsegama, de sma prijatli
ta nar bulš dones vaš še mi;
prsegama, de pu vultivah
za vas nam skuznskus nč ni.

Al zdej, vuliuci, pred vultivam
zdej prosma na kuleneh vas:
nekar, nekar na puzabite
uddat u nedela nam soj glas.

Le berte »Narud« al pa »Jutere«,
pa če ste še tuku brlau;
pa če pu nogah kuracate,
al pa štujete že na glau.»

Prznať nam morte, de se trudma,
ket prava žvina nuč in dan;
de nuč in dan se ukul pehama
de gspudari b še Iblan.

Za usa ta muja pa nč družga
zdej na pugervama ud vas,
ket, de nas spraute spet h kurite
ket ste spraulal nas prejšn čas.

Ni vam pr tem nč treba misit,
ampak sam tu lepu za strit,
kar mi vam pridgama in prauma,
pa uma spet pršli h kurit.

Če bere kdu »Narud« al »Jutere«
in stri se črn mu pred učmi;
tu črn je klerekalizem,
tu senca res negava ni.

In ta tok črn klerekalizem
ne smete spraut na gumestrat;
če strete tu, nekol več mirn
na uma gor mi mogli spat.

Slovenec, 1911, št. 92

Viri in literatura

Časopisni viri

- »Žlindra v drž. zboru«, *Slovenski narod*, 1901, št. 96.
- »Feminizem«, *Slovenec*, 1902, št. 62.
- »Volilna reforma za ljubljanski občinski svet«, *Slovenec*, 1905, št. 277.
- »Sprememba občinskega reda in občinskega volilnega reda«, *Slovenski narod*, 1907, št. 54.
- »Drugo čitanje volilne preosnove«, *Slovenec*, 1907, št. 264.
- »Impozantno zborovanje 'Slomškove zveze' v Bohinjski Bistrici«, *Slovenec*, 1908, št. 206.
- »Štefe pri 'Jutru'«, *Slovenec*, 1911, št. 61.
- »Klerikalne lumparije«; »Zanimiv in značilen dogodljaj izza klerikalnih kulis«, *Jutro*, 1911, št. 375.
- »Šušteršič, Šuklje in Ljubljana konfiscirani«, *Jutro*, 1911, št. 376.
- »'Jutrova' karikatura v dunajskem 'Extrablattu'«, *Jutro*, 1911, št. 392.
- »Izid ljubljanskih občinskih volitev«, *Jutro*, 1911, št. 415.
- »Slike iz ljubljanskih občinskih volitev«, *Jutro*, 1911, št. 421.
- »Nova zmaga v Ljubljani«, *Jutro*, 1911, št. 437.
- »Izid državnozbornske volitve v Ljubljani«, *Jutro*, 1911, št. 464.
- »Izid ožje volitve v Ljubljani«, *Jutro*, 1911, št. 471.
- »Našim ljubljanskim p. n. naročnikom«, *Jutro*, 1912, št. 660.
- Milan Plut.** »Ponesrečen atentat na 'Jutro'«, *Jutro*, 1912, št. 664.
- »So razumeli?«, *Jutro*, 1912, št. 665.
- »V slovo«, *Jutro*, 1912, št. 771.
- »Et bina Kristana Ljubljančanke – odklonile«, *Slovenec*, 1911, št. 65.
- »Zmagi nasproti!«, *Slovenec*, 1911, št. 84.
- »Liberalci in ženstvo«; »Krščanskim ženam!«, *Slovenec*, 1911, št. 90.
- »Pozor volilke Slovenske Ljudske Stranke!«, *Slovenec*, 1911, št. 91.
- »Slavna sodrga«, *Slovenec*, 1911, št. 94.
- »Izjava zvršilnega odbora S. L. S.«, *Slovenec*, 1911, št. 95.
- »Shod ljubljanskega krščanskega ženstva«, *Slovenec*, 1911, št. 97.

- »Zadoščenje razžaljenemu ljubljanskemu ženstvu!«, *Slovenec*, 1911, št. 98.
- »Klerikalci in občinske volitve«, *Slovenski narod*, 1911, št. 5.
- »Ljubljansko ženstvo in občinske volitve«, *Slovenski narod*, 1911, št. 90.
- »Volilno gibanje / Ženski volilni shod v 'Mestnem domu'«, *Slovenski narod*, 1911, št. 91.
- »Nečuvena nasilstva liberalne stranke«, *Slovenec*, 1911, št. 93.
- »Iz ženskega volišča«; »Zmaga v Ljubljani«, *Slovenski narod*, 1911, št. 94.
- »Milan Plut«. *Slovenski narod*, 1925, št. 79.
- Avugust Pirjavec.** »Plut Milan«, *Slovenski biografski leksikon*, 7. zvezek, Ljubljana 1949, str. 388–389.
- Vasilij Melik.** »Volitve v Ljubljani 1848–1918«, *Kronika / Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1981, št. 2, str. 115–124.

Literatura

- Fran Erjavec.** *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928
- Irena Selišnik.** *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, Ljubljana 2013
- Angela Vode.** *Spomini in pozaba*, Ljubljana 2000.

Zusammenfassung

LAIBACHER GEMEINDEWAHLEN UND UNVERSCHÄMTE KARIKATUREN

Bei den Gemeindewahlen in Ljubljana/Laibach am 23. April 1911 wurde nach der neuen Wahlordnung gewählt, die zu Beginn des Jahres 1910 im Krainer Landtag verabschiedet worden war. Frauen durften bei diesen Wahlen ihr Wahlrecht zum ersten Mal persönlich ausüben. Als Steuerzahlerinnen hatten Frauen seit dem Jahr 1887 das Wahlrecht, jedoch musste ein Beauftragter in ihrem Namen die Stimme abgeben.

Das liberale und das katholische Lager organisierten eine umfangreiche Wahlagitation. In Zeitungen unterstrichen sie die Vorzüge des eigenen Programms und hoben die Fehler der politischen Gegner hervor. Bei Versammlungen traten

die Parteigrößen auf. Flugblätter wurden durch die Stadt verschickt. Die Zeitungen Jutro und Slovenski narod publizierten vor den Wahlen einige Karikaturen, die Zeitung Slovenec kleine satirische Zeichnungen zu Gedichten. Es war das erste Mal in der Geschichte des slowenischen Pressewesens, dass die entgegengesetzten politischen Lager den politischen Kampf auch mit Hilfe von Karikaturen führten.

Die Wahlen fanden in 19 Wahllokalen statt. In den Wahllokalen der Männer verliefen sie verhältnismäßig ruhig. Beim Wahllokal der Frauen, das sich im städtischen Mädchenlyzeum befand, kam es hingegen zu Zwischenfällen. Nach Ansicht der Zeitung Slovenec sandten die Liberalen Krawallmacher vor das Lyzeum, die die Wahlen störten und schließlich eine Gruppe von Ursulinen angriffen, als diese beim Wahllokal vorfuhren. Der Exekutivausschuss der Slovenska ljudska stranka [Slowenische Volkspartei] bereitete am 25. April 1911 eine Erklärung vor, in der er gegen die liberalen Angriffe und die Polizeibeamten, die nicht für ausreichenden Schutz gesorgt hatten, protestierte, und proklamierte den politischen Boykott der liberalen Partei.

Der Vorsitzende der Slovenska ljudska stranka Dr. Ivan Šusteršič zeigte bei einer Protestversammlung am 13. Mai 1911 im großen Saal des Hotels

Union (angeblich hatten sich dreitausend Laibacher Frauen und Mädchen versammelt) Karikaturen, die die Zeitung Slovenski narod am Tag vor der Wahl veröffentlicht hatte (es handelte sich um einen Nachdruck von Karikaturen aus dem satirischen Blatt Osa aus 1905/1906). Die Zeitung Jutro hatte vor den Laibacher Gemeindewahlen einige Karikaturen auch auf Postkarten publiziert. Zwei Karikaturen wurden von der Staatsanwaltschaft konfisziert. Der Autor der meisten Karikaturen in Osa und Jutro war Maksim Gaspari.

Bei den Wahlen wurden 23 liberale Kandidaten gewählt. Die Narodno napredna stranka [Nationale Fortschrittspartei] hatte eine knappe Mehrheit im Laibacher Gemeinderat. 14 Mandate im Gemeinderat bekam die Slovenska ljudska stranka, 7 Mandate die Deutschen und eines die Sozialdemokraten. Bei den Ersatzwahlen in den Landtag Mitte Mai 1911 wurde in Ljubljana der liberale Kandidat mit absoluter Stimmenmehrheit gewählt, ebenso wurde der liberale Kandidat bei den (engeren) Reichsratswahlen im Juni 1911 gewählt.

Schlagwörter: Wahlen, Ljubljana/Laibach, Zeitung Jutro, Milan Plut, Karikatur, Maksim Gaspari, Narodno napredna stranka [Nationale Fortschrittspartei], Slovenska ljudska stranka [Slowenische Volkspartei]

Robert Devetak

Nameravan atentat na nadvojvodo Josipa Ferdinanda?

Epizoda goriškega kulturnega boja iz leta 1912

DEVETAK Robert, dr., asistent, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva ul. 26, SI-1000 Ljubljana; robert.devetak@inv.si

323(497.4)"1912"
929Josip Ferdinand, avstrijski nadvojvoda

**NAMERAVAN ATENTAT NA NADVOJVODO
JOSIPA FERDINANDA?**

Epizoda goriškega kulturnega boja iz leta 1912

Članek predstavlja časopisno poročanje o domnevem poskusu atentata na člana habsburške cesarske družine, do katerega je prišlo leta 1912 v Posočju. V dogodek sta bila vpletena domačin iz Ročinja in duhovnik iz sosednje vasi Srednje. Vključenost duhovnika je sprožila zanimanje pri liberalnemu tisku in podrobno poročanje, ki pa se je hitro odmaknilo od poskusa napada. Prišlo je do ostre polemike s katoliškimi časopisjem in vključitvijo dogodka v kulturni boj, ki je v letih pred prvo svetovno vojno močno zaznamoval goriški politični prostor. Poročanje o dogodku je zaradi tega vključevalo številne elemente, za katere se je izkazalo, da nimajo realne podlage in so namenjeni blatenju političnega nasprotnika.

Ključne besede: Kulturni boj, Goriška in Gradiška, Ročinj, poskus atentata, nadvojvoda Josip Ferdinand

DEVETAK Robert, PhD, Teaching Assistant, The Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva ul. 26, SI-1000 Ljubljana; robert.devetak@inv.si

323(497.4)"1912"
929Josip Ferdinand, avstrijski nadvojvoda

**AN ASSASSINATION ATTEMPT ON
ARCHDUKE JOSIP FERDINAND?**

An episode of the Gorizia cultural struggle in 1912

This article presents newspaper reports on an alleged assassination attempt on a member of the Habsburg imperial family, which took place in Posočje in 1912. A local man from Ročinj and a priest from the neighboring village of Srednje were involved in the incident. The priest's involvement sparked interest in the liberal press and detailed coverage, which quickly moved away from the attempted attack. There was a fierce controversy with the Catholic press and the inclusion of the event in the cultural struggle that strongly marked the political space of Gorizia in the years before the First World War. The reporting of the event therefore included several elements that turned out to have no real basis and were intended to smear the political opponent.

Key words: Cultural struggle, Goriška and Gradiška, Ročinj, assassination attempt, Archduke Josip Ferdinand

Uvod

Dogajanje v manjših krajih in vaseh redko zavzame osrednje mesto v medijih, če pa do tega pride, gre večinoma za izredne ali posebne dogodke. Za takšen primer lahko označimo epizodo, ki je leta 1912 zaznamovala posoško vas Ročinj. Šlo je za manjše občinsko središče v deželi Goriški in Gradiški, v katerem je glede na popis leta 1910 živel 653 prebivalcev. Vas je imela svojo šolo, pošto, več trgovin, gostiln in obrtnih delavnic, bila pa je tudi sedež duhovnije.¹ Kraj se je v obdobju pred prvo svetovno vojno sorazmerno pogosto pojavljal na straneh predvsem lokalnega časopisja, večinoma v povezavi z društvenim in kulturnim dogajanjem.² Poleti 1912 pa se je znašel na straneh večine časopisov na Slovenskem, Avstro-Ogrskem in celo v izseljeniškem tisku. Šlo je za dogodek, ki ga je časopisje najprej označilo za domneven poskus atentata na člana habsburške cesarske družine, nadvojvodo Josipa Ferdinanda, v katerega sta bila udeležena domačin in duhovnik iz sosednjega vikariata, a se je kasneje pozornost premaknila v popolnoma drugo smer. V prispevku bo dogajanje predstavljeno na podlagi večtedenskega poročanja časopisnih dopisnikov, v katerih so jasno razvidne tendence, da se predstavitev dogodka vključi v kulturni boj med goriškim liberalnim in katoliškim političnim taborom, ki je zaznamoval obdobje v začetku 20. stoletja.

»Nameravan atentat«

Junija 1912 je potekala avtomobilska tekma na relaciji Dunaj–Pulj–Dunaj, ki se jo je udeležilo 85 dirkačev.³ Kot velik navdušenec nad moderno tehnologijo, avtomobilizmom in letalstvom se jo je s svojim avtomobilom udeležil tudi nadvojvoda Josip Ferdinand, član toskanske veje habsburške cesarske družine,⁴ kar je v napovedih tekmovanja posebej izpostavljalo tudi časopisje. V Avstrijsko primorje so avtomobilisti prispeli 19. junija 1912, ko je potekala etapa med koroškim mestom Špital na Dravi in Trstom. Avtomobili so se peljali skozi

Nadvojvoda Josip Ferdinand
(https://en.wikipedia.org/wiki/File:Joseph_Ferdinand_Salvator_Austria_1872_1942_photo1895.jpg)

Trbiž, čez prelaz Predel, ob reki Soči do Gorice in dlje ob Tržaškem zalivu do Trsta.⁵ Dirka je v Posočju sprožila veliko zanimanja in ob progo privabila številne gledalce, saj je bil avtomobil, predvsem na podeželju, v začetku 20. stoletja še redka prikazen. Tudi v Gorici je množica radovednežev čakala ob progi že več ur pred prihodom tekmovalcev.⁶

Kljub temu pa je hrumenje avtomobilskih motorjev zasenčil dogodek v Ročinju, kraju, ki se je nahajal ob progi etape. Iz poročil je razvidno, da naj bi tamkajšnji domačin Anton Ipavec poskušal v lokalni gostilni prepričati dva znanca k izvedbi napada na nadvojvodov avtomobil, ko bi se ta peljal skozi vas. Enemu naj bi ponudil 50, drugemu pa 100 kron,⁷ ko sta ga zavrnila pa naj bi jima izjavil, da bo

¹ *Ročni kažipot po Goriškem in Gradiškem*, str. 129.

² *Primer: Soča*, 2. 6. 1910, št. 61; *Gorica*, 5. 8. 1911, št. 62; *Soča*, 10. 8. 1912, št. 91.

³ *Gorica*, 25. 6. 1912, št. 51.

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Archduke_Joseph_Ferdinand_of_Austria. Dostop: 31. 12. 2021.

⁵ *Edinost*, 19. 6. 1912, št. 170.

⁶ *Soča*, 20. 6. 1912, št. 70.

⁷ *Prav tam*.

napad izvedel samostojno. Po prvih poročilih naj bi grozil z ročno bombom, a se je kasneje izkazalo, da je želel napad izvesti s kosom železa, ki bi ga vrgel v avtomobil nadvojvode.⁸ Glede na poročilo sodišča v Trstu je šlo za 38 let starega domačina, ki je dejanje poskušal storiti v stanju neprištevnosti. Slednje je časopisje tudi izpostavilo in označilo Ipavca kot žrtev zlorabe alkohola.⁹

Domačina, do katerih je pristopil Ipavec, sta grožnjo vzela resno in o njej takoj obvestila pristojne organe. Ob aretaciji, ki so jo izvedli ročinjski orožniki, se jim je Ipavec upiral, jih zmerjal in naj bi med drugim kričal tudi: »Kadenara zaprite, Kadenara, a ne mene, kajti on je mene poslal.«¹⁰ Šlo je za Josipa Kadenara,¹¹ upokojenega vikarja, ki je služboval v bližnji duhovni Srednje. Časopisje je poročalo, da naj bi Ipavcu duhovnik ponudil 500 kron, če izvede napad. Hkrati pa so se med domačini hitro razširile govorice, da naj bi vikar vohunil in sodeloval z italijansko vojsko.¹² Slednje je bilo povezano z dogajanjem v sodnem okraju Kanal, ki je mejil na Kraljevino Italijo, hkrati pa je bilo tamkajšnje območje redko poseljeno in slabo nadzorovano, kar je omogočalo sorazmerno enostaven prehod meje. O potencialni vohunski dejavnosti na tem območju nakazuje več procesov, ki so jih oblasti vodile in so bili povezani s sodnim okrajem.¹³

Širši kontekst dogodka je predstavljen v poročilu, ki ga je oktobra 1912 prejelo C. kr. namestništvo v Trstu, s strani goriškega okrožnega sodišča. V njem je razvidno, da so oblasti že od januarja 1912 nadzorovale Kadenara zaradi suma vohunstva, med razlogi pa so bili njegovi stiki z duhovnikom Ivanom Gujonom iz duhovnije Sv. Štoblank (*San Volfango*) v Beneški Sloveniji, ki je bil tudi osumljen vohunstva.

Poleg tega naj bi se Kadenaro zanimal za delovanje vojaštva ob meji, kot potencialni razlog pa je bil naveden še njegov karakter, pri čemer so izpostavili predvsem pohlep (*geldsüchtiger Mensch*), kar bi lahko izkoristila italijanska stran.¹⁴ Oblasti so zato obtožbo duhovnika vzele z vso resnostjo in poslale vojaško posadko ter sodne uradnike na Srednje, ki so zastražili in pregledali farovž. Poleg tega je, po poročanju časopisja, oborožen vojak ves čas spremljal Kadenara, tudi med opravljanjem duhovnih obredov.¹⁵ Ipavec je bil takoj po aretaciji odpeljan najprej na okrajno sodišče v bližnji Kanal, kjer naj bi se na obravnavi pred sodnikom, po poročanju časopisja, označil za anarhista. V časopisju so bile poleg tega izpostavljene slabe razmere, v katerih je živel in alkoholizem, ki naj bi bil razlog za njegovo revščino.¹⁶ Oblasti so ga nato prepeljale v goriški zapor, kamor mu je še isti dan sledil Kadenaro.¹⁷

Domnevni poskus napada je v širši javnosti sprožil veliko zanimanja, pri čemer je bila pomembna predvsem vloga duhovnika, kar je dogodku dalo nove dimenzije in ga umestilo v goriški kulturni boj. Dogodek je vidno odmeval tudi izven meja dežele. Članke so povzemali slovenski časopisi v sosednjih deželah¹⁸ in v Združenih državah Amerike¹⁹ ter v drugih delih Avstro-Ogrske.²⁰ Dirka se je kljub aretaciji izvedla v nespremenjeni obliki in zaključila s slovesnim sprejemom voznikov v Trstu.²¹

Dogodek kot del kulturnega boja

Na Slovenskem se je v začetku 20. stoletja odvijal intenziven kulturni boj med dvema osrednjima ideološkima blokoma, ki sta kreirala dogajanje v

⁸ Soča, 27. 6. 1912, št. 73.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Edinost, 29. 6. 1912, št. 180.

¹¹ Rojec, *Index sacerdotum archidioeceseos goritiensis: Qui ab anno 1850. Presbyteri ordinati sunt.*, str. 12. Josip Kadenaro je bil rojen leta 1853 v Breginju. V duhovnika je bil posvečen leta 1880, svoje poslanstvo pa je opravljal v duhovnijah Tolmin in Spodnja Trebuša. Leta 1907 je bil upokojen in nameščen v vikariat Srednje. Po dogodkih, ki jih obravnava ta prispevek, se je umaknil v Trebušo, kjer je živel do svoje smrti leta 1921, ki je bila posledica nasilnega ropa njegovega domovanja.

¹² Soča, 22. 6. 1912, št. 71.

¹³ ASGO, I. R. *Capitanato Distrettuale di Gorizia*, b. 26, f. 189.

¹⁴ ASGO, I. R. *Capitanato Distrettuale di Gorizia*, b. 26, f. 189, d. 516.

¹⁵ Soča, 22. 6. 1912, št. 71.

¹⁶ Soča, 27. 6. 1912, št. 73.

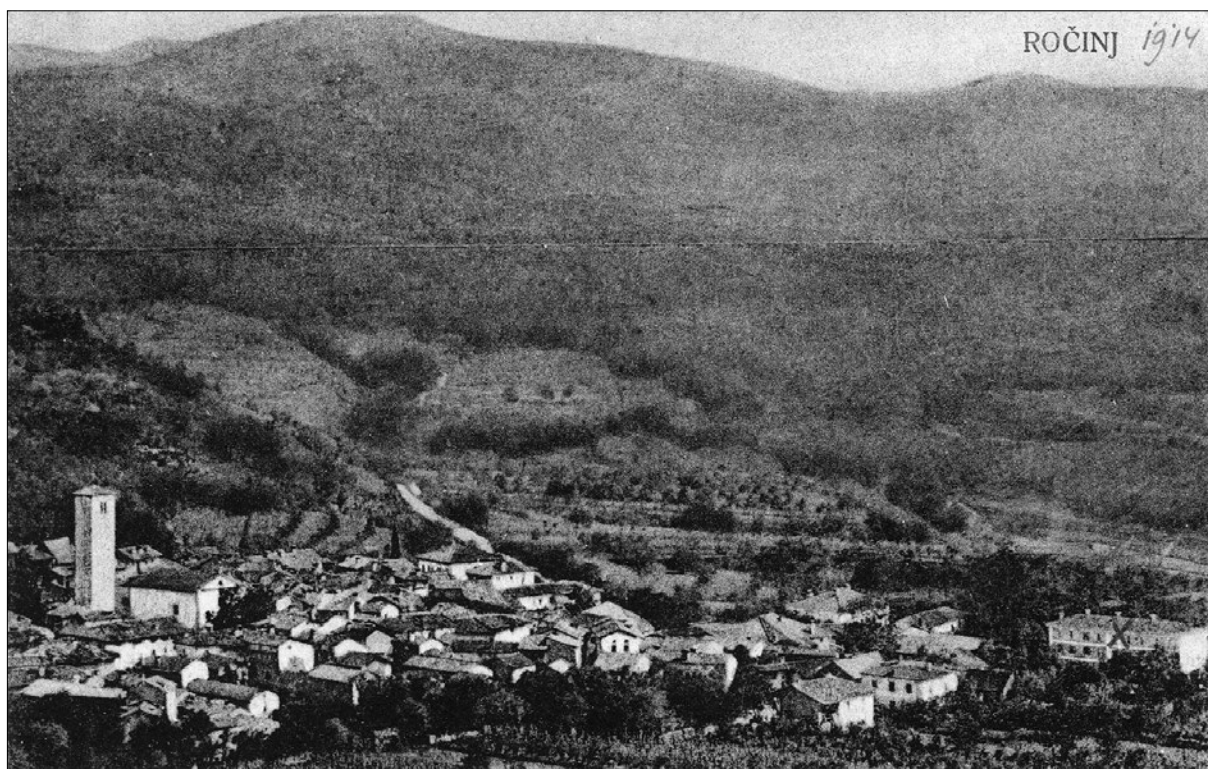
¹⁷ Soča, 22. 6. 1912, št. 71.

¹⁸ Edinost, 23. 6. 1912, str. 174; Slovenec, 24. 6. 1912, št. 142; Slovenski narod, 24. 6. 1912, št. 142; Narodni list, 27. 6. 1912, št. 26.

¹⁹ Amerikanski Slovenec, 12. 7. 1912, št. 32; Glas naroda, 5. 7. 1912, št. 157.

²⁰ Primer: Mährisches Tagblatt, 25. 6. 1912, št. 143; Czernowitz Tagblatt, 25. 6. 1912, št. 2795; Illustrierte Kronen Zeitung, 26. 6. 1912, št. 4484; Die Zeit, 26. 6. 1912, št. 3502; Pester Lloyd, 29. 6. 1912, št. 153; Grazer Volksblatt, 1. 7. 1912, št. 292.

²¹ Gorica, 22. 6. 1912, št. 50.

Ročinj pred prvo svetovno vojno (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, SI_PANG/0667 Zbirka razglednic krajev, 2927)

političnemu prostoru. Nasproti sta si stala liberalni politični tabor, ki se je združeval v Narodno napredni stranki (NNS) in katoliški politični tabor, katerega interese je branila Slovenska ljudska stranka (SLS).²² Tovrstna polarizacija se je ob koncu 19. stoletja vzpostavila tudi na slovenskem političnem parketu v deželi Goriški in Gradiški.²³

Na krepitev kulturnega boja je vplivalo več dejavnikov, med katerimi lahko posebej izpostavimo postopno širitev volilne pravice. S tega vidika je bilo na Goriškem pomembno predvsem leto 1907, ko so vsi polnoletni moški dobil neposredno volilno pravico za volitve deželnozborskih predstavnikov.²⁴ Okrepljeno moč potencialne volilne baze sta pod svoje okrilje poskušala zajeti oba tabora. Prišlo je do politizacije množic, saj je strankam postal pomemben vsak glas za doseg politične zmage na

volitvah. Politična tabora sta širila svoj vpliv med množice na različne načine. Hkrati so razmere pripeljale do nove oblike komuniciranja z volivci, ki se je usmerila v več strani in oblik. Politične stranke so spoznale pomen množic in so se v boju za doseg čim večjega števila glasov pričele posluževati različnih oblik politične agitacije. Možnosti v povečanju svoje moči na terenu so videle predvsem v povečanju časopisnega poročanja, ustanavljanju lastnih političnih in kulturnih društev, v okviru katerih so izvajale svoj program ter prirejanju strankarskih dogodkov, predavanj in shodov. S tem so širile svoje ideje in v volilnem času mobilizirale volilno bazo. Stranke so imele tudi gosto preprejeno mrežo članov in podpornikov, ki so lahko s svojim delom pomembno pripomogli k uspehom in politični zmagi v lokalnem okolju.²⁵

Katoliški tabor je bil pri pridobivanju podpore uspešen predvsem na podeželju, pri čemer se je pri širjenju svojega vpliva lahko naslonil tudi na »petsto farovžev«, kot je slikovito izrazil pisatelj Ivan Can-

²² Vodopivec, *Kulturni boj*, str. 66–68.

²³ O razvoju slovenske politike na Goriškem in Gradiškem na prehodu iz 19. v 20. stoletje gl.: Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev*, str. 317–344; Rahten, *Primorska razsežnost Vseslovenske ljudske stranke*, str. 457–472; Gabršček, *Goriški Slovenci II.*

²⁴ Več o volilnem sistemu in širitvi volilne pravice gl.: Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 115–156.

²⁵ Gl. Selišnik, *Vstop množic v polje*, str. 65–85; Devetak, *Društveno življenje*, str. 121–138; Vodopivec, *O narodnem in političnem organiziranju*, str. 51–61.

kar.²⁶ Duhovniki so bili v podeželskem okolju glavni promotorji politike SLS in politično zelo angažirani z vodenjem lokalnih političnih ter kulturnih društev in kot pisci člankov v strankarskih glasilih. NNS se je pri svojem delovanju oprla predvsem na učiteljska in sokolska društva.²⁷ Glavne podpornike stranke so v največji meri predstavljali bogatejši sloji prebivalstva mest in vasi ter inteligenca.²⁸

Pri komunikaciji z volilno bazo in s širšo javnostjo se ni izbiralo metod. Poročanje je velikokrat, predvsem v času volitev, vključevalo tudi elemente, ki so presegali meje dobrega okusa in so temeljili na osebnih napadih ter diskreditacijah političnih nasprotnikov. Pri povzdigovanju lastne in blatenju nasprotne politike je imelo vidno vlogo časopisje – v tem obdobju osrednji množični medij, ki se je s povečevanjem pismenosti ob koncu 19. stoletja uspel razširiti tako v urbanem kot podeželskem okolju.²⁹ Politične stranke so se pri širjenju svojih idej in moči močno naslonile na ta medij in so tudi same izdajale lastna glasila.³⁰ Številne dopisnike pri poročanju ni gnala neopredeljenost in strokovnost, ampak so na različne načine, tudi z nepreverjenimi podatki, netočnostmi ali celo lažmi poskušali diskreditirati nasprotno politično stran.³¹ Pomenljiv je bil odgovor urednika *Slovenskega naroda* Miroslava Malovrha liberalnemu politiku in ljubljanskemu županu Ivanu Hribarju, ko ga je soočil z vprašanjem, kaj bodo naredili, če javnost ugotovi, da se pri predstavitvi afer poslužujejo tudi laži. Odgovoril mu je: »Naprej bomo lagali, dokler nam ljudje verjeli ne bodo!«³² O namenu časopisja veliko pove tudi zapis, objavljen leta 1900 v goriškem katoliškem časopisu *Primorski list*: »Časopisje – velesila. Pravijo, da časnikarstvo je dandanes osma velesila na svetu, kajti znano je sploh, da časniki ne vodijo le javnega mnenja, ampak tudi delajo javno mnenje. Ako hoče n. pr. kaka politična stranka nasprotno stranko uničiti, ali vsaj ponižati, začne najprej v svojem časnikarskem glasilu objavljati vse mogoče in nemogoče resnične in izmišljene napake in hibe

svojih nasprotnikov. Nasproti pa prinaša o svojih pristaših in ljubljencih od vseh krajev le hvale in slavospeve v desetkrat povišani meri.«³³ Tovrstnega poročanja so se posluževale vse politične stranke v obdobju pred prvo svetovno vojno.

Navedene elemente lahko najdemo tudi pri časopisnem poročanju o dogodkih v Ročinju poleti 1912, ki so postali poligon za politični in ideološki spopad, v katerega sta se aktivno vključila oba glavna slovenska politična tabora. Ko je liberalni tabor izvedel, da obstaja možnost, da je bil pri domnevnem poskusu napada v Ročinju lahko potencialno vključen tudi duhovnik, se je poročanje v veliki meri od Ipvavca preselilo na Kadenara. Udeležbo duhovnika so videli kot priložnost, da bi se lahko očrnilo politične nasprotnike. Bralce *Soče* je 22. junija 1912 na drugi strani časopisa pričakal velik naslov *Nameravan atentat na nadvojvodo Josipa Ferdinanda? Katoliški duhovnik zapleten v atentat?*³⁴ V časopisu je bil domnevni napadalec predstavljen le na kratko, medtem ko so se slikoviti in podrobni opisi Kadenarovega življenja, dela ter celo bivalnih prostorov vrstili v več člankih, ki so temeljili na pripovedovanju domačinov in na interpretaciji dopisnikov. Vikarjeva vloga je tako postala osrednji uporaben element v kulturnem boju, ki ga je liberalni tabor poskušal unovčiti v čim večji meri. O njegovem delu in osebnosti je bilo v *Soči* zapisano: »Kadenaro je neizmerno siten človek, nadležen; poznan kot velik skopuh. Njegovo veselje je kmetovanje in barantanje. Ko je bil v Trebuši, je imel veliko kmetijo; delal je obilo sam, priden je bil pri delu: vse od kraja je delal, sedaj na polju, sedaj v hlevu; krave je molzel; drva cepil /.../ Imel je slabo, zamazano duhovsko obleko, na čevljih se mu je držal kravjek. Iz lednega žepa je potegnil kos polente, iz drugega suhe hruške.«³⁵ Dodali so še, da naj bi v času delovanja na Srednjem trgoval z živino čez mejo in bi lahko pri tem navezal tudi stike z italijansko vojsko, kar bi lahko vplivalo na njegovo vlogo pri Ipvavčevem delovanju.³⁶ V *Edinosti* je dopisnik dodal, da naj bi Kadenarov karakter zaznamovali oderuštvo, skopost in druge umazanosti, s katerimi

²⁶ *Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo*, str. 124.

²⁷ *Vodopivec, O narodnem in političnem organiziranju*, str. 57.

²⁸ *Melik, Slovenci 1848–1918*, str. 638–639.

²⁹ *Gl. Amon, Vloga slovenskega časopisja*, str. 14–20; *Nežmah, Časopisna zgodovina novinarstva*, str. 71–95.

³⁰ *Zajc, Polajnar, Naši in vaši*, str. 32.

³¹ *Prav tam*, str. 42–43.

³² *Prav tam*, str. 38.

³³ *Primorski list*, 29. 3. 1900, št. 14.

³⁴ *Soča*, 22. 6. 1912, št. 71.

³⁵ *Soča*, 25. 6. 1912, št. 72.

³⁶ *Prav tam*.

naj bi si pridobil 200.000 kron premoženja.³⁷ Hkrati so podrobneje opisali njegovo domnevno vohunsko delovanje, ki naj bi ga predstavljali obiski »italijanskih živinskih mešetarjev« in neznanega duhovnika s fotoaparatom. S slednjim naj bi Kadenaro obiskal vrhove nad Tolminom, od koder naj bi fotografirala tamkajšnje vojaške objekte.³⁸ Obtožbe in namigovalna v časopisju so presegale navedbe, zaradi katerih se je znašel pod drobnogledom oblasti.

Časopisje ga je hotelo prikazati tudi kot nepriemerne za duhovniško službo, z navedbami, da bolj kot svojemu poslanstvu daje prednost drugemu delu in osebnim interesom. V povezavi s tem so izpostavili dogodek: »Nekoč so ga poklicali k nekemu umirajočemu bolniku, naj ga pride obhajat. Kadenaro je poklical mežnarja in napotila sta se k dotičnemu bolniku. Napoti sta srečala kmeta, ki je gnal kravo na semenj. Bila je lepa žival. Kadenaro je to kot poznavalec takoj opazil. Postavil je kelih s hostijo na bližnji zid in začel s kmetom glihati za kravo. Ali je kupčijo sklenil ali ne ni gotovo, gotovo pa je, da mu je bila kot katoliškemu župniku dobra kravja kupčija več, kot njegova dolžnost, da prinese zadnje tolažilo umirajočemu bolniku.«³⁹

Zelo podroben je bil tudi opis farovža na Srednjem, pri katerem je bilo izpostavljeno vse, kar bi predstavilo duhovnika v negativni luči. »V farovžu na Srednjem, kjer je bival nunc Kadenaro, je bila velikanska nesnaga. Imel je v eni sobi veliko omaro, v njej polno zamazane obleke, dosti ženskih srajc, glavnikov vseh vrst, polno robcev za na glavo. Menda je take reči podarjal ženskam, ko so prišle v farovž? Vmes je bila klobasa tobaka, potem ženske nogavice, vmes cerkven kelih, 5 žepnih ur. — Potem dosti fižola in kave, obešeno vse to v spodnje hlače in je viselo za pečjo; vse na pol gnjiilo. /.../ V spalni sobi njegovi se je nahajal samokres; obleka je bila na kupu. — Postelja njegova ni bila osnažena že najmanj 6 let. Zato pa je tudi dajala tak smrad od sebe, da bi noben človek ne mogel ostati v sobi eno

minuto. V sobah je imel okoli 30 pršutov, pa so bili vsi črvivi; potem je imel v kleti tudi kakih 15 pršutov, tudi gnilih — med njimi velika podoba Matere Božje. V sobah je imel tuintam tudi visoke ženske čevlje, najbrže da jih je podaril ženskam, ko so prišle v farovž? Pršut si je kar sproti rezal in ga deval v usta nikoli ga ni stavil na krožnik. Vse je smrdelo. Krožniki že dolgo let niso bili umiti.«⁴⁰

Soča in *Edinost* sta v svojem poročanju posredno namigovala na Kadenarovo »špioniranje« in povezave z italijansko vojsko, saj se je vikariat Srednje nahajal ob meji s Kraljevino Italijo. S številnimi omembami ženskih oblek in čevljev se je vzbujal vtis o duhovnikovem nemoralnem življenju. V *Edinosti* so že konec junija 1912 podvomili v realno možnost Ipavčeve izvedbe napada in so, podobno kot Soča, pozornost usmerili v Kadenara ter izpostavili več ugibanj in vprašanj vezanih na njegovo vlogo pri incidentu. Med drugim se je v časopisju ugibalo, če se je s poskusom napada želel le znebiti Ipavca, ki naj bi vedel za njegovo vohunsko dejavnost.⁴¹

Katoliški tabor se je na drugi strani v veliki meri izognil časopisnemu poročanju o dogodku ter je v zapisih branil Kadenara, da je ta žrtev napada političnih nasprotnikov. Eno od osrednjih glasil goriške SLS – *Gorica* – dogodku najprej ni posvečalo pozornosti in je 22. junija 1912 le na kratko povzelo Ipavčevo aretacijo ter v dveh povedih omenilo še aretacijo Kadenara.⁴² Vseeno pa je tri dni kasneje sledil obsežnejši odziv, ko je postalo jasno, da NNS uporablja vikarjevo aretacijo in sodni postopek za poskus diskreditacije SLS. Neznani dopisnik je v *Gorici* izpostavil: »Mnogo šuma, pa tudi veliko veselja pri liberalcih vzbujajo aretacija upokojenega vikarja v Srednjem.«⁴³ Vikarja je označil kot »čudaka«, a tudi kot delavnega človeka, ki se trudi sam po najboljših močeh za preživetje. »Peča se le z živinorejo, sam molze, sam kida gnoj, nima ne hlapca, ne postrežnice, sam si tudi kuha in pere.« Hkrati ga je dopisnik poskušal predstaviti kot žrtev Ipavčevih dejanj in pozornost preusmeriti nanj: »Krave je imel na reji Anton Ipavec v Ročinju. Prišla sta kmalu v

³⁷ *Edinost*, 29. 6. 1912, št. 180; Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 317. Navedeni znesek je izredno visok in se lahko vprašamo o točnosti oz. zanesljivosti podatka. Leta 1912 so znašale letne delavske plače med 600 in 2400 kron, plače javnih uslužbencev pa med 2400 in 9600 kron.

³⁸ *Edinost*, 29. 6. 1912, št. 180.

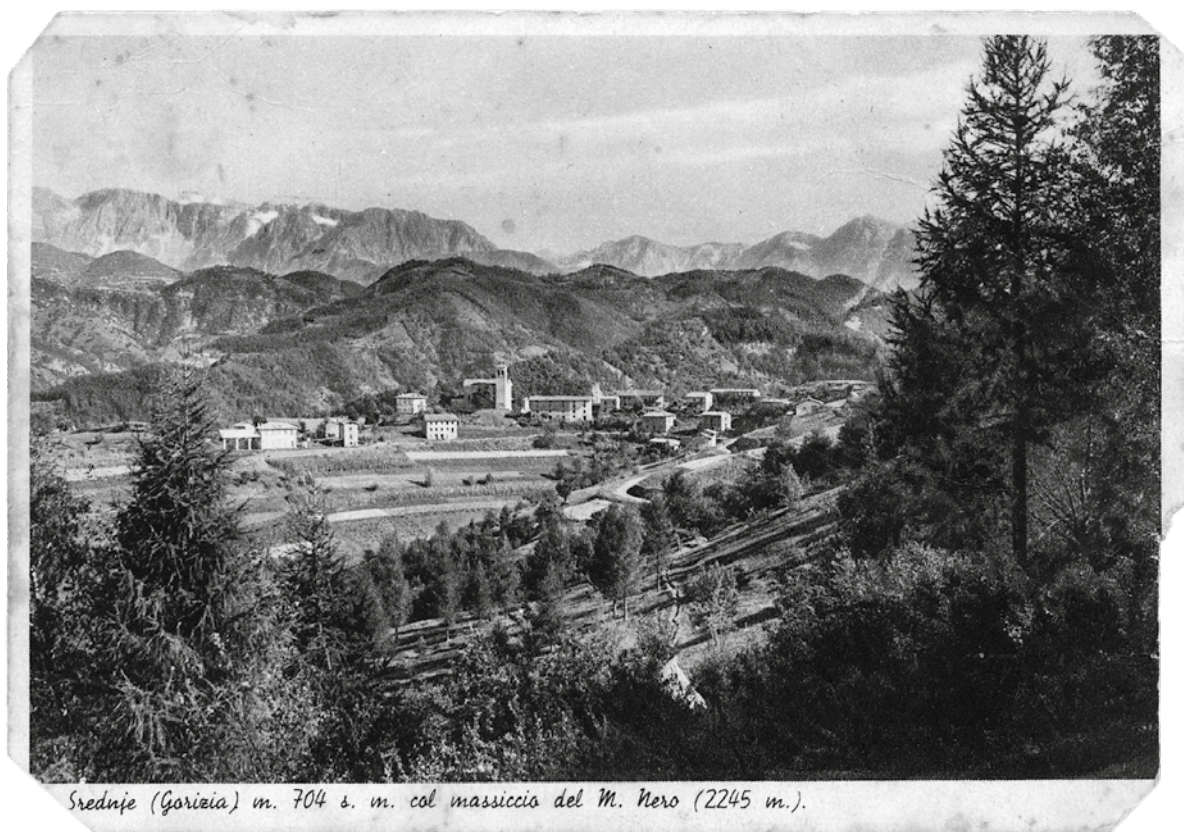
³⁹ *Slovenski narod*, 28. 6. 1912, št. 146.

⁴⁰ *Soča*, 27. 6. 1912, št. 73.

⁴¹ *Edinost*, 3. 7. 1912, št. 184.

⁴² *Gorica*, 22. 6. 1912, št. 50.

⁴³ *Gorica*, 25. 6. 1912, št. 51.

Srednje (Gorizia) m. 704 s. m. col massiccio del M. Nero (2245 m.).

Srednje v obdobju po prvi svetovni vojni (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, SI_PANG/0667 Zbirka razglednic krajev, 3250)

navzkriž zaradi telet. /.../ (Ipavec op. p.) je znan kot delomržen človek, alkoholik in v maščevalnosti ne pozna meje. Imel je tudi že večkrat posla s sodnijo.«⁴⁴ Dopisnik je pristavil še svoj prispevek h kulturnem boju in označil Ipavca za ideološkega nasprotnika ter glavnega agitatorja in promotorja NNS v Ročinju v času volitev, kar naj bi služilo kot glavna motivacija za obtožbo duhovnika. Zapisal je: »Njegova in še nekaterih zasluga je bila, da je dobila S. L. S. takrat samo 4 glasove, dasiravno je bil poprej Ročinj po veliki večini v našem taboru.«⁴⁵ V sorodnem časopisu *Novi čas*, ki je ravno tako podpiral katoliški tabor, so se tudi postavili proti »brezmejni podlosti liberalnih listov« in duhovnika predstavili na diametralno drugačen način od političnih nasprotnikov. Zavrnilo so namige o njegovem nemoralnem življenju in nesnagi v stanovanju, njegovo delo med ljudmi pa opisali pozitivno: »Župnik Kadenaro je pomagal, kjer je le mogel. Vsakega, če ni bil ravno kak pijan liberallec, je sprejel v svoji hiši prav uljudno in gostoljubno. Velikokrat je dajal svoje dobro rejene

krave drugim v rejo in to popolnoma zastonj; da tak človek, ki pomaga kjer le more in ki svoje premoženje drži v redu ni skopuh, praviti bi bilo odveč našim nasprotnikom, ki so vajeni pri vsaki priliki naše-ga kmeta odirati, takih žalostnih slučajev imamo dovolj! — Nasprotno, kot pišejo liberalci, je bil g. župnik Kadenaro pri ljudeh prav priljubljen, da je imel v svojem domačem gospodinjstvu druge navade, kakor drugi duhovniki. je to posledica žalostnih skušenj, ki jih je imel z raznimi slabimi služkinjami.«⁴⁶ Podobno kot v Gorici je tudi tukaj nastopal Ipavec kot negativna oseba, ki je želela škodovati vikarju in je delovala kot lokalni politični aktivist liberalnega tabora: »Seveda oni alkoholik Ipavec, ki je gotovo iz maščevanja ovadil gospoda, je v očeh liberalcev, najverodostojnejša oseba. Človek, ki je hud liberallec, ki uči svoje lastne otroke, da ni Boga, ki je udan pijači, ki goji do duhovnikov najhujšo jezo, tak je v očeh liberalcev dober mož.«⁴⁷

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ *Novi čas*, 28. 6. 1912, št. 26.

⁴⁷ Prav tam.

Širša javnost je tako dobila podroben opis obeh oseb, ki pa se je diametralno razlikoval glede na vir. Vsaka stran je izpostavila svojega krivca. Liberalni tabor duhovnika, katoliški pa domačina iz Ročinja. V času obojestranskih obtoževanj in poskusa političnega diskreditiranja se je v Gorici pričel sodni proces, ki je odgovoril na nekatera vprašanja in dosegel epilog.

Sodni epilog

Po aretacijah je stekla preiskava, ki se je osredotočila na pogovore s pričami in že omenjeno preiskavo farovža na Srednjem, kjer so iskali morebitne dokaze vikarjevega čezmejnega sodelovanja z italijansko vojsko. Časopisje je izpostavilo tudi razloge, ki so botrovali Ipavčevim dejanjem in odzivom, ter jih neposredno povezali z alkoholizmom. Tekom tednov, ki so sledili obema aretacijama, je časopisje objavilo vse več zapisov, ki so pod vprašanje postavljali vlogo obeh oseb pri očitanih dogodkih, povezanih z napadom na nadvojvodo in so se oddaljevali od prvih informacij, ki jih je poslalo v javnost takoj po dogodkih. Cerkvene oblasti so se medtem na Kadenarov odhod hitro odzvale. Nekaj tednov je vikariat na Srednjem oskrboval ročinjski kurat Ivan Košir, že sredi avgusta 1912 pa je bil na mesto vikarja imenovan ročinjski kaplan Ettore Carlet.⁴⁸

Tako Ipavec kot Kadenaro sta na odločitev sodišča čakala v goriškemu preiskovalnem zaporu. Sodišče je najprej odločalo v primeru duhovnika. Duhovnik se je izrekel za nedolžnega in je zavrnil očitana dejanja, tako v povezavi z napadom na nadvojvodo kot tudi glede vohunjenja. Njegove izjave je podprla tudi uprava občine Ajba, preiskava na Srednjem in zaslišanje prič pa nista našli nobenih obremenilnih dokazov. Tudi Ipavec je na sodišču potrdil, da z vikarjem ni bil v nobenem stiku glede napada na nadvojvodo. Sredi avgusta 1912 je bil Kadenaro izpuščen na prostost in ni bil deležen nobene kazni.⁴⁹ Katoliško časopisje se je na izpust odzvalo pozitivno in ga pospremlilo s kritiko liberalnemu časopisju, ki ga je označilo za »hinavsko«. Izpostavili so problematičnost in neprofesionalnost poročanja nasprotni politični strani ter različna

namigovanja. Nasprotnike so obtožili, da so s tovrstnimi zapisi povzročili škodo vikarju.⁵⁰ V *Soči* so se na te kritike odzvali, da v člankih niso obsojali Kadenara in da nasprotni tabor pretirava pri svojih obtožbah.⁵¹ Podobno je bilo v *Edinosti*, kjer so zavrnilo odgovornost glede blatenja in izpostavili, da so »beležili le dejstvo« ter da so pisali pod vtisom »javnega mnenja«, ki je dopisnike obveščalo o dogodku in vikarju. Za blatenje so obtožili »vojake, žandarje, zapor, vladne komunike in stotine listov.«⁵²

V začetku septembra 1912 se je vršila še sodna obravnava proti Ipavcu. V obtožnico so bili vključeni javno nasilstvo, žaljenje uradnih organov, žaljenje članov cesarske družine in poškodovanje tuje imovine.⁵³ Za nekatere od očitanih dejanj je kazenski zakonik predvideval zaporne kazni, ki so segale do petih let.⁵⁴ Na procesu je bilo zaslišanih deset prič, sodnemu svetu pa je bilo predstavljeno tudi »orožje« – 4.3 kg težek zarjavel šrapnel, ki naj bi ga Ipavec uporabljal kot utež pri slamoreznici.⁵⁵ Svoje mnenje so glede morebitne izvedbe napada podali tudi tehnični izvedenci za orožje in dva zdravnikarja, ki sta spregovorila o obtoženčevem duševnem zdravju. Sam Ipavec se je branil z izjavo, da se ne spominja dogajanja in da je šlo le za šalo, ki jo je izrekel v alkoholiziranem stanju. Tudi preiskava je pokazala, da so bila Ipavčeva dejanja posledica alkoholiziranosti, kar je sodni svet upošteval, skupaj z olajševalno okoliščino družinskih razmer.⁵⁶ Glede poskusa napada na nadvojvodo Josipa Ferdinanda je bil oproščen. Kljub temu so ga na podlagi 81. in 312. člena *Kazenskega zakonika* obsodili na mesec dni zapora s postom, zaradi agresivnega upiranja in žaljenja orožnikov ob aretaciji.⁵⁷ V *Soči* so sodno odločitev pospremlili z zapisom: »Pokazalo se je tako, da z atentatom in špijonažo ni bilo vse skupaj nič.«⁵⁸ S tem sta bila dogodek in proces, ki sta v

⁵⁰ *Gorica*, 24. 8. 1912, št. 68.

⁵¹ *Soča*, 20. 8. 1912, št. 94.

⁵² *Edinost*, 27. 8. 1912, št. 239.

⁵³ *Soča*, 17. 8. 1912, št. 93.

⁵⁴ ASGO, I. R. *Capitanato Distrettuale di Gorizia*, b. 26, f. 189, d. 516. Obtožnica je bila sestavljena na podlagi 8., 9., 64., 81., 87. in 312. člena *Kazenskega zakonika*. Gl. *Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih*.

⁵⁵ *Gorica*, 14. 9. 1912, št. 74; *Soča*, 12. 9. 1912, št. 104.

⁵⁶ *Edinost*, 13. 9. 1912, št. 256.

⁵⁷ ASGO, I. R. *Capitanato Distrettuale di Gorizia*, b. 26, f. 189, d. 516.

⁵⁸ *Soča*, 12. 9. 1912, št. 104.

⁴⁸ *Gorica*, 20. 8. 1912, št. 67.

⁴⁹ ASGO, I. R. *Capitanato Distrettuale di Gorizia*, b. 26, f. 189, d. 516.

poletju 1912 postavila Ročinj in oba protagonista v središče dogajanja, zaključena.

Sklep

Predstavljeni dogodek, do katerega je prišlo leta 1912 v vasi Ročinj, nam da zanimiv vpogled v politično kulturo in ideološke boje začetka 20. stoletja, ki so zaznamovali takratni slovenski prostor. Oba osrednja slovenska politična tabora sta se posluževala vseh možnosti, ki bi jima lahko zagotovila boljši politični položaj, prevlado in volilno zmago. Kot ena od osrednjih oblik komunikacije z javnostjo in podporniki se je na prehodu iz 19. v 20. stoletje uveljavilo časopisje. Pri poročanju se dopisniki velikokrat niso ozirali na točnost informacij, dokaze in profesionalne standarde, saj so bili, predvsem politični članki, del propagande, ki je imela jasen cilj. To je razvidno tudi v primeru »poskusa atentata« v Ročinju, kjer se je pozornost hitro preselila od osrednjega dogodka na polje kulturnega in političnega boja, katerega kolateralni žrtvi sta neprostovoljno postala Kadenaro in Ipavec. Oba osrednja politična bloka sta ju poskušala izkoristiti za blatenje in obtoževanje drug drugega, pri čemer sta porabila veliko časopisnega papirja in črnila ter dosegla, da je dogajanje sprožilo širši odmev po državi in celo tujini. Ko se je izkazalo, da dogodek ne dosega obsežnosti, s katerimi so ga mediji v začetku povezovali in predstavljali ter da je bil Kadenaro oproščen, Ipavec pa prejel samo manjšo zaporno kazen, je poročanje hitro potihnilo in se zaključilo.

Viri in literatura

Arhivski viri

ASGO – *Archivio di Stato di Gorizia*
ASGO, I. R. *Capitanato Distrettuale di Gorizia*, b. 26.
SI_PANG - Pokrajinski arhiv v Novi Gorici
SI_PANG/0667 Zbirka razglednic krajev

Časopisni viri

Amerikanski Slovenec 1912
Czernowitzer Tagblatt 1912
Die Zeit 1912
Edinost 1912

Glas naroda 1912
Gorica 1911, 1912
Grazer Volksblatt 1912
Illustrierte Kronen Zeitung 1912
Mährisches Tagblatt 1912
Novi čas 1912
Novi list 1912
Pester Lloyd 1912
Primorski list 1900
Slovenec 1912
Slovenski narod 1912
Soča 1910, 1912

Spletni viri

https://en.wikipedia.org/wiki/Archduke_Joseph_Ferdinand_of_Austria (zadnji vpogled 30. 7. 2021).
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Joseph_Ferdinand_Salvator_Austria_1872_1942_photo1895.jpg (zadnji vpogled 30. 7. 2021).

Tiskani viri

Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852 št. 117 drž. zakonika z dodanim tiskovnim zakonom z dne 17. decembra 1862 št. 6 d. z. ex 1863 in drugimi novejšimi zakoni kazenskopravnega obsega. V Ljubljani: Društvo Pravniki: Národna tiskarna, 1889.
Ročni kažipot po Goriškem in Gradiščanskem za leto 1911. Gorica: Goriška tiskarna, 1911.

Literatura

Amon, Smilja: Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797–1945. *Prispevki k zgodovini slovenskih medijev* (ur. Maruša Pušnik). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2008, str. 9–24.
Devetak, Robert: *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske.* Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice: Knj. II: Od leta 1901 do 1924.* Ljubljana: Tiskarna »Slovenija«, 1934.

- Grdina, Igor:** *Slovenci med tradicijo in perspektivo: politični mozaik 1860–1918.* Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Kresal, France:** *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.
- Marušič, Branko:** *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899.* Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Melik, Vasilij:** *Slovenci 1848–1918: razprave in članki.* Maribor: Litera, 2002.
- Melik, Vasilij:** *Volitve na Slovenskem: 1861–1918.* Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Nežmah, Bernard:** *Časopisna zgodovina novinarstva: na Slovenskem med letoma 1797–1989.* Ljubljana: Študentska založba, 2012.
- Polajnar, Janez; Zajc, Marko:** *Naši in vaši: iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in začetku 20. stoletja.* Ljubljana: Mirovni inštitut, 2012.
- Rahten, Andrej:** *Primorska razsežnost Vseslovenske ljudske stranke. Marušičev zbornik: zbornik prispevkov v počastitev 70-letnice prof. dr. Branka Marušiča* (ur. Jasna Fakin Bajec et al.). Nova Gorica: Goriški muzej, 2010, str. 457–472.
- Rojec, Janez:** *Index sacerdotum archidioeceseos Goritiensis: Qui ab anno 1850. Presbyteri ordinati sunt.* Gorica: Narodna tiskarna, 1914.
- Selišnik, Irena:** *Vstop množic v polje političnega na prelomu 20. stoletja na Slovenskem. Historični seminar 12* (ur. Katarina Šter in Mojca Žagar Karer). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016, str. 65–85.
- Vodopivec, Peter:** *Kulturni boj. Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992* (ur. Jasna Fischer et al.). Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 66–68.
- Vodopivec, Peter:** *O narodnem in političnem organiziranju (1848–1918). Društvena in klubska kultura v Sloveniji* (ur. Alja Brglez, Barbara Vogrinec). Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2004, str. 33–64.

Zusammenfassung

EIN GEPLANTES ATTENTAT AUF ERZHERZOG JOSEPH FERDINAND?

Eine Episode aus dem Görzer Kulturkampf im Jahr 1912

Der slowenische Teil des Kronlandes Görz und Gradiska war in der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg von einem Kulturkampf zwischen dem liberalen und dem katholischen Lager gekennzeichnet. Die politischen Parteien nutzten alle Möglichkeiten, um eine bessere politische Position bzw. Übermacht und Wahlsiege zu erringen. Sie organisierten eigene Vereine, veranstalteten Versammlungen und nutzten auch das Zeitungswesen als wichtige Form der Kommunikation mit der Öffentlichkeit und den Anhängern. Bei der Berichterstattung schenkten die Korrespondenten der Genauigkeit der Informationen, Beweisen und professionellen Standards oft keine Beachtung, denn die Zeitungsartikel, vor allem die politischen, waren Teil der Propaganda mit einem klaren Ziel – die eigene Position zu stärken und gleichzeitig die politischen Gegner anzuschwärzen. In diesen Kontext fällt auch das Geschehen, das sich im Sommer 1912 im Dorf Ročinj im Isonzotal abspielte, wo der Einheimische Anton Ipavec im Zustand der Unzurechnungsfähigkeit angeblich äußerte, dass er ein Attentat auf ein Mitglied der habsburgischen kaiserlichen Familie durchführen werde, nämlich auf Erzherzog Joseph Ferdinand, der im Rahmen eines Autorennens durch die Ortschaft fuhr. Obwohl sich bald herausstellte, dass es keinen realen Hintergrund für ein Attentat gab, wurde Ipavec festgenommen und in das Görzer Untersuchungsgefängnis gebracht, wobei er als Mittäter Josip Kadenaro benannte, einen Pfarrer aus dem benachbarten Vikariat Srednja, der ebenfalls verhaftet wurde. Mit der Einbeziehung des Geistlichen verlagerte sich die Aufmerksamkeit schnell vom zentralen Ereignis auf das Feld des politischen und Kulturkampfes, dessen Kollateraltopfer Kadenaro und Ipavec unfreiwillig wurden. Beide zentralen politischen Blöcke versuchten die zwei Genannten dazu zu benutzen, die jeweils andere Seite in der Presse durch den Schmutz zu ziehen und zu beschuldigen, womit das Geschehen ein breiteres Echo im Staat und sogar im Ausland auslöste. Das liberale Lager konzentrierte sich in

der Berichterstattung vor allem auf negative Beschreibungen des Lebensstils und des Heimes des Vikars, was auch zahlreiche nicht überprüfte Andeutungen über seine Spionagetätigkeit und seinen unmoralischen Lebenswandel miteinschloss. Auf der anderen Seite übertrug das katholische Lager in seiner negativen Berichterstattung die Schuld auf Ipavec und verteidigte gleichzeitig den Vikar. Als sich herausstellte, dass das Ereignis nicht die Ausmaße hatte, mit denen die Medien es anfangs verbunden und dargestellt hatten, und Kadenaro freigesprochen wurde, während Ipavec nur eine kürzere Haftstrafe wegen seines Widerstands gegen die Verhaftung bekam, legte sich die Berichterstattung rasch und verstummte. Das dargestellte Ereignis bietet einen interessanten Einblick in die politische Kultur und die ideologischen Kämpfe zu Beginn des 20. Jahrhunderts.

Schlagwörter: Kulturkampf, Goriška in Gradiška/Görz und Gradiska, Ročinj, Attentatsversuch, Erzherzog Joseph Ferdinand

Mateja Ratej

»Tako sem dobil jaz od njega komunistične bacile«

Ivan Di(e)tinger (1883–1949)

RATEJ Mateja, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, SI-1000 Ljubljana; mratej@zrc-sazu.si

329.15

929Di(e)tinger I.

»TAKO SEM DOBIL JAZ OD NJEGA
KOMUNISTIČNE BACILE«

Ivan Di(e)tinger (1883–1949)

Biografska in kulturnozgodovinska študija se posveča življenju koroškega fužinarja Ivana Ditingerja, ki je bil v dvajsetih letih 20. stoletja med prvimi in najtesnejšimi sodelavci Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca v guštanjski partijski celici vse do pisateljevega odhoda v emigracijo leta 1930. Ditinger se je spomladi 1919 s komunizmom seznanil ravno od deset let mlajšega Kuharja, oba pa uvrščamo med prve slovenske komuniste sploh. Njuna zavezanost problemom socialne zapostavljenosti kmetstva in delavstva, ki jih čas po koncu prve svetovne vojne ni rešil, zaradi posebnega socialnega in nacionalnega položaja obeh akterjev na novi avstrijsko-jugoslovanski meji (1920) prepričljivo opisuje in pojasnjuje razloge za množično vnetost mlade in srednje generacije za komunizem v naslednjih dveh desetletjih do druge svetovne vojne.

Ključne besede: Ivan Ditinger, Prežihov Voranc, komunizem, zgodovina mentalitet, historična antropologija

RATEJ Mateja, PhD, Research Associate, Institute of Cultural History, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 1, SI-1000 Ljubljana; mratej@zrc-sazu.si

329.15

929Di(e)tinger I.

“THAT’S HOW I GOT THE COMMUNIST
BACILLI FROM HIM”

Ivan Di(e)tinger (1883-1949)

This biographical and cultural-historical study focuses on the life of the Carinthian ironworker Ivan Ditinger, who in the 1920s was one of the first and closest collaborators of Lovro Kuhar - Prežihov Voranec in the party cell in Guštanj until the writer's emigration in 1930. Ditinger learned about communism in the spring of 1919 from Kuhar, who was ten years younger than him, and both are among the first Slovenian communists. Their commitment to the problems of social disadvantage of the peasantry and the working class, which were not solved by the time after the end of the First World War, due to the specific social and national situation of both actors on the new Austrian-Yugoslav border (1920), convincingly describes and explains the reasons for the mass zeal for communism of the young and middle generation in the next two decades until the Second World War.

Key words: Ivan Ditinger, Prežihov Voranc, communism, history of mentalities, historical anthropology

»V Guštanju¹ je Komunistična stranka uspešno delovala in to zaradi sposobnega vodstva Lovra Kuharja in Ivana Ditingerja vse do diktature kralja Aleksandra.« Tako je le nekaj let po smrti obeh protagonistov v *Prežihovem zborniku* zapisal eden najvidnejših koroških intelektualcev druge polovice 20. stoletja Tone Sušnik, ko je opisoval politično sliko Mežiške doline v desetletju po prvi svetovni vojni. Jezersko in Mežiška dolina sta po plebiscitu oktobra 1920 pripadli Kraljevini SHS, prebivalci obeh področij pa so kljub poprejšnjemu »zlaganem hurapatriotizmu,« kakor je predplebiscitna prizadevanja slovenskih političnih strank zaničljivo imenoval Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, v dvajsetih letih 20. stoletja živeli globoko v senci slovenskega gospodarskega, političnega in kulturnega razvoja.²

Medtem ko so se koroški delavci politično nagibali k jugoslovanski socialdemokratski stranki, so se v ravensko železarno in obsežne gozdne revirje po krajšem državnem nadzorstvu vrnili (večinoma nemški ali nemško usmerjeni) uradniki grofa Thurna, čigar obsežno posest je tudi agrarna reforma le malo prizadela. Rudnik svinca v Mežici je bil od leta 1921 v rokah angleškega kapitala. Obenem s povečanjem števila slovenskih trgovcev (zlasti lesnih) in gostilničarjev so bili koroški kmetje in delavci v slabem gmotnem položaju.³

Leta 1968 je raziskovalec delavskega gibanja Dušan Kermavner v tedaj še kalno razburkanem morju interpretacij še živčih akterjev prepričano zapisal: »Menda je lahko razumeti socialiste, da so bili dovolj pametni, da so si lastili ravensko Svobodo (delavsko kulturno društvo, op. p.) v celoti ne glede na okolnost, da jo je vodila skupinica guštanjskih komunistov, ki se jim niso zdeli prav nič nevarni kot otoček v 'socialističnem' morju vse naokrog. A nič manj lahko ni razumeti guštanjske komuniste, da so se obnašali kot integralen del ravenske delavske skupnosti, čeprav so se kot komunisti ločevali od socialistično organizirane delavske množice; saj je

bil poglavitni smisel njihove dejavnosti v tem, da si približajo tudi to množico!«⁴

Kajti že 1. maja 1920 je bila v Guštanju pod vplivom Lovra Kuharja, ki se je tedaj vrnil iz italijanskega vojnega ujetništva, ustanovljena podružnica *Socialistične delavske partije* (komunistov) Jugoslavije, ki se je še v istem letu preimenovala v *Komunistično partijo Jugoslavije* (KPJ). Na strankin kongres v Vukovar je junija 1920 kot delegat guštanjske komunistične celice namesto Lovra Kuharja, ki ni dobil dopusta, potoval gozdar Anton Metarnik, ki je tam prebral izjavo o priključitvi Koroške Jugoslaviji in proti nasilju in raznarodovanju Slovencev na tem območju.⁵ Kuhar je svoje življenje jasno povzemal z besedo borba, a je bila borba kmeta z zemljo zanj že zgodaj brezupno početje. Že pred prvo svetovno vojno, ko ga je fasciniral svet hlapcev, beračev in postopačev, je bil leta preden se je pridružil stranki komunistov, z vsakim dnem bolj nepomirljiv komunist. In že tedaj je vedel, da socialnega vprašanja ni mogoče reševati z dobrodelnostjo. Ko je po prvi svetovni vojni postalo geslo dobe narodnostno, o socialni pravičnosti pa ni bilo ne duha ne sluha, za prebujajočega se koroškega literata in mnoge njegove somišljenike ni bilo več miru.⁶

Čeprav je na volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1920 v Mežiški dolini zmagala SLS, ki so jo podpirali kmetje in deloma uradništvo, ji je bila komunistična stranka tesno za petami. Neugoden socialni položaj kmetov in delavcev se je odražal v politični apatiji in večanju vpliva socialistov in komunistov, ki so se od konca leta 1920 s prepovedjo delovanja razvijali kot mednarodno ilegalno gibanje. »Po prepovedi KPJ seveda nismo nehali delati, samo na skrivaj smo se sestajali,« je pojasnil Prežihov Voranc v enem svojih memoarskih zapisov. Na parlamentarnih volitvah leta 1923 so v Mežiški dolini zmagali socialisti pred SLS kot drugo najmočnejšo stranko. Guštanj, Mežica in Prevalje so dobile socialistične župane, ki so v naslednjih letih vlagali sredstva v javno izobraževanje in zdra-

¹ Danes Ravne na Koroškem; v razpravi ohranjam ime Guštanj, ki je bilo v veljavi do leta 1952.

² Sušnik, *Prerez gospodarskega in političnega življenja*, str. 163; Kuhar, *Zbrano delo*, 10. knjiga, str. 55, 115.

³ Sušnik, *Prerez gospodarskega in političnega življenja*, str. 163.

⁴ Kermavner, *O komunistih in socialistih v dvajsetih letih*, str. 277.

⁵ *Prežihov album*, str. 63–64.

⁶ Kuhar, *Zbrano delo*, 1. knjiga, str. 31, 249, 419; 3. knjiga, str. 278; 7. knjiga, str. 159; 9. knjiga, str. 41, 83, 85, 90, 94, 103, 106–107, 112, 152; 11. knjiga, str. 44; Voranc, *Dekle z mandolino*, str. 30–33; Šnuderl, *Osvobodjene meje*, str. 185.

vstvo. Na parlamentarnih volitvah leta 1925 je bila v Mežiški dolini zmagovalka SLS, medtem ko so se sicer številni delavski volilni glasovi porazgubili v različnih predvolilnih povezavah strank oz. političnih skupin. Na oblastnih volitvah januarja 1927 in parlamentarnih volitvah septembra istega leta so komunisti v Guštanju nastopili skupaj z levim krilom socialdemokratov pod vodstvom agilnega učitelja Vinka Möderndorferja⁷ ter so obakrat tesno sledili zmagovalki volitev SLS.⁸

V volilnem letu 1927 je Prežihov Voranc sestavil proglas, v katerem so komunisti smelo zahtevali razlastitev veleposestnikov in lastnikov tovarn ter priključitev Koroške slovenskemu ozemlju; ob tem je Voranc lucidno ugotavljal, da je nacionalno vprašanje na Koroškem zaradi ekonomske odvisnosti Slovencev od nemškega kapitala v svojem bistvu socialno vprašanje.⁹

Do začetka tridesetih let 20. stoletja je ravenska skupina komunistov pomagala pri oblikovanju še drugih postojank stranke (Velenje, Ribnica na Pohorju, Dravograd, Prevalje, Holmec). Zgolj zveza s pokrajinskim komitejem KPJ ni več zadoščala delujočim in vse boj vnetim aktivistom, ki jih je delegat pokrajinskega komiteja Dragotin Gustinčič označil celo za »ultralevičarje«, zato je bilo v Guštanju že sredi dvajsetih let 20. stoletja osnovano okrožje KPJ, ki so ga poimenovali Sever. Za sekretarja je bil imenovan Prežihov Voranc, od leta 1928 pa je okrožje Sever vodil Ignac Teršek.¹⁰

⁷ Več o Möderndorferju glej: 'Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane': Vinko Möderndorfer – učitelj, politik in raziskovalec. Ur. Ingrid Slavec Gradišnik in Jože Hudales. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016.

⁸ Sušnik, *Prerez gospodarskega in političnega življenja*, str. 164–165; Prežihov album, str. 64; Koruza, *Življenjska pot Lovra Kuharja*, str. 200.

⁹ Glede vsebine in časa nastanka proglasa obstajajo razhajanja, kar glede na ilegalno in konspirativno dejavnost komunistov ni nenavadno: medtem ko je Prežih v spominskem zapisu navedeni proglas postavil v predplebiscitni čas, drugi avtorji navajajo čas nastanka pred volitvami leta 1927.

Kuhar, *Zbrano delo*, 9. knjiga, str. 455; Filipič, Nekaj podrobnosti o političnem delovanju Lovra Kuharja, str. 103–104; Prežihov album, str. 64.

¹⁰ Prežihov album, str. 64; Druškovič, *Prežihov Voranc*, str. 116.

Z nastopom diktature leta 1929, zaostritvijo režimskega boja proti komunizmu in odhodom Lovra Kuharja ter Ignaca Terška v emigracijo leta 1930 se je zaključilo tudi intenzivno politično delo komunističnega aktivista Ivana Ditingerja. Skupaj z Lovrom Kuharjem, Ivanom Kokalom, Ignacom Terškom in Matijo Gradišnikom so celotna dvajseta leta 20. stoletja v Guštanju tvorili zanesljivo kurirsko skupino, po nalogu pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo osnovano kot čezmejni kanal na poti med Beogradom in Dunajem za prenašanje pošte, propagandne literature in za prehod komunističnih aktivistov; najpomembnejši prehodi so bili prek Holmca, Strojne in Remšnika. Pri tem delu je večkrat pomagal Vinko Möderndorfer, ki je begunce na kratko sprejemal na svojem domu in se je kasneje dogajanja spominjal takole: »Večina teh ljudi je izgubila že živce in je v svoji nervoznosti ogrožala gostitelja in spremljevalca. Tako je komunist, profesor iz Banjaluke, na vsej poti otipaval v žepu odprto pištolo in hotel streljati na vsakega finančnega stražnika in orožnika, ki ga je srečal na poti k meji.«¹¹

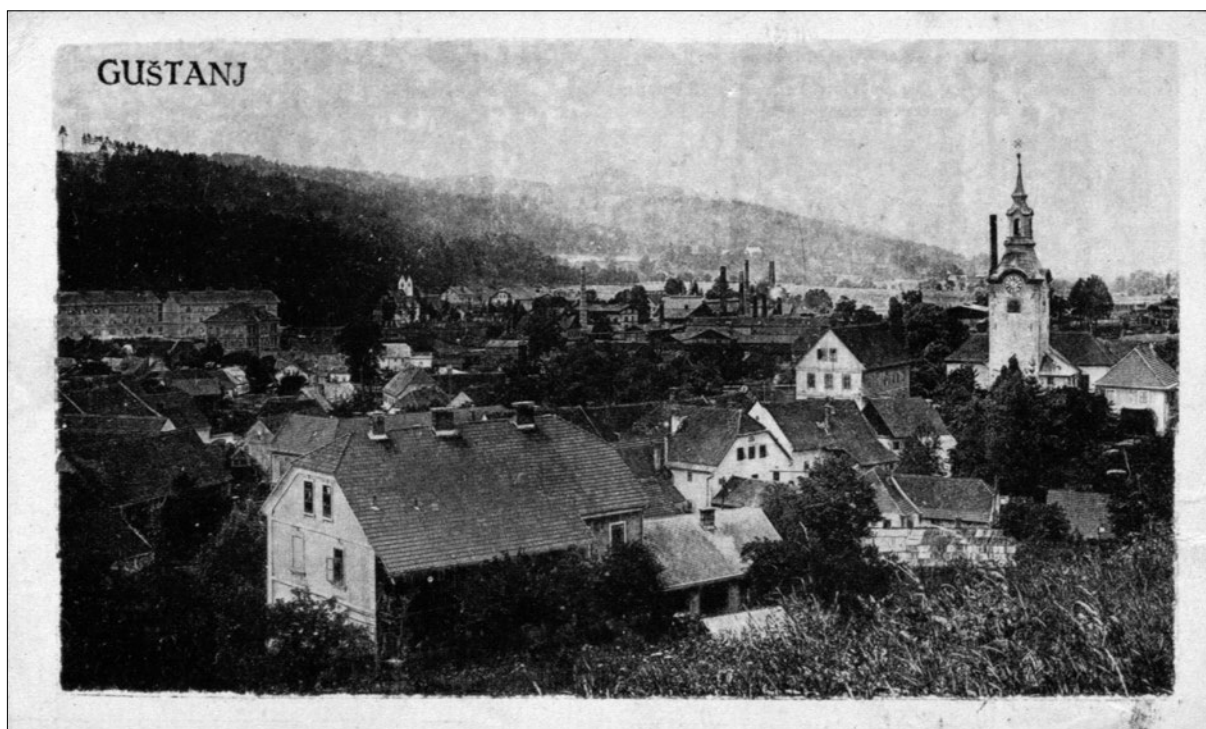
Čeprav so bili Lovro Kuhar, Ivan Ditinger in Matija Gradišnik, ki so bili kot izraziti operativci slabo ideološko podkovani, že v začetku novembra 1923 aretirani in prepeljani v zapore mariborskega okrožnega sodišča, so bili že po tednu dni izpuščeni zaradi pomanjkanja dokazov.¹² Ditinger se je kratkega bivanja v Mariboru spominjal s hudomušnostjo: »Lovru Kuharju so dali takoj delo, najprej je moral v kuhinji lupiti krompir, pozneje je izrezoval lesene žlice. Mene so zaprli v celico, v kateri je bil tudi tat in goljuf. Uši nismo imeli mnogo, ker smo jih sproti obsojali na smrt.«¹³ Po prihodu domov je Kuhar javno zagotovil, da se »nobeden aretirancev ne bo dal oplasiti od nadaljnega dela za delavski pokret«, komunistični kanal pa je svoje delo opravljal naprej.¹⁴ Ditinger je bil zelo blizu zaporniški celici še leta 1925, ko ga je s skupino sedmih Bolgarov pri nelegalnem prečkanju državne meje prestregel

¹¹ Krivograd, *Politično delovanje Prežihovega Voranca*, str. 95; Möderndorfer, *Paberki srečevanj*, str. 99.

¹² *Jutro*, 8. 11. 1923, str. 7, »Aretacija socialističnega predsednika v Guštanju«; *Straža*, 12. 11. 1923, str. 2, »Ovaduški zločin«; Koruza, *Življenjska pot Lovra Kuharja*, str. 197.

¹³ *Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja*, str. 3.

¹⁴ Kermavner, *O komunistih in socialistih v dvajsetih letih*, str. 276–277.

Guštanj (Ravne na Koroškem), 1920-1924 (Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem)

jugoslovanski graničar, vendar se je komunist s plačilom kazni izognil trimesečnemu zaporu.¹⁵

O drznosti in neomajnosti skupinice koroških komunistov priča tudi nenaslovljeni zapis *Moj zagovor* s 24. junija 1922 v Kuharjevi zapuščini, v katerem je za očitno neposvečena ušesa spretno zanikal svojo vpletenost v tihotapljenje političnih beguncev: »Dne 22. t. m. pa so se javili pri meni orožniki in so napravili strogo hišno preiskavo; rekli so, da iščejo komunistične tiskovine itd. Našli seve niso ničesar. Orožniki so mi dalje rekli, da sem baš v maju spravil v Avstrijo neko komunistinjo, ki se je zvala Ilič, katero so nemške oblasti vjele in je baje zdaj zaprta na Dunaju, ali vsaj tako približno. Obdolžili so me tudi, in to po izjavi tiste gospodične, da sem letos baje že pet veleuglednih komunistov spravil preko meje in da poleg tega spravljam nekake plakate in druge komunistične tiskovine v Jugoslavijo. V Šmihelu pri Pliberku na Koroškem baje vzdržujem za to potreben aparat osebja in strojev. Ta res nesramna obdolžitev me je spravila iz ravnotežja, ker mi je vse to po domače povedano španska vas.«¹⁶

¹⁵ Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja, str. 4.

¹⁶ Kuhar, Zbrano delo, 11. knjiga, str. 57.

Kako močan politični dejavnik so bili komunisti v Mežiški dolini v desetletju po prvi svetovni vojni, ilustrira tudi gibek besedni dvboj v beograjski Narodni skupščini novembra 1928 med slovenskim socialističnim poslanec Josipom Petejanom in ministrom za notranje zadeve ter predsednikom vlade Antonom Korošcem, ki je bil obenem prvak SLS kot najvplivnejše slovenske politične stranke. Ker je notranji minister zavrnil pobudo o odpravi gerentstva in razpisu občinskih volitev v Mežici z utemeljitvijo, da bi s tem dopustil nadaljnjo krepitev komunističnega gibanja, ga je Petejan takole izzval:

- »Občinske volitve v Mežici naj se čimprej razpišejo, ker ni prav nikakega razloga več, da bi se to ne storilo. Ne morete čakati toliko časa, da bi vi (SLS, op. p.) imeli tam večino, ker večine vi tam ne boste imeli nikdar.«
- »Lahko imate vi (Socialistična stranka Jugoslavije, op. p.) večino, pa razpišem volitve danes. Ne morem jih pa razpisati v času komunistične večine.«
- »Laž je to, kar ste rekli, da je večina v Mežici komunistična, vaši uradni podatki vas demantirajo.«
- »Lagati se pravi vedoma govoriti neresnico. Tega pa jaz nisem storil.«

– »Torej ste govorili neresnico in niste lagali.«¹⁷

Nastop kraljeve diktature 6. januarja 1929 je najbolj zamajal ravno ilegalni svet komunistov, ki je od konca prve svetovne vojne vztrajno, celo fanatično terjal socialno pravičnost za vse. Komunistu Francetu Klopčiču se je jugoslovanski monarh, »krvavi Aleksander« slikal kot »evropski monstrum«, primerljiv z Benitom Mussolinijem: »Kraljeva dejanja so se razlikovala od uglajenih besed o redu in narodu, ki jih je namenjal meščanski javnosti.« Komunisti so terjali revolucionarne spremembe družbenega reda in niso sprejemali sistema združništva, katerega razvejano mrežo na Slovenskem je tedaj kot svoj model reševanja socialnega vprašanja ponujala SLS. Z uveljavitvijo diktatorskega režima, čigar pripadnike je Prežihov Voranc zaničljivo imenoval »januarijci«, je nastopil čas množičnih aretacij komunističnih aktivistov; aretiranih je bilo okrog sto, okrog dvajset pa jih je emigriralo, med njimi Voranc. Slovenska pokrajinska organizacija je prenehala z delom za več kot leto dni, aktivne so ostale le nekatere lokalne organizacije, med katerimi pa ni bilo tiste v Guštanju, ki je sodila med najbolj prizadete. Centralni komite KPJ se je preselil na Dunaj.¹⁸

Za komuniste ni diktatura pomenila nič abstraktnega, temveč so za njo stali in zanjo odgovarjali politiki z imeni in priimki, med slovenskimi politiki zlasti prvak SLS Anton Korošec. Razmere za jugoslovanske komuniste so bile v letih 1929–1932, ko je režim fizično iztrebljal pripadnike gibanja in v zaporih izvajal telesna mučenja (pretepanje do nezavesti, stiskanje spolnih organov, zabadanje igel pod nohte, lomljenje reber, obešanje za zvezane roke, neprekinjeno zasliševanje brez spanja ipd.), bistveno bolj nevarne kot po letu 1935, ko državni organi pod pritiskom mednarodne javnosti niso več pobijali zaprtih komunistov.¹⁹

¹⁷ Delavska politika, 24. 11. 1928, str. 1; 28. 11. 1928, str. 1; »S. Petejan odgovarja dr. Korošču«; Slovenec, 16. 11. 1928, str. 1, »Petejanova interpelacija zavrnjena«.

¹⁸ Klopčič, Desetletja preizkušanj, str. 358, 391; Kuhar, Zbrano delo, 9. knjiga, str. 157.

¹⁹ Slovenska novejša zgodovina, 1. del, str. 347; Klopčič, Desetletja preizkušanj, str. 359, 377.

Ivan Ditinger (uradno Dietinger) se je rodil 16. decembra 1883 v Šentjanžu pri Dravogradu materi Tereziji in očetu Ivanu Dietingerju.²⁰ Življenjsko in politično pot »poštenjaka« in »enega najbolj vdanih komunistov« je mogoče obnoviti na podlagi njegovih spominov, ki razkrivajo bistrega avtorja in so leta 1967 izšli v *Koroškem fužinarju*, nastali pa so v letih 1946/1947 ter niso v celoti ohranjeni.²¹ Zaradi podrobnega opisovanja svoje komunistične dejavnosti ter prikaza percepcije ljudi, časa in prostora so Ditingerjevi spomini odlični vir za raziskovanje mentalitet med svetovnjima vojnoma, zlasti komunistično usmerjenega koroškega delavstva.

Hrenu, kakor so domačiji Ditingerjevih staršev v Šentjanžu pravili domačini, so ob koncu petdesetih let 20. stoletja na skromni hišici v (tedaj že) Ravnah »kot enemu prvih boljševikov v kraju« postavili spominsko ploščo, ob tej priložnosti je o njem spregovoril politični sopotnik Ivan Kokal. Ditinger se je izučil za mesarja, leta 1912 pa se je zaposlil v guštanjski železarni, kjer je ostal do začetka prve svetovne vojne.²² Duhovno ozračje tistega časa je Ditinger lucidno osvetlil v spominih: »Čim več je bilo v Avstriji propagande za vojno, tem več je bilo laži o drugih narodih, za vse skupaj tudi več trpljenja in vedno manj kruha. Pri vseh vojakah se je vse bolj dramila narodna zavednost in tudi jaz sem se vse bolj zavedal, da sem Slovenec ter premišljeval, za koga se sploh borimo.«²³

Maja 1915 je bil mobiliziran in poslan v Galicijo, od tam pa oktobra istega leta na soško fronto v okolico Doberdoba. Ker je že pred vojno bral avstrijsko delavsko časopisje, je lahko tovarišem v strelskih jarkih pripovedoval o socialnem vprašanju in enakopravnosti, pri čemer so ga nekateri poslušali, drugi pa imeli za norca. Novembra 1915 je bil ranjen in prepeljan v Budimpešto, po okrevanju poleti 1916 pa je pristal v avstrijski vojaški enoti pri Gradcu, od koder je avgusta potoval na srbsko fronto, kjer je bil nekaj časa mesar v madžarski vojaški enoti, v kateri so bili pretežno srbski vojaki iz avstro-ogrskih delov Balkana: »Od začetka so me

²⁰ Kokal, Nikdar pozabljeni ne bodo, str. 27–28; Krivograd, Politično delovanje Prežihovega Voranca, str. 95.

²¹ Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja, str. 2–10.

²² Kokal, Nikdar pozabljeni ne bodo, str. 27–28.

²³ Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja, str. 2.

sovražili, ker so mislili, da sem Nemeč, toda kmalu so spoznali, da sem prijatelj Srbov.« Zlom avstro-ogrske monarhije je Ditinger dočakal v Beogradu; prek Madžarske se je vrnil v Guštanj.²⁴

Ivan Kokal je v kratki biografiji Ditingerja omenil epizodo, ki je ni mogoče najti v spominih in je bržkone nastala za potrebe graditve ideološko obarvanega kolektivnega spomina po drugi svetovni vojni: v letih 1917 in 1918 naj bi bil Ditinger v Hamburgu, kjer je v pristanišču delal kot mesar in tam ob oktobrski revoluciji prvič začutil politično valovanje delavstva. Tudi sam naj bi se udeleževal sestankov pristaniških delavcev, kjer so razpravljali o možnostih izboljšanja socialnega položaja in se srečal s komunizmom.²⁵ Sam je to zanimal, trdil je, da je do konca prve svetovne vojne bral in razpravljal – tudi z avstrijskimi oficirji – le o socializmu, medtem ko je za komunizem prvič slišal maja 1919, ko je doma v Guštanju spoznal Lovra Kuharja: »Kje se je on komunizma napil, tega jaz ne vem (v italijanskem vojnem ujetništvu, op. p.). Tako sem dobil jaz od njega komunistične bacile.«²⁶

Po lastnih besedah se je novembra 1918 vrnil na Koroško (po besedah Ivana Kokalja februarja 1919), kjer se je ponovno zaposlil v železarni in se najbrž v tistih letih poročil s Frančiško Pokeržnik. V začetku poletja 1919 mu je Prežihov Voranc predstavil idejo, da bi postal kurir za prehod ljudi in literature preko meje. Prvi komunist, ki ga je pospremil del poti do Dunaja, je bil vplivni slovenski komunistični aktivist, ljubljanski strojevodja Marcel Žorga.²⁷

Poleti istega leta je Ditinger postal rudar v premogovniku v Holmcu – uradno je bil premeščen zaradi pomanjkanja dela v železarni, dejansko pa zaradi političnega delovanja –, kjer je med delavci prvič samostojno in intenzivno agitiral za komunizem; ostal je do marca 1921, ko se je vrnil v železarno kot ključavničar. Leta 1923 se je kot ključavničar v tovarni zaposlil tudi Ivan Kokal, s katerim sta do leta 1930 tesno sodelovala; Kokal je o »sodruhu« zapisal: »Bil je vzor človeka in komunista. Živel je zelo skromno, pogosto v pomanjkanju. Saj je delal

v tovarni za bore štiri dinarje na uro. Zelo je bil štedljiv. Malical je vedno sam kruh, če pa je potrebovala denarna sredstva Partija, je dal na razpolago tudi zadnji prihranjeni dinar. /.../ V predaprilski Jugoslaviji so ga imeli za najbolj zagriženega političnega fanatika.«²⁸

Kot takšen je bil Ditinger deležen pogostih obiskov žandarjev na delovnem mestu v železarni in hišnih preiskav na svojem domu, kjer je imel kot blagajnik guštanjske skupine komunistov v drvarnici pod kupom drvi skrito partijsko blagajno. Prav ta je leta 1930 organom pregona razkrila dragoceno vsebino – blagajniške zapiske z imeni in članskimi številkami –, na podlagi katerih so polovili celotno guštanjsko skupino aktivistov. Konec marca 1931 je bila pred *Državnim sodiščem za zaščito države* v Beogradu izrečena sodba proti petintridesetim slovenskim komunistom; med njimi so bili Lovro Kuhar, ki je bil obsojen na šest let *robije*, Ignac Teršek na sedem let *robije*, Ditinger pa na leto in pol *robije* ter izgubo državljanskih pravic za dobo petih let. Prva dva sta pravočasno odšla v emigracijo, medtem ko je Ditinger kazen prestal v kaznilnici v Sremski Mitrovici, kjer je kljub sprva brezupnemu položaju takoj stkal vezi z veliko skupino tam zaprtih komunistov, s katerimi je sodeloval pri uporniških akcijah in zlasti v gladovnih stavkah za izboljšanje položaja kaznjencev; od njih prejemal dragocene informacije iz sveta zunaj kaznilnice, hkrati so ti isti bolj izobraženi organizirali pouk za komuniste. Koroškemu delavcu se je v kaznilnici razprla vsa patologija režima prve jugoslovanske države: »*Tukaj so bili mladoletniki zavoljo kakih komunističnih letakov obsojeni na tri do štiri leta robije, ki sploh ne razumejo socializma, še manj pa komunizma. Bili so Makedonci, ki jim sploh niso mogli dokazati, da so delali za Partijo. Dobili so deset do dvanajst in več let, ker so pri njih našli le kako ime. Morilce in roparje so obsojali na šest do osem let, goljufe, ki so si prisvojili milijone, pa na leto ali dve. Večinoma je šla kazen po narodnosti navzdol. Najstrožja je bila za Makedonce in Bosance, milejša za Srbe, še milejša za Hrvate, za Jude, Nemce in Slovence.*«²⁹

²⁴ Prav tam.

²⁵ Kokal, Nikdar pozabljeni ne bodo, str. 27–28.

²⁶ Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja, str. 2.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Kokal, Nikdar pozabljeni ne bodo, str. 27–28.

²⁹ Prav tam; Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja, str. 5 in 10.

Ivan Ditinger je med aktivističnim delom, ki je v desetletju po prvi svetovni vojni zadevalo zlasti tihotapljenje komunistov in komunistične literature prek jugoslovansko-avstrijske meje, sodeloval tudi pri organizaciji drugega (1923³⁰) in tretjega (1926³¹) kongresa SKOJ (*Savez komunistične omladinske organizacije Jugoslavije oz. Zveza komunistične mladine Jugoslavije*), ki sta se odvijala v Kefrovem mlinu ob potoku Kotulji v Kotljah. Objekt je imel v najemu Matija Gradišnik, ki je tam živel z družino, ob Ditingerju in Ivanu Kokalu pa je glavne organizacijske in logistične niti za pripravo srečanja vodil Lovro Kuhar, ki je leta 1947 dogajanje brez imen – do smrti zavezan konspiraciji – opisal v spominskem zapisu *Generalna vaja v mlinu*: »Naša organizacija je bila še mlada. Tudi še ni imela velikih preizkušenj. Sicer še nihče izmed njenih članov niti navadnega krsta ni imel za seboj, to se pravi, da še nihče ni bil zaprt. Bili smo podobni mladim živalim, ki so komaj spregledale.«³²

Zato je bilo guštanjskim komunistom, ki jih ni bilo več »kakor prstov na roki«, toliko bolj tesno pri srcu, ko so morali po direktivi iz Ljubljane pripraviti skrivni prostor za petdeset ljudi vključno s hrano in prenočišči za štiri ali pet dni ter stražo za varen prihod in odhod udeležencev kongresa: »Nam je zastala sapa. Kaj takega še res nismo delali dosihmal. Tu pa tam smo malo zaropotali po gostilnah, da smo komunisti, kar se nam je zdelo sila imenitno in kar takrat še ni bilo nevarno.« V prvem nadstropju odmaknjenega mlina je bilo slednjič vse pripravljeno za prišleke. Da ne bi vzbujali suma, so izstopali z vlaka na različnih postajah v časovnem razponu treh dni. Ker so tudi organizatorji šele po koncu uspešno izpeljanega srečanja in odhodu udeležencev izvedeli, kakšen dogodek so logistično vodili, je bil Prežihov Voranc nemalo presenečen nad mladostjo ljudi, ki so izstopali iz vlakov. Vsakega od njih je guštanjska skupinica pospremila v dve uri hoda oddaljen Kefrov mlin.³³

Koroškim aktivistom je pri logistiki prihodov in odhodov udeležencev pomagal tudi France Klopčič, ki je bil obenem delegat SKOJ in je prav tako občudoval uspeh izvedbe nevarnega dogodka; med guštanjskimi aktivisti je izpostavljala zlasti zavzetost Ivana Ditingerja, čeprav je kot ključno osebnost koroških komunistov označeval Lovra Kuharja. Klopčič je v spominih omenil tudi, da sta bila Ditinger in Ignac Teršek aprila 1926 kot predstavnika Mežiške doline soprodpisnika letaka partijskih organizacij »za resnično enotnost delavstva« in »bojevno enotnost sindikatov«; namenjen je bil skupini *Zedinjenje*, ki je bila v komunističnem gibanju interpretirana kot pojav sektaštva.³⁴

Po vrnitvi iz Sremske Mitrovice v Guštanj konec novembra 1931 Ivan Ditinger zaradi izgube državljskih pravic ni mogel dobiti dela, zato so z ženo in ostarelo materjo živeli v veliki revščini. Po pisanju Ivana Kokala – po vrnitvi s služenja vojaškega roka poleti 1931 je za kratek čas do odhoda v emigracijo (aprila 1932) obnovil delovanje guštanjske partijske celice in je k delu pritegnil tudi Ditingerja – je nekdanjemu robijašu priskrbel denarna sredstva *Rdeče pomoči*, mednarodne komunistične podporne organizacije, za katero je v preteklosti zbiral sredstva tudi Ditinger, a zase ni želel sprejeti pomoči.³⁵

V lokalnem okolju je bil deležen šikaniranja zaradi politične usmeritve, ki jih je znal kljub izrazito stigmatiziranem osebnem položaju presenetljivo spretno odbijati, v njegovih odgovorih pa je pogosto zasijala sociološka analiza njegovega prvega mentorja Prežihovega Voranca. Na vprašanje sreskega načelnika, kako lahko podpira režim, ki v nekdanji Rusiji staršem odvzema otroke, je Ditinger bistro usmeril pogled na slovenske zavržene otroke, ki so pristali v katoliških ubožnih ustanovah: »Tukaj jih pa starši sami proč mečejo.« V Rusiji podirajo cerkve, se ni dal ugnati načelnik, Ditinger pa prav tako ne: »Tudi to je mogoče. Res pa je tudi, da pri nas v Jugoslaviji cerkva ne podiramo, pač pa izobraženci cerkve sami zapuščajo.«³⁶

³⁰ Včasih akterji navajajo leto 1922, tako npr.: Klopčič, *Spomini na Lovra Kuharja*, str. 100.

³¹ Včasih avtorji navajajo leto 1927 (*sestanki komunistov so zaradi konspiracije potekali brez zapisnikov*), tako npr.: Koruza, *Življenjska pot Lovra Kuharja*, str. 200.

³² Kuhar, *Zbrano delo*, 9. knjiga, str. 550–557.

³³ Prav tam.

³⁴ Klopčič, *Spomini na Lovra Kuharja*, str. 101; Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 160, 251, 277, 410.

³⁵ Kokal, *Nikdar pozabljeni ne bodo*, str. 27–28; *Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja*, str. 7.

³⁶ *Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja*, str. 7.

Po nekajletni brezposelnosti je Ditinger maja 1934 naposled dobil delo občinskega cestarja, maja 1937 pa se je spet lahko zaposlil v železarni, kjer je ostal do junija 1941, ko ga je aretirala Gestapo. Tudi če tedaj ne bi izjavil, da je po narodnosti »internacionalni Slovenec«, bi ga zaradi poprejšnjega političnega dela zadela enaka usoda. Interniran je bil v koncentracijskem taborišču Buchenwald³⁷, od koder se je vrnil avgusta 1945. Kljub izčrpanosti, zaradi katere je v nekaj letih umrl, se je ponovno zaposlil v guštanjski železarni. Ko sta se jeseni 1945 po več kot desetih letih prvič srečala z Ivanom Kokaljem, ga je Ditinger spomnil na več kot dve desetletji skrivanj in bežanja, »zdaj pa mi prihajamo in se oni skrivajo in bežijo«: »Tovariši, zapomnite si, da naš mlin mleje počasi, toda gvišno.«³⁸

Čeprav je Ivan Kokal v svojem govoru ob odkritju spominske plošče Ditingerju zaključil, da je eden prvih slovenskih komunistov po koncu druge svetovne vojne »pomagal pri izgradnji ljudske oblasti in porušene domovine«, niti Ditinger niti Lovro Kuhar nista doživela polne implementacije komunističnih načel v družbeno realnost socialističnega režima, saj sta umrla v zimi 1949/1950. Ohranjeni pismi v Prežihovi zapuščini, ki izžarevata zaupljiv odnos med zgodnjima političnima sodelavcema, pričata, da sta ostala v bolj ali manj rednih stikih tudi v zadnjih letih življenja. Pisatelj je januarja 1948 »dragemu Dietingerju« napisal: »Ali se Ti spominjaš, da je bil Ivarnik Anton, takrat mesar, sedaj delavec v Guštanju, pred letom 1930 član KP. Meni se zdi, da ni bil, dasiravno smo ga za neka dela rabili. Piši mi, kar veš. Odpiši mi takoj po dekletu in se oglasi kaj k nam.«³⁹

Septembra istega leta pa je Voranc kot politični funkcionar zavzeto pomagal ali vsaj skušal pomagati pri urejanju Ditingerjevega gospodarstva: »Bil sem zaradi Tebe na občini, pa nisem ničesar opravil. Rekli so mi, da moraš sam v Dravograd na Okraj in sicer na Okrajno poslovno zvezo, lesni odsek, ki se nahaja v bivši Golovi hiši, kjer je bila včasih pošta, torej na to stran Drave. Potrdilo Guštanja vzemi s

seboj in zaprosi tam, da Ti dajo nakaznico za ta les, ki ga rabiš. Šele ko to nakaznico dobiš, pusti hotuljska občina les posekat. Na tem uradu je tovariš Kumer, lahko se obrneš na njega, če ga boš dobil. Tisto nakaznico mi moraš potem prinesiti in na to boš les dobil. Prilagam guštanjsko potrdilo. Nakaznica naj se šteje v sečnjo za leto 1949. Pokaži jim moje pismo.«⁴⁰

Politično prvoborstvo ravenskega fužinarja, ki podobno kot Prežihov Voranc ni težil k osebni politični uveljavitvi, očitno ni prispevalo k pospešitvi njegove zadeve pred državnimi organi, kar je bila vsaj deloma posledica dejstva, da v desetletju do druge svetovne vojne Ditinger ni bil več redno politično dejaven, čeprav je bil še vsa trideseta leta 20. stoletja pod policijskim drobnogledom deležen hišnih preiskav.⁴¹ Obenem se je pričel v slovenskem komunističnem gibanju v letih 1932/1933 proces menjave generacij, ki se je zaključil z oblikovanjem Komunistične partije Slovenije aprila 1937, ko je prvo generacijo slovenskih komunistov bolj ali manj dosledno zamenjala mlajša z Edvardom Kardeljem in Borisom Kidričem na čelu.⁴²

Viri in literatura

Tiskani viri

Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja. Koroški fužinar, št. 2 (1967).

Časopisni viri

Delavska politika, 1928.

Jutro, 1923.

Slovenec, 1928.

Straža, 1923.

Literatura

Dolenc, Ervin: Kuharjeva skupina v vodstvu Komunistične partije Jugoslavije. Prežihov Voranc – Lovro Kuhar: pisatelj, politik, patriot (ur. Aleš Gabrič). Ljubljana: Inštitut za novejšo

³⁷ Podatek je ob odkritju spominske plošče navedel Ivan Kokal, medtem ko opomba v Ditingerjevih spominih navaja koncentracijsko taborišče Dachau.

³⁸ Kokal, Nikdar pozabljeni ne bodo, str. 27–28; Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja, str. 8–10.

³⁹ Kuhar, Zbrano delo, 12. knjiga, str. 206.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Spomini proletarca – komunista Ivana Ditingerja, str. 8.

⁴² Dolenc, Kuharjeva skupina v vodstvu Komunistične partije Jugoslavije, str. 76.

- zgodovino; Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut, 2010.
- Druškovič, Drago:** *Prežihov Voranc: pisatelj in politik*. Celovec: Drava, 2005.
- Filipič, France:** Nekaj podrobnosti o političnem delovanju Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca v letih 1925–1928. *Prežihove svečanosti: Ravne na Koroškem 1979*. Ljubljana: Plenum kulturnih delavcev OF slovenskega naroda, 1980.
- ‘Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane’: Vinko Möderndorfer – učitelj, politik in raziskovalec (ur. Ingrid Slavec Gradišnik in Jože Hudales). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016.
- Kermavner, Dušan:** O komunistih in socialistih v dvajsetih letih. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, št. 1–2 (1968).
- Klopčič, France:** *Desetletja preizkušeni; spomini*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
- Klopčič, France:** Spomini na Lovra Kuharja, *Prežihov zbornik* (ur. Marja Borštnik). Maribor: Založba Obzorja, 1957.
- Kokal, Ivan:** Nikdar pozabljeni ne bodo ... Spomin Ivanu Ditingerju. *Koroški fužinar*, št. 1–3 (1960).
- Koruza, Jože:** Življenjska pot Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca. *Prežihov zbornik* (ur. Marja Borštnik). Maribor: Založba Obzorja, 1957.
- Krivograd, Alojz:** Politično delovanje Prežihovega Voranca od leta 1920 do 1930. *Prežihove svečanosti: Ravne na Koroškem 1979*. Ljubljana: Plenum kulturnih delavcev OF slovenskega naroda, 1980.
- Kuhar, Lovro – Prežihov Voranc.** *Zbrano delo* (1.–12. knjiga). Ljubljana: DZS, 1962–1990.
- Möderndorfer, Vinko:** Paberki srečevanj. *Prežihov zbornik* (ur. Marja Borštnik). Maribor: Založba Obzorja, 1957.
- Prežihov album* (ur. Tone Sušnik). Ljubljana: Založba Borec, 1983.
- Prežihov, Voranc:** *Dekle z mandolino: izbor zgodnejše krajše proze*. Ljubljana: Beletrina, 2011.
- Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: INZ in Mladinska knjiga, 2006.

Sušnik, Tone: Prerez gospodarskega in političnega življenja Mežiške doline. *Prežihov zbornik* (ur. Marja Borštnik). Maribor: Založba Obzorja, 1957.

Šnuderl, Makso: *Osvobojene meje: kronika Maribora in slovenske severne meje v letih 1918/19*. Maribor: Založba Obzorja, 1968.

Zusammenfassung

„SO STECKTE ICH MICH BEI IHM MIT DEN KOMMUNISTISCHEN BAZILLEN AN“

Ivan Di(e)tinger (1883–1949)

Ivan Ditinger (offiziell Dietinger) wurde der Mutter Terezija und dem Vater Ivan Dietinger am 16. Dezember 1883 in Šentjanž bei Dravograd geboren. Er absolvierte eine Fleischerlehre, im Jahr 1912 fand er dann Arbeit im Eisenwerk in Guštanj, wo er bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs blieb, als er an die Front nach Galizien und später an den Isonzo geschickt wurde. Den Zerfall Österreich-Ungarns erlebte er in Beograd. Im Jahr 1919 kam er durch Lovro Kuhar mit dem Kommunismus in Kontakt, und schon am 1. Mai 1920 wurde in Guštanj eine Ortsgruppe der Sozialistische Arbeiterpartei (der Kommunisten) Jugoslawiens gegründet, die noch im selben Jahr in Komunistična partija Jugoslavije [Kommunistische Partei Jugoslawiens] KPJ umbenannt wurde. Mitte der zwanziger Jahre des 20. Jahrhunderts wurde in Guštanj ein Bezirk der KPJ gegründet, genannt Sever [Nord]. Ditinger war zusammen mit Kuhar, Ivan Kokal, Ignac Teršek und Matija Gradišnik die gesamten zwanziger Jahre des 20. Jahrhunderts in Guštanj in einem verlässlichen Kurierdienst tätig, der auf Anordnung des Regionalkomitees der KPJ für Slowenien als grenzüberschreitender Kanal am Weg zwischen Beograd und Wien zur Übermittlung von Post und Propagandaliteratur sowie als Passage für kommunistische Aktivisten eingerichtet wurde. Ditinger wirkte auch bei der Organisation des zweiten (1923) und dritten (1926) Kongresses des Verbandes der kommunistischen Jugend Jugoslawiens SKOJ mit, die in der Kefer-Mühle am Bach Kotulja in Kotlje stattfanden. Mit Beginn der Dik-

tatur im Jahr 1929, der Verschärfung des Kampfes gegen den Kommunismus durch das Regime, dem dadurch bedingten Weggang Kuhars und Teršeks in die Emigration und Ditingers in die Strafanstalt in Sremska Mitrovica endete Ditingers politische Tätigkeit. Nach der Okkupation 1941 wurde Ditinger in das Konzentrationslager Buchenwald gebracht, und körperlich und physisch ausgelaugt verstarb er Ende des Jahres 1949. Der politische und Lebensweg Ditingers kann aufgrund seiner Memoiren rekonstruiert werden, die im Jahr 1967 in der Zeitschrift Koroški fužinar erschienen und eine ausgezeichnete Quelle zur Erforschung der Mentalitäten zwischen den Weltkriegen, insbesondere bei der kommunistisch orientierten Kärntner Arbeiterschaft, sind.

Schlagwörter: Ivan Ditinger, Prežihov Voranc, Kommunismus, Mentalitätsgeschichte, historische Anthropologie

Lisbeth Matzer

»Pripadaš nam po svoji krvi«^{*}

Hitlerjeva mladina kot sredstvo germanizacije na Gorenjskem in na Spodnjem Štajerskem

MATZER, Lisbeth, dr. (novejša zgodovina), Katedra za evropsko zgodovino, Ludwig-Maximilians-Universität München, Postfach 105, D-80539 München, l.matzer@lmu.de

329.17-053.6(497.452)"1941/1945"

»PRIPADAŠ NAM PO SVOJI KRVI«

Vloga Hitlerjeve mladine pri ponemčevanju na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem

Prispevek temelji na raziskavah, ki jih je avtorica opravila v okviru doktorskega študija o čezmejnem novačenju mladih na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem med nemško okupacijo. Predstavi ideološke temelje, primere ponemčevanja in prizadevanja Hitlerjeve mladine, ki so bile del hegemonizacijskih strategij za utrditev nacizma v Evropi. Z namenom opominjanja lokalne mladine na njihovo »nemškost« - neoziraje se na njihove individualne nacionalne in druge identitete - so voditelji Hitlerjeve mladine pojem »nemškega« še naprej precej nejasno razlagali s »krvjo«, »obnašanjem« ali obvladovanjem jezika. Medtem ko so najvišji voditelji mladine trdno verjeli v svoje kolonizacijsko in izobraževalno poslanstvo, je bilo kljub prizadevanjem, ustrahovanju in privilegijem mlade z območja današnje Slovenije precej težje ideološko pritegniti in so se ti večinoma samo prilagodili (kot se je izkazalo, začasni) prevladi nacizma.

Ključne besede: Hitlerjeva mladina, okupacija, ponemčevanje

* Raziskavo je financirala Evropska unija v okviru raziskovalnega programa Horizon 2020 s sporazumom Marie Skłodowska-Curie grant agreement No 713600.

MATZER, Lisbeth, PhD. (Contemporary History), Chair of European History, Ludwig-Maximilians-Universität München, Postfach 105, D-80539 Munich, l.matzer@lmu.de

329.17-053.6(497.452)"1941/1945"

“YOUR BLOOD MAKES YOU ONE OF US”

Hitler's Youth as a Means of Germanisation in Gorenjska and Lower Styria

This contribution is centered around the findings of the author's PhD research on cross-border youth mobilization during the German occupation of Upper Carniola and Lower Styria. The article portrays the ideological cornerstones as well as the Germanization practices and activities deployed by the Hitler Youth as hegemonic strategies to solidify Nazi domination all over Europe. With the goal to remind the local youth of their “Germanness” – disregarding their individual national or other identities – Nazi youth leaders continued to define “German” very vaguely based on “blood”, “behavior” or language skills. Whilst high-ranking youth leaders strongly believed in this colonial and educational mission, the local youth of today's Slovenia proved to be more difficult to mobilize ideologically despite all efforts, threats and incentives and mainly arranged itself with the (eventually only temporary) Nazi rule.

Key words: Hitler's youth, occupation, Germanisation

* This research was funded by the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No 713600.

Po vojnem pohodu nemške vojske na Balkan je Nemški rajh aprila 1941 na območju današnje Slovenije oblikoval dve zasedbeni območji. Civilna uprava takratnih *gauov* Koroška in Štajerska naj bi prebivalstvo »zasedenih ozemelj Koroške in Kranjske« (Gorenjsko in Mežiško dolino) ter Spodnjo Štajersko na različne načine vključila v zamišljeno in propagandistično oglaševano »narodno občestvo« (*Volksgemeinschaft*). Velikopotezne ukrepe germanizacije, ki jih je v ta namen izvajal nacistični režim, so opravičevali s pripovedovanjem, da gre itak za večinsko »nemško« prebivalstvo, ki je svojo pravo narodnost le pozabilo. Ta usmeritev nacistične propagande se je opirala na sklicevanje na domnevno »nemško kri«, kar smo srečali v naslovnem citatu razprave.¹ Temeljni izziv za trajno zagotovitev nacistične oblasti na zasedenih ozemljih je bilo spodbujanje individualnih opredelitev za »nemštvo« in ideološka mobilizacija lokalnega prebivalstva za nacionalsocializem.

Nalogo varovanja nacistične oblasti z mobilizacijo si je v Tretjem rajhu lastila predvsem Hitlerjeva mladina (*Hitlerjugend*). Zlasti v obmejnih pokrajinah – sporni *borderlands*, ali v nemško nacionalnem jeziku »obmejnih deželah« (*Grenzländer*) ter na zasedenih ozemljih – je hotela z indoktrinacijo mladine prispevati glavni delež k željeni nacistični prevladi v Evropi. To načrtovano vlogo Hitlerjeve mladine v nacističnem sistemu, zlasti pa izvedene dejavnosti in programe za germanizacijo in s tem mobilizacijo mladine, sem na primeru okupirane Slovenije raziskovala v svoji disertaciji tudi sama.² Pri tem sem natančno preučevala prakso nacistične oblasti, ki je izhajala iz željene organizacije in mobilizacije mladine s pomočjo koroške in štajerske Hitlerjeve mladine oziroma njunih pokrajinskih podružnic – Mladine Koroške ljudske zveze (*Kärntner Volksbundjugend*, od leta 1943 se je imenovala Hitlerjeva mladina) na Gorenjskem in Nemške mladine (*Deutsche Jugend*) na Spodnjem Štajerskem. Spraševala sem se zlasti o vlogi naci-

stične mobilizacije mladine z ozirom na praktično in simbolično prisvojitve prostora (zasedenih ozemelj) ter s tem povezanih medsebojnih odnosov akterjev znotraj okupacijskega sistema – njihovega sodelovanja in tekmovanja. V središču mojega raziskovalnega dela so bila seveda tudi vprašanja čezmejnega ustvarjanja, prilagajanja in kodiranja (nemške) pripadnosti kot strategije za mobilizacijo ter pomen posameznikovega manevrskega prostora in motivov pri njenih akterjih in akterkah. Po številnih uspešnih in poučnih obiskih arhivov v Sloveniji se veselim, da bom lahko v reviji Zgodovina za vse, s pomočjo izbranih arhivskih virov in poudarkom na Spodnji Štajerski, strnila svoje raziskovalne rezultate.³ Podobno kakor knjiga, je tudi ta prispevek razdeljen na pet kratkih poglavij, posveča pa se ideološkemu temeljem kolonialnega vzgojnega projekta, zanj angažiranim mladinskim voditeljem, dejavnostim, usmerjenim v germanizacijo domače mladine, samovoljni definiciji pripadnosti nemštvu (*»Deutsch«-Sein*), kakor tudi motivom in manevrskemu prostoru posameznih mladostnikov.

Ideološki temelji in cilji ponemčenja

V primeru zasedenih ozemelj Spodnje Štajerske in Gorenjske so se na različne izraze nemško nacionalnega »zamejskega« aktivizma, ki je obstajal od konca 19. stoletja, sklicevali predvsem vodilni akterji in akterke, ki so izviralci s Štajerske in Koroške. Upoštevaajoč daljše obdobje od okoli 1880 do 1941, postane jasno, da so osebe, ki so imele med letoma 1941 in 1945 odločilno vlogo pri izgradnji okupacijskega sistema in nacističnih mladinskih organizacij, ponotranjile neko regionalno specifično obliko te nemško nacionalne ideologije, oziroma jih je le-ta motivirala za ponemčenje lokalnega prebivalstva.

Predstava, ki se je pojavila že dolgo pred letom 1941 in jo srečamo v štajerskem šulferajnskem⁴ oko-

¹ Carstanjen, Helmut, *Worum es geht, v: Untersteirischer Kalender 1942*, 57–61, 59; Schick, Wilhelm, *Ziel und Aufgaben des Kärntner Volksbundes, v: Mitteilungsblatt des Kärntner Volksbundes, Folge 1 (August 1941)*, 3–4.

² Matzer, Lisbeth, *Herrschaftssicherung im »Grenzland«. Nationalsozialistische Jugendmobilisierung im besetzten Slowenien (= Nationalsozialistische Volksgemeinschaft 11)*, Göttingen: Schöningh 2021.

³ Pričujoča razprava je povzetek rezultatov raziskave, ki so objavljeni v navedeni knjigi, zato navajam le izbrane arhivske vire in literaturo.

⁴ Schulverein Südmark; op. prev. Deutscher Schulverein je bila nemška zasebna šolska organizacija v Avstro-Ogrski, ustanovljena leta 1880 na Dunaju. Formalno naj bi zagotavljala pouk nemškim otrokom v njihovem jeziku tam, kjer tega niso omogočale javne šole. V praksi je ta organizacija s svojimi vrtci in osnovnimi šolami ponemčevala slovenske in češke otroke. ES 11, 17.

lju, da naj bi mladina »po krvi« pripadala »nemštvu«, ki so ga propagirali kot večvredno, je med nacistično okupacijo postala podlaga široko zasnovanih, na otroke in mladino usmerjenih prizadevanj za ponemčenje. Pripadnost »nemštvu« je večina ljudi po zaslugi desetletja trajajočega »slovanskega« vpliva, ki so ga v nacistični propagandi označevali za negativnega in zlonamernega, preprosto pozabila. Med nacistično okupacijo so si morali po tej logiki na vsak način prizadevati, da zlasti mladino (spet) naučijo biti »Nemci«. V številnih internih navodilih za nacistične mladinske voditelje in voditeljice, pa tudi v nemških publikacijah, so to vzgojno nalogo predstavljali kot civilizacijski ukrep.⁵ S trditvami, ki so se pojavljale tudi v internih poveljih in poročilih nacističnih mladinskih organizacij, da so higiena, zdravje, inteligenca, zvestoba in druge lastnosti izključno odraz »nemštva«, so druge pripadnosti, kot denimo identifikacijo za »Slovenca« ali »Slovenko«, skupaj z uporabo slovenskega jezika razvrednotili kot manjvredne, zaostale in necivilizirane. Ne le načine ponemčenja, ampak tudi nacistične ekspanzionistične težnje v Evropi, ki so vključevale današnjo Slovenijo, lahko imamo torej za projekt kolonialistične osvojitve. Cilj tega načrta je bila dolgoročnejša ustanovitev novega, nemškega imperija na evropski celini – za kar naj bi mobilizirali in indoktrinirali zlasti otroke in mladino.

Hitlerjeva mladina na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem – organizacija in kadri

Temu cilju posvečeno germanizacijo mladine naj bi na Spodnjem Štajerskem dosegli na eni strani v okviru ponemčenega šolstva, na drugi pa v okviru Nemške mladine, ki so jo kot del Štajerske domovinske zveze (*Steirischer Heimatbund*) ustanovili v Mariboru.⁶ Formalno je bila Nemška

mladina podrejena štajerski Hitlerjevi mladini, ki je na okupirano ozemlje iz *gaua* Štajerska poslala tudi večino srednjega in višjega voditeljskega kadra. Funkcijo zveznega mladinskega vodje je leta 1941 na primer prevzel Rudolf Schilcher, rojen leta 1919. Dotlej je bil eden izmed najvišjih voditeljev štajerske Hitlerjeve mladine, vodil je organizacijsko območje (*Bann*) Gradec-mesto, začasno pa tudi celotno štajersko Hitlerjevo mladino. Nekaj časa je bil odgovoren tudi za koordinacijo »svetovno-nazorskega šolanja« – torej ideološke manipulacije – v *gauu* Štajerska. Skupaj z njim je stala na čelu Nemške mladine Traute Lorinser iz Gradca, rojena leta 1913, ki se je že v 30. letih 20. stoletja v okviru šulferajna Südmark vneto ukvarjala z delom v »zamejstvu« in v okviru tega na primer leta 1935 vodila prepovedan nemško nacionalni mladinski tabor blizu Celja. Poleg teh dveh voditeljev so prišli ob okupaciji na Spodnjo Štajersko še številni drugi štajerski mladinski voditelji in voditeljice, ki so prej na visokih vodstvenih položajih delovali na ravnih območjih (*Bann*) in dežele⁷ v »starem gauu« Štajerska.

Na zasedenem Gorenjskem je bila kadrovska struktura podobno tesno povezana s »starim gauom« Koroška, saj so tja večinoma poslali osebe iz pokrajinskega vodstva Hitlerjeve mladine Koroške. Vendarle pa na Gorenjskem vzpostavitev zelene razširjene mladinske organizacije ni uspela tako hitro kakor na Spodnjem Štajerskem, kjer se je lahko Nemška mladina močneje oprla na vodilne kadre, socializirane in izobražene v kulturbundu (*Schwäbisch-deutscher Kulturbund*, SDKB)⁸ in šulferajnu Südmark. Schilcherjev namestnik je leta 1941 postal Reinhold Bühl, rojen leta 1916 v Mariboru. Bühl je izviral iz nemško govoreče mariborske družine, v 30. letih je študiral v Gradcu, zaradi nacističnega delovanja pa je bil izgnan iz Avstrije. Po postankih v Nemčiji in sodelovanju v organizaciji *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (VDA; organizacija je skrbela za širjenje nacističnih idej med Nemci v tujini; op. prev.), se je Bühl leta 1938 vrnil v Maribor ter prevzel vodstvo

⁵ Prim.: Schilcher, Rudolf, *Deutsche Jugend – Deutschland von Morgen!*, v: *Untersteirischer Kalender 1942*, 77–81; Rauter, Martin, *So arbeitet die Jugend Oberkrains*, v: *Kameradschaftsdienst Gebiet Kärnten, Folge 7/8/9 (1942)*, 3.

⁶ Prim.: Mavrič Žižek, Irena, *Okupatorjevo šolstvo v ptuj-skem okrožju 1941–1945*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 87=52 (2016), 63–84; Kregar, Tone, »Reich računa na vas«: *Organizacija Nemška mladina (Deutsche Jugend) v Celju 1941–1945*, v: Aida Škoro Babič/Mateja Jeraj/Matevž Košir/Bojan Balkovec (eds.), *Zgodovina otroštva. History of Childhood (= Zbirka Zgodovinskega casopisa 45)*, Ljubljana: Zveza Zgodovinskih Drustev Slovenije, 2012, 560–573.

⁷ *Gebiet je v organizacijski shemi Hitlerjeve mladine stopnja, neposredno podrejena državnemu (rajhovskemu) mladinskemu vodstvu (Reichsjugendführung). Unbenanntes Dokument (museenkoeln.de)* (2. 8. 2021).

⁸ Prim.: Žižek, Aleksander, *Kratek oris strukture in delovanja Štajerske domovinske zveze na Celjskem v letih 1941 do 1945*, v: *Celjski zbornik 29 (1993)*, 199–274, 207.

AUS STADT UND LAND

An der Schwelle des ewigen Heides

Was für ein denkwürdiger Tag ist der 30. Januar 1933, wenn wir die Entscheidung überblicken, die die Deutschen gefällt haben, als sich dieses Volk für den Nationalsozialismus entschied. Sie wurde in diesen Tagen des Ringens gegen den Bolschewismus und die Kriegverbrechenclique zu einer Weltentscheidung, denn der kommende Endsieg wird ein Sieg für die ganze Welt, ein Sieg der jungen Völker werden. Mitten im schwersten Kampf ist dieses Deutschland wieder jung geworden.

Das ist das Oheimnis, das den vergreisten Völkern, die sich gegen uns erhoben, vielleicht immer unverständlich bleiben wird: daß es Adolf Hitler gegeben war, an jenem denkwürdigen 30. Januar 1933, neue, zukunftsreiche, fruchtbare Kräfte in einem Volke, das unter einem furchtbaren Schicksal in die Knie brechen wollte, zu entbinden, zu entseelen. Es ist dieses Oheimnis letzten Endes eines der großen Wunder der Natur, die der Menschengeist nie mit seinem Verstande ermessen kann: Daß ein ganzes Volk aus glühenden Feiern und inneren Kämpfen erwacht zu verjüngter Kraft und Größe, zu einer reinen und stolzen Jugendlichkeit, zu einem Bewußtsein und einer Sicherheit selber selbst unbegreiflich. Darum brandet in diesen Kriegstagen die Welle von Held und Mißgunst ringsum, darum wollte man im Lager der Juden, Plutokraten, vereint mit dem Bolschewismus diesen Krieg: es ist die Feindschaft des Alters, das nicht alt sein will, gegen die auf Wahrheit und Gerechtigkeit pochenden jungen Völker der Welt.

Das jugendliche Volk der Deutschen aber freut sich seiner endlich gefundenen Einigkeit und seines einzigartigen Führers. Es mißt in diesen Tagen härtesten Ringens in selbstgewollter Milde seine Kräfte und stellt seine Tauglichkeit immer wieder von neuem auf die Probe. Und es weiß selbe junge Stärke und seinen hartgestählten Gläubigen als das kostbarste Gut zu schätzen, das ihm in dieser Zeit anvertraut wurde.

Wenn dieses deutsche Volk es will, wird es immer jung und unbegreifbar sein und weil es auf seine Jugend hofft und baut, die neben den erfahrenen Kämpfern aus dem Weltkrieg und der Bewegung in diesem unerbittlichen Ringen um Sein oder Nichtsein nicht nur des deutschen Volkes, sondern Europas und der Welt ihre beste Bewährungsprobe ablegt, wird sich diese Wahrheit erfüllen. Der 30. Januar 1942 ist der strahlende Ausdruck dieses unbegangenen Willens der geeinten Nation. Wir nehmen ihn hin als das beglückende Gleichnis eines Volkes, das auf dem Marsch ist, das Volk der ewigen Jugend zu werden! R. K.

Heute verdunkeln wir von 18.00 bis 7.50 Uhr

Der Weg des Andreas Holt

Die Geschichte eines Mannes und seiner Heimat

Von Walter Schaefer

Irgendwo neben dem Trichter klatscht eine Kugel in den Lohmboden. Und dann ist die Stille da. Eine lähmende, atembeklemmende Stille. Kein Schuß mehr.

Andreas Holt hebt den Kopf über den Trichterrand. Er blickt auf das Zifferblatt am linken Arm: 12 Uhr! Drähen werden Gestalten sichtbar. Schauen herüber. Auch Andreas erhebt sich, steht aufgerichtet im freien Feld. Und neben ihm löst es sich vom Boden: einer, zwei, ein Dutzend und mehr. Verloren, hilflos fast blicken die Männer zu ihm her. Was wird nun sein?

Der Leutnant Holt stapft mit mühsamer, unendlich müden Schritten über den Boden hin. Nun stehen sie beieinander. Die Blicke der Männer fragen ihn noch immer stumm.

Er spricht. Seine Stimme ist heiser. „Der Krieg ist aus.“ Als wäre eine fassungslose Verlegenheit in ihm, so schaut er noch einmal auf die Uhr. „11. November, 12 Uhr mittags. Waffenstillstand. Wir können nach Hause gehen. Die vier Jahre“ — seine Worte springen wie Glas — „die vier Jahre im Dreck — und das andere alles — und die Toten.“

Herrgott, vier lange Jahre hindurch ist er nicht weich geworden! Sollen die Männer es jetzt erleben, daß es ihm plötzlich die Kehle würgt? Daß er heulen könnte in ohnmächtiger Wut? Daß es ihn schütteln wie in bemengungslos Schwachen? Brak hat er sich abgewandt. Aber er hört, daß sie hinter ihm drainstampfen, schweigen, betreten. Ihre Gesichter sieht er nicht, diese Gesichter, die grau sind von diesem furchtbaren Kriege. Die vorliegen sind bei dem seltsamen Gedanken, daß nun alles aus sei. Sie schlürfen müde durch den aufgewühlten Boden, der an ihre Stirn in Linien zu reden beginnt. Aber es werden mehr, immer mehr. Und nun ist es eine Straße, die sie aufnimmt, und ihre Schritte haben Gleichschritt. Einer hat ein Wort Heimat gesprochen. Sie haben die Köpfe und schauten einander unruhig an. Aber noch schweigen sie. Stunden, Stunden.

Andreas Holts Weg sollte nun ein An-

Der südöstlichste Bann des Reiches

Der Führer der Gottscheer Jugendgruppe mit der Führung des Bannes Rann beauftragt

Die Jugend marschiert auch im südöstlichsten Teil des Reiches. Nach der Rückkehr der Gottscheer Volksgruppe und ihrer Ansiedlung im Kreis Rann sind der Jugendarbeit in diesem Kreis besonders verantwortungsvolle Aufgaben gestellt.

Neben der deutschen Gottscheer Volksgruppe, die in einem jahrhundertelangen Abwehrkampf auf Vorposten gestanden hat, ist es die bodenständige Bevölkerung, die bereit ist, ihrem Bekenntnis zu Führer und Reich die Tat folgen zu lassen. Nach dem Willen des Führers muß ein starkes deutsches Grenzvolk entstehen. Dieser Aufgabe haben sich Sonntag, den 25. Jänner alle Jugendführer des Bannes Rann in einer Arbeitsbesprechung verschoren. In Vertretung des Bannführers, Kameraden Hasewend, gab Kamerad Wild einen Bericht über die bisher geleistete Aufbauarbeit, wobei er besonders die Arbeit der eingesetzten Laienlehrer und Lehrer würdigte.

Der Führer der deutschen Jugend, Oberstammlführer Schlicher, dankte dem Kameraden Wild für die bisher geleistete Arbeit und beauftragte den bisherigen Führer der Jugendgruppe der Volksgruppe Gottschee, Richard Lackner mit der Führung des Bannes Rann. Oberstammlführer Schlicher umriß die Aufgaben, die der kommenden Arbeit gestellt sind. Über viele Hemmnisse und Probleme, die vor manchem Erwachsenen noch stehen, hinweg, müssen Pimpfe und Jungmüdel zu einem herderdeutschen Geschlecht herantwachsen, auf Fahrt und Lager, im Dienst der Deutschen Jugend das Reich erleben und lieben lernen. Zugleich wird aber auch die Jugend Vorbild in der Arbeit der Heimat sein.

Besonders würdigte der Führer der Deutschen Jugend die bisherigen Leistun-

Reichsanführerstands Ausstellung in Marburg

In der Zeit vom 1. bis 8. Februar findet im Versammlungssaal des Steirischen Heimatbundes in Marburg eine große landwirtschaftliche Ausstellung statt. Diese Schau, die im vergangenen Jahr in Cilli eine Besucherzahl von 20.000 Menschen aufwies, wird in Marburg noch wesentlich erweitert sein und überaus interessantes Material über die Landwirtschaft zeigen.

Die Landesbauernschaft Südmärk, welche gemeinsam mit dem Ernährungsausschuss der Wanderverschauer veranstaltet, ist bemüht, auch durch derartige Ausstellungen der landwirtschaftlichen Bevölkerung der Untersteiermark den Anschluß an die großen Ziele und Aufgaben der Erzeugungsschlacht der großen deutschen Landwirtschaft zu erleichtern.

900 RM für das Kriegswinterhilfswerk

Unterhaltungsabend der Ortsgruppe Gams

Die Ortsgruppe Gams des Steirischen Heimatbundes veranstaltete am 24. Jänner unter Mitwirkung des beliebten Pianikers Weiße einen Unterhaltungsabend, der zu einem vollen Erfolg wurde. Als Ergebnis dieses Abends konnte der erfreuliche Betrag von RM 900,— dem WIHW zugeführt werden.

„Deutsche Dichtungen aus sieben Jahrhunderten“

Veranstaltung des Steirischen Heimatbundes

Das Amt Volksbildung im Steirischen Heimatbund bringt in Marburg am 4. Februar einen Vortrag von Frau Asta Südhans in Berlin über „Deutsche Dichtungen aus sieben Jahrhunderten“.

Ritter und Sänger: Alte Volksfichtung.

Walther von der Vogelweide, Trauan und Erwanen; Drost-Hilshoff, Eichenkorn, Mörke, Hölderlin, Goethe, Schiller, Körner, Kampf; Dichtung aus dem Weltkrieg und der Bewegung. Neues Leben; Berlepsch, Brockmeier, Nierentz.

Über Asta Südhans schrieb der „Völkische Beobachter“: Asta Südhans ist ein Name aus der Reihe jener in sich geschlossenen Persönlichkeiten, die zu starken Pfeilern im deutschen Kulturaufbau des Führers werden.

Dieser Vortrag findet gleichfalls in Cilli am 2. Februar und in Pettau am 3. Februar statt.

Kleine und große Kinder — aufgepasst!

Der Struwwelpeter kommt am Samstag und Sonntag in die Untersteiermark

Wenn die Eltern zu ihrem Kinde, das so gern mit Streichholzern spielt, oder nach der Flamme greifen möchte, sagen: »Paß auf, dann erzeiht es Dir wie Pauhinchen«, so wirkt das vielmehr, als wenn es nur kurzweilig heißt: »Das darfst Du nicht!« Alle Gestalten des bekannten schönen Bilderbuches von »Struwwelpeter«, der sich nicht kämmen lassen will, vom »Daumenhütscher«, von »Hans zick, die Luft«, die alle haben eine eindringliche Wirkung auf Kinderherzen, die sind in besten Sinne zum Eigentum des deutschen Volkes geworden. Darum haben sie auch das Recht, daß sie sich jetzt einmal zumachen und persönlich im Rahmen der Untersteiermark zur Durchführungs-kommenden Reichsstraßensammlung für das Kriegswinterhilfswerk aufmarschieren. Es wird überall, ganz besonders natürlich bei unseren Kindern, große Freude hervorgerufen, wenn diesmal der Struwwelpeter, Wilhelm und Kaspar, der kohlrabenschwarze Mohr, der Ludwig und wie sie alle heißen, als Kriegswinterhilfsabzeichen erscheinen.

Und das wollen wir in der Untersteiermark auch nicht vergessen: Viele hundert Hände haben daran gearbeitet, ehe diese kleinen, zierlichen, fein bunt gehaltenen Figuren aus Majolika und Pflanzmasse vor uns liegen. Ruhelose Hände waren bei ihrer Anfertigung in der Heimat Peter Rosegger, in Mürzzuschlag, in Wien und weiteren Orten des Reiches tätig, überall wurde geformt, gegossen und gemalt, bis diesen kleinen Schwaboten den Weg zu uns antreten konnten.

Wie bei den vergangenen Sammlungen für das Kriegswinterhilfswerk, so weiß sich dieses Mal die so gebedruckte Untersteiermark, daß diese kleinen Figuren mithelfen, die Heimat gesund und stark zu erhalten. Sie werden morgen Samstag und am kommenden Sonntag auf neue von dem hier erwähnten Opernregisseur heimgekehrten Untersteiermark, von ihrem unbedingten Willen zeugen, daß sie ihren kleinen Teil beisteuern will zu unserem Endsiege. Jede Münze und jeder Geldschein, der an diesen beiden Tagen der Reichsstraßensammlung gespendet wird, ist ein Zeugnis der Bereitschaft des Gebers, sein Teil zur Erreichung dieses Zieles, für das die Besten unseres Volkes an allen Fronten des großen Krieges kämpfend stehen, beizutragen.

Heimat, Verhungert, erfroren, fast waffenlos müssen sie gehören. Durch den klirrenden Winter, unangeteilt, gehetzt, so marschieren sie der Grenze zu, auf endlosen Straßen, auf Straßen des Grauens.

Andreas Holt ließ sich willkürlich tragen und ließ sich tragen. Er lebte als Soldat zwei Jahre in München kamen, deren Inhalt ihm nicht bewußt war. Er lebte als Bettler vor dem Hause, das da Deutschland hieß und in dem zu wohnen Fremde ihn verwehrten.

Aber unter all dem lauten Lärm war da als zelt eine Stimme, a f die er un-ik lag noch, zu lächeln begann. Eine Stimme war es, die zu reden anhub von neuem Beginn, von einem Willen, der alles vermag. Und wie einer, der aus schwerem Schlummer erwacht, ging Andreas Holt der Stimme nach.

Als auf der Geliebterin Heide die Luft von welchen Schüssen gepöpselt wurde und Albert Leo Schlagler für Deutschland fiel, schlich Andreas Holt zum andern dorthin zurück wo seine Heimat hätte sein sollen. Wieder war ihm, als müßte alles in ihm zerbrechen. Aber da war die Stimme wieder. Und die Stimme warb um machte: Wollen müßt du, Andreas Holt!

Ja, Andreas sah, daß er nicht mehr sein war. Das Leben fühlte er nicht, das harte, erbarmungslose schandvolle Leben, das ihm des Alltags jämmerlichste Nuldrift wie ein Almosen zandernd hinschleichen ließ. Er sah, daß er nicht mehr ein Weg. Auf diesem Weg rief ihn jener regerbaue Novembertag den er begründete, als müßte hinter den hingenden Wolken strahlend eine neue Sonne stehen. Und die Nebel in Fetzen zu zerreißen, und es ward am Ende ein Tag, so voll-

Marburger Zeitung poroča o organizaciji Nemške mladine v Brežicah s pomočjo preseljenih kočevskih mladincev (Der südöstlichste Bann des Reiches, Marburger Zeitung, 30. 1. 1942)

mladinske organizacije kulturbunda. Ob okupaciji je bil Bühl deželni mladinski vodja kulturbunda za ozemlje celotne današnje Slovenije.⁹ Podobni karierni poti od rojstnega kraja na Spodnjem Štajerskem, preko nacistične dejavnosti med šolanjem in študijem v Gradcu, nato pa najkasneje leta 1941 kot del zasedbenega aparata povratek domov, sta ubrala Metličan Oskar Sturm (rojen leta 1919) in Celjanka Gertrude Zeischegg, rojena leta 1918. Medtem ko je Sturm leta 1941 v zveznem mladinskem vodstvu Nemške mladine koordiniral naloge na področju telesne vzgoje, vodil zvezno šolo za mladinske voditelje na gradu Betnava in vmes večkrat nadomeščal vodje območij (*Bann*), je Gertrude Zeischegg leta 1941 najprej prevzela vodstvo deklet v Celju, preden je končno – še jeseni 1941 – začela koordinirati izgradnjo organizacije *Mädelwerk* za ženske med 18. in 21. letom na ozemlju celotne Spodnje Štajerske.

V življenjepisih najvišjih mladinskih voditeljev na zasedenem Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem lahko kot skupni imenovalc navedemo v 30. letih 20. stoletja v okviru organizacije *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* ali Hitlerjeve mladine vsaj eno »vmesno postajo« na Štajerskem, Koroškem ali v Nemčiji. Izjema so le posamezni visoki voditelji in voditeljice iz »starega rajha« (Nemčije), ki so podprli Mladino Koroške ljudske zveze na Gorenjskem in nekdanji mladinski voditelji in voditeljice kulturbunda iz Kočevja, ki so jih na začetku leta 1942 preselili na območje okoli Brežic. Richard Lackner, rojen leta 1919, je na primer že takoj leta 1942 prevzel vodstvo Nemške mladine novoustanovljenega območja (*Bann*) Brežice, konec istega leta pa se je preselil v zvezno vodstvo, kjer je bil pristojen za »kulturno delo«, kakor so imenovali propagando.

Mladi z zasedenega ozemlja so sicer zasedali zgolj vodstvene položaje na srednji ravni. A tudi domači mladinci, ki so leta 1941 zasedali vodilne položaje v Nemški mladini, so bili praviloma prej prekaljeni v mladinskih skupinah kulturbunda, kakor kaže primer sorojencev Seppa in Marthe Jellenz iz Celja.¹⁰

Na splošno je Hitlerjeva mladina vse mlade, ki so živeli na okupiranem ozemlju, obravnavala kot svojo ciljno skupino – potencialno »nemško« in s tem primerno za ponemčenje. Da bi za nacistični režim navdušila kar največ mladih, je Nemška mladina že poleti 1941 pripravila številne tabore, na katerih so spodnještajerske mladince izobraževali za vodenje enot Nemške mladine v njihovih domačih krajih. Od jeseni 1941 – takšen je bil cilj – naj bi s tem kadrom na celotnem zasedenem območju s tedenskimi izvenšolskimi dejavnostmi omogočili vključitev in indoktrinacijo vseh mladih.

Čeprav so bili na Spodnjem Štajerskem mladi bolj večji nemščine kakor na Gorenjskem ali celo nemško nacionalno vzgojeni, tega cilja niti tu niso dosegli. Vzrok za to je bilo med drugim dejstvo, da so lahko sprva organizacijsko strukturo zgradili le v spodnještajerskih mestih – zlasti tam, kjer je pred letom 1941 deloval tudi kulturbund. Na podeželju je (še dolgo) primanjkovalo nemško govorečih mladinskih voditeljev. V spopadu s pomanjkanjem osebja, zlasti na deželi, se je Hitlerjeva mladina na Spodnjem Štajerskem, pa tudi na Gorenjskem, povezovala z drugimi nacističnimi organizacijami in ustanovami. Mlade učiteljice in učitelji, ki so jih v službo na zasedenem ozemlju vpoklicali iz Avstrije,¹¹ naj bi hkrati z delom na sedaj nemških šolah organizirali in vodili tudi nacistične mladinske organizacije v svojih krajih. Poleg učiteljic in učiteljev so morali v Nemški mladini in Mladini Koroške ljudske zveze sodelovati tudi študentje, ki so jih v okviru tako imenovane »službe na jugovzhodu« (*Südost-Einsatz*) za nekaj mesecev poslali na okupirana ozemlja. Pomemben rezervoar za kadre Hitlerjeve mladine v zasedeni Sloveniji je bila tudi državna delovna služba (*Reichsarbeitsdienst; RAD*). Pri tem je zanimivo, da so študente in študentke rekrutirali večinoma iz obeh »starih gauov« Štajerske in Koroške, kar je veljalo tudi za mlade učitelje in učiteljice, med katerimi jih je bilo precej še iz Salzburga in Dunaja. Le med obvezniki državne delovne službe, ki so sodelovali pri organizaciji mladine, so bili številni »rajhovski« Nemci iz današnje Nemčije.

⁹ Prim.: Ferenc, Tone, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (= Knjižnica NOV in POS 35), Maribor: Založba Obzorja, 1968, 104.

¹⁰ O bratu in sestri Jellenz glej tudi: Kregar, Reich, 565.

¹¹ Prim.: Žižek, Oris, 241–242.

BUNDESMÄDELFÜHRUNG – Abt. I. – Personal

Untergau Cilli
 Mädelgruppe / JM-Gruppe 4
 Führerinnenausweisnummer _____

Stammblatt A.

an die Bundesmädelführung einzureichen

Name J e l l e n z
 Vorname Martha
 Geboren am 21.4.1925 in Cilli
 Staatsangehörigkeit Deutsche Bekenntnis röm. kath.
 Beruf 2. Klasse der Wirtschaftsschule
 Wohnort Cilli
 Straße Adolf Hitler Platz Nummer 4

Name des Vaters Vormundes Johann Beruf des Vaters Kaufmann
 Vor- und Geburtsname der Mutter Martha, geb. Putan
 Besteht Unterstützungs-/Erhaltungspflicht gegenüber Familienangehörigen ja — nein
 Welche _____ monatlich RM _____

Schulbesuch - Berufsausbildung - Studium

5 klassige Volksschule vom 1931 bis 1936 entlassen aus der 5. Klasse
4 klassige Bürgerschule vom 1936 bis 1940 entlassen aus der 4. Klasse
 Mittelschule vom _____ bis _____ mittlere Reife: ja — nein
 Höhere Schule vom _____ bis _____ Abitur: ja — nein
 Bemerkungen _____
 Lehrzeit vom _____ bis _____ als _____
2 klassige Berufsschule — Fachschule vom 1940 bis jetzt entlassen aus der _____ Klasse

Teilnahme am Berufswettkampf		
am	Berufsparte	Ergebnis

Tätigkeit im Landdienst — Pflichtjahr — Reichsarbeitsdienst und ausgeübter Beruf (ausgenommen Lehrzeit)

vom _____ bis _____ als _____ wo _____
 vom _____ bis _____ als _____ wo _____
 vom _____ bis _____ als _____ wo _____
 vom _____ bis _____ als _____ wo _____

Studium (welches) _____ Semester _____
 Bemerkungen _____
 Beurlaubung vom Behördendienst
 vom _____ bis _____ als _____ wo _____

Martha Jellenz je za kartoteko vodij Nemške mladine konec leta 1941 v svojem življenjepisu opisala svojo »kariero« (Muzej novejše zgodovine Celje, f. 18, Stammblatt A der Bundesmädelführung, Abteilung Personal, Untergau Cilli, Jellenz Martha, 1941)

LEBENS LAUF

(handschriftlich — ausführlich — leserlich)

Neben den persönlichen und beruflichen Angaben ist auch die Tätigkeit im Kulturbund (und Bewegung) anzuführen.

Als drittes Kind eines abeingewanderten deutschen liliens Familie wurde ich am 21. April 1925 in Deutschland geboren. Die ersten drei Volksschulclassen besuchte ich in der damaligen deutschen Minderheitsschule. Nachdem diese plötzlich aufhörte musste ich die vierte und fünfte Volksschulklasse in slowenischer Unterrichtssprache absolvieren. (Ebenfalls) Auch in der Bürgerschule, die ich nach der Volksschule besuchte wurde slowenisch unterrichtet. Im Herbst 1940 schickte ich mich in die 2. belagerte staatliche Handelsschule ein. Durch den Krieg wurde der Unterricht plötzlich unterbrochen. In einigen Tagen beginnt jedoch auch hier in der Wirtschaftsschule der Unterricht. Endlich komme ich nun in eine deutsche Schule.

Seit dem Jahre 1934 oder 1935 bin ich bei der illegalen deutschen Mädchengruppe. Im Jahre 1939 übernahmen Gertrud Aebischer und ich eine der deutschen Mädel im Alter von 2 bis 12 Jahren. Im Herbst 1940 übergab ich die Mädel nachdem sie nach der Altersgrenze von 10-14 geteilt wurden, Trude Hübs. Ich wurde ihrer Stellvertreterin.

Während der illegalen Zeit besuchte ich drei Lager. Mein erstes Lager war im Sommer 1938 auf dem Horjale. Es dauerte nur Tage. Im Sommer 1939 war ich auf einem 10-tägigen Sommerbildungslager in Leiz am Meer. Im Winter 1940 war ich auf der Romanca, wo ein (kurz) wintertägiges Winterlager stattfand.

Nachdem Einmarsch der deutschen Truppen war ich auf verschiedenen Schulungslagern. Am 9. November wurde ich als Mädchengruppenführerin beauftragt und als Zell-Schattführerin bestätigt.

Dejavnosti in programi ponemčenja: jezik in identifikacija

S tako sestavljenim vodstvenim kadrom je hotela Hitlerjeva mladina na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem ideološko mobilizirati domačo mladino. Kot je bilo že omenjeno, so bili načeloma vsi mladi, ki so živeli v obeh okupiranih pokrajinah, ciljna skupina Hitlerjeve mladine in s tem nacističnih ponemčevalnih teženj. Na osnovi seznamov mladih, ki so živeli v nekem kraju – te so pripravile občine ali vodstva šol –, so jih najprej poklicali na mladinska zborovanja. Tam naj bi jih najprej uradno registrirali kot člane Nemške mladine na Spodnjem Štajerskem oziroma člane Mladine Koroške ljudske zveze na Gorenjskem. Pri teh formalnih prijavih so morali izpolniti vprašalnike, ki so vsebovali osebne podatke, informacije o družini ter samoopredelitev (nacionalne in državne) pripadnosti. Formularji, ki so se na primer v veliki množini ohranili za Gorenjsko,¹² so bili dvojezični in so jih lahko izpolnili v nemščini ali slovenščini. Pri tem je zanimivo, da je veliko mladih navajalo, da imajo nemško državljanstvo (*Staatsangehörigkeit*), obenem pa so pri izboru narodnosti (*Volkszugehörigkeit*) izmed ponujenih možnosti izbrali ravno »slovensko«. Prav to »slovensko« identifikacijo so hoteli zlomiti z delom Hitlerjeve mladine. Mladi naj bi se končno naučili imeti za Nemce in posledično izkazati lojalnost nacističnemu režimu.

Povsod tam, kjer je bil že opravljen prvi korak vključevanja s pomočjo zborov mladine, naj bi učni cilj ideološkega ponemčenja dosegli s široko ponudbo dejavnosti. Na osnovi posebne pedagogike Hitlerjeve mladine, ki so jo uporabljali po vsej državi, so pri tem stavili na dva elementa – na vodenje z zgledom ter doživetje skupnosti. Pri tem je bilo Nemški mladini posebej pomembno, da mladi ne bi opazili, da z njimi manipulirajo. Mladim naj bi sodelovanje pri teh dejavnostih na zunaj pomenilo le zabavo, ukvarjanje s športom, igro, a tudi možnosti šolanja in kariere, medtem ko naj bi manipulativni aspekt povsem nezavedno potekal v ozadju.¹³ Tej strategiji gre tudi zasluga, da se številni nekdanji

člani Hitlerjeve mladine pozneje niso mogli spomniti eksplicitnega ideološkega delovanja.

Na splošno lahko v ponudbi nacističnih mladinskih organizacij ločimo med rednimi, v idealnih razmerah tedenskimi prireditvami, ter posebnimi dejavnostmi, ki so jih pogosto predstavljali kot nagrado ali možnost. Na Spodnjem Štajerskem so spadali v prvo kategorijo tedenski »domači večeri« (*Heimabende*), kjer so se mladi v domačem kraju enkrat ali dvakrat tedensko zbirali v manjših, po spolu ločenih skupinah,¹⁴ se učili nemških pesmi, skupaj ustvarjali in poslušali svoji starosti prilagojene propagandne zgodbe o nacizmu ali nemški pravici do zasedene Slovenije. Razen tega so morali tedensko prirejati tako imenovane športne dejavnosti (*Sportdienste*), ki so jih za deklince oblikovali kot »telovadbo«, za dečke pa kot »predvojaško vzgojo«. Zlasti pri dečkih je bil skriti cilj teh dejavnosti seveda priprava na vojskovanje v nemški vojski. Ker so bile športne dejavnosti za mladino bolj privlačne, klasičnih domačih večerov pa se pogosto niso udeleževali, so na Spodnjem Štajerskem, pa tudi na Gorenjskem, tekom okupacije športu namenjali vedno več prostora, da ne bi izgubili stika z mladimi.

Na Spodnjem Štajerskem se je v prvih dveh letih okupacije odvijala še ena redna dejavnost – jezikovni tečaji, ki so jih organizirali v okviru Nemške mladine, izvajali pa so jih učitelji in učiteljice, ki so opravljali tudi vodilne funkcije v Hitlerjevi mladini. Na ta način bi se morali vsi spodnještajerski mladi relativno hitro naučiti nemščine, saj je vendarle uradno veljala prepoved uporabe slovenskega jezika. Slovensko ni bilo dovoljeno govoriti niti v šoli niti v nacističnih mladinskih organizacijah, kaj šele v javnosti – sploh pa ne tedaj, ko so mladi hodili naokrog v uniformah Hitlerjeve mladine. A niti te smernice se v praksi ni dalo izvajati, saj mladi prepovedi niso upoštevali, še zlasti ne, ko so bili zbrani v manjših skupinah,¹⁵ kar je bila tudi oblika protesta proti nacistični oblasti. Večina domače mladine pa nemščine preprosto ni razumela dovolj,

¹² Prim.: SI AS 1611, 13/148.

¹³ Prim.: SI AS 1631, 90, *Wochenbefehl der Deutschen Jugend* Nr. 17/42, 28. 5. 1942, 2/17.

¹⁴ V idealnih razmerah naj bi te skupine vključevale največ 15 mladih, v praksi pa jih je bilo zaradi pomanjkanja osebja v njih pogosto po okoli 30.

¹⁵ O tem mi je v intervjuju leta 2018 med drugim poročal informator Bert Savodnik iz Celja, ki je svoje izkušnje med okupacijo opisal tudi v knjigi: Savodnik, Bert, *Moja vojna proti Nemcem*, Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2015.

Nacistična propaganda je uporabila slike korakajočih spodnještajerskih mladih v uniformah Hitlerjeve mladine za upravičevanje okupacije – mimohod Nemške mladine v Celju oktobra 1943
(Muzej novejšje zgodovine Celje, Zbirka Pelikan, JP-28372)

da bi lahko sledila navodilom v tem jeziku. To je paradoksalno pripeljalo do tega, da je Nemška mladina na Spodnjem Štajerskem – v še večji meri pa Mladina Koroške ljudske zveze/Hitlerjeva mladina na Gorenjskem, pospešeno iskala voditeljski kader, ki bi znal govoriti tudi slovensko.

Tudi v različnih tekmovanjih in primerjavah so rabi nemškega jezika na okupiranih območjih Spodnje Štajerske in Gorenjske pripisovali osrednjo, a tudi ambivalentno vlogo. Športna, kulturna, glasbena, poklicna in druga – splošnejša tekmovanja so bila v okviru Hitlerjeve mladine čisto posebna oblika vzgojnega dela. S pomočjo primerjave z drugimi ter obljubljenimi nagradami naj bi mladina mimogrede, nezavedno ponotranjila ideološke vsebine – navsezadnje je bila vsaka oblika tekmovanja vedno povezana s tako imenovanimi »svetovnonazorskimi« preverjanji. Kakor že pri voditeljskem kadru, so morale nacistične mladinske organizacije v okupirani Sloveniji tudi tukaj sklepati kompromise pri praktični rabi jezika. Nacistična propaganda je različna tekmovanja predstavljala kot izraz in dokaz »nemštva« mladine – v praksi bi mladi torej morali tudi na svetovnonazorska vprašanja odgo-

varjati v nemščini. Da to zaradi pomanjkljivega znanja nemškega jezika ni bilo izvedljivo, kakor so si zamislili, kažejo navodila, naj se mladi odgovorov v preprosti nemščini naučijo na pamet ali pa – v izjemnih primerih – možnost, da na vprašanja ideološkega preverjanja zlasti na Gorenjskem v celoti odgovarjajo po slovensko.¹⁶

Da bi mlade zadostno motivirali za izkazovanje »nemškega« vedenja, je Nemška mladina na Spodnjem Štajerskem poskusila z medsebojnim tekmovanjem posameznih enot, pri katerem je bil glavni kriterij znanje nemščine. Svojo lastno zastavo so si kot nagrado za svoj trud in uspeh lahko prislužile zgolj tiste enote, katerih člani so zadostno ali tekoče govorili nemško in so imeli v svojem kraju že urejene prostore in oblikovano kadrovske organizacijo.¹⁷ V Hitlerjevi mladini so zastavam enot pripisovali velik simbolični pomen – podelitev zastave, kakor

¹⁶ Prim.: SI AS 1611, 13/143, Prüfungsbögen Kriegsberufswettkampf, Jänner–Februar 1944; INZ Knjižnica, Mädel-Führerinnendienst der Deutschen Jugend im Steirischen Heimatbund, Februar 1944, 7.

¹⁷ Prim.: INZ Knjižnica, Wochenbefehl der Deutschen Jugend Nr. 28/42, 6. 10. 1942, 2/28.

Zastave Nemške mladine oktobra 1943 na igrišču na Glaziji v Celju posvečujejo z dotikom »tradicionalne« (matične) zastave (Muzej novejšje zgodovine Celje, Zbirka Pelikan, JP-28339)

tudi njeno religiozno-obredno posvetitev, je državno mladinsko vodstvo predstavljalo kot najvišjo čast in glavni znak pripadnosti skupnosti »nemške« nacionalsocialistične mladine.

Mladim zastava verjetno sicer ni bila tako pomembna, Nemška mladina pa je oktobra 1943 ne glede na dejansko razpoloženje domače mladine, to vrsto tekmovanja uporabila za simbolično insceniranje mlade »nemške« množice na Spodnjem Štajerskem. Vzorno ocenjene enote so od 9. do 10. oktobra povabili v Celje, kjer naj bi s korakanjem po mestu ne samo pokazali (domnevno) podporo domače mladine nacističnemu sistemu, temveč tudi disciplino in zvestobo nacističnemu režimu, v okviru veličastne posvetitve zastav na nogometnem igrišču (na Glaziji; op. prev.) pa naj bi inscenirali nemško identifikacijo mladine.

Posebej za ta skorajda verski obred so, kljub vojni, iz Berlina na okupirano območje pripeljali tako imenovano »tradicionalno« (matično) zastavo Hitlerjeve mladine – zastavo njene berlinske enote, ki ji je pripadal tudi leta 1932 umrl Herbert Norkus, ki so ga v Hitlerjevi mladini častili kot mučenca. Z dotikom te »relikvije« so posvetili zasta-

ve »zanesljive« spodnještajerske Nemške mladine. S tem obredom so bili – vsaj znotraj nacističnih mladinskih organizacij oziroma njihovega višjega vodstva – člani Nemške mladine izenačeni s Hitlerjevo mladino. Visoki obisk funkcionarjev iz Gradca (Siegfried Uiberreither, Eduard Danzinger) in Berlina (Helmut Arno Möckel) naj bi dogodku dal dodatni sijaj pomembnosti in kot nedvoumno »nemško« propagandistično zaznamoval ne samo mladino, temveč tudi zasedeno Spodnjo Štajersko.¹⁸

Ta posvetitev zastave in predhodno tekmovanje predstavljata varianto prej omenjenega formata delovanja, s katerim je nacistično mladinsko vodstvo skušalo indoktrinirati mlado prebivalstvo okupiranih območij. Lojalnost nacističnemu režimu pa so hoteli doseči tudi s pomočjo drugih, bolj posebnih ponudb, kakršna je bila možnost udeleževanja poletnih ali zimskih taborjenj, učenje smučanja ali

¹⁸ Prim.: »Nun laßt die Fahnen fliegen...«. Der Gauleiter spricht zu 5000 Jungen und Mädeln in Cilli, v: Tagespost, 11. 10. 1943, 4. Glej tudi serijo fotografij, nastalih ob posvetitvi zastav v MnZC: MnZC, Fototeka Pelikan, JP 28292, JP 28296, JP 28307, JP 28309, JP 28310, JP 28314, JP 28322, JP 28334, JP 28335, JP 28336, JP 28339, JP 28340, JP 28365, JP 28372, JP 28374.

potovanja preko (nekdanje) meje v stara *gaua* Štajersko in Koroško in morda celo v današnjo Nemčijo. Te možnosti pa si je morala domača mladina s popolnim razkazovanjem svoje »nemške« zavesti šele zaslužiti. Posebno vlogo pri tem je imela delavnost. Po eni strani so delazmožnost in pridnost v napol kolonialistični propagandi nacističnega režima označevali kot »nemški« značajski lastnosti, po drugi strani pa so (uradno) pogosto pošiljali mlade z okupiranih območij v Nemški rajh v okviru državne delovne službe (RAD) ali pomoči na kmetih (*Landdienst*) delat, čeprav naj bi te dejavnosti prvenstveno služile mladim za poglobljanje znanja nemškega jezika, še prav posebno pa naj bi mladi v tej taboriščni izolaciji ponotranjili svojo pripadnost narodnemu občestvu.

Ugotavljanje in pripisovanje pripadnosti nemštvu

Med vsemi temi tabori, ki so trajali od nekaj dni do več tednov in mesecev, so neprestano preverjali pripadnost nemštvu mladih udeležencev in udeleženk. Pri tem niso ugotavljali le ravni njihovega znanja (nemškega) jezika, ampak so voditelji Hitlerjeve mladine preiskovali in ocenjevali tudi »nemške« poteze njihovega »značaja«. Številne ocene, ki jih hranijo v Arhivu Republike Slovenije,¹⁹ kažejo, da so voditelji in voditeljice Hitlerjeve mladine lahko presojali pripadnost nemštvu spodnještajerske in gorenjske mladine zelo subjektivno, če ne celo samovoljno. Čeprav je v resnici bistveno premalo mladih ustrezalo idealu »nemške« mladine, kot ga je slikala nacistična propaganda, so bili ob upoštevanju prej navedene zgodbe o »nemški krvi« kategorizirani kot »Nemci«. Neodvisno od (politične in rasne) ocene svojih staršev naj bi mladi z (vzornim) članstvom v Hitlerjevi mladini dobili priložnost, da se izkažejo kot dovolj »nemški«. »Zadostna« ocena »nemškega« vedenja, ki so jo podali okupacijska uprava pa tudi mladinski voditelji in voditeljice, je postala vstopnica v »narodno občestvo«. Medtem ko so pripadnost nemštvu, zlasti na osnovi prej omenjenih stereotipov definirali in pripisovali zelo nejasno in samovoljno, pa lahko povzamemo dva vidika kot njeni osrednji značilnosti: učenje (in uporabo) nemškega jezika ter sprejemanje in

v idealnem primeru tudi podpiranje novih nacionalsocialističnih oblastnih razmerij. Nasprotno vedenje so lahko obravnavali kot grožnjo nacistični prevladi in ga odgovarjajoče kaznovali.

Predstavljene značilnosti pripadnosti nemštvu s pozitivno konotacijo so seveda zelo prilagodljivo in spremenljivo interpretirali. V primeru, da je nekdo še tako dobro govoril nemško, pa mladinskim voditeljem zaradi drugih razlogov ni ustrezal, je lahko zaradi »slabega značaja« dobil »slovensko« oznako, s čemer so mu bili onemogočeni kariera ter življenje in bivanje na okupiranih ozemljih po nemški zmagi. Nasprotno so lahko tudi mladi z jezikovnimi ali disciplinskimi primanjkljaji obveljali za (dovolj) »nemške«, če so mogoče po zunanosti ustrezali propagandnemu idealu, ali pa – in to je bilo najpogosteje – je bilo bistveno premalo voditeljskega kadra in so se morali zadovoljiti z (vsemi) tistimi mladimi, ki se jih je dalo na nek način mobilizirati. Tudi domači mladinci, ki so bili v nacističnih mladinskih organizacijah izbrani za voditelje, niso nujno ustrezali idealni podobi »nemške« mladine. Na želeno vzgojo mladine na zasedenih območjih z vzgledom nacističnih mladinskih voditeljev je imelo to seveda nasproten učinek. Zato so morali mlade, ki so bili izbrani za vodilne naloge, v okviru šolanja za voditelje na posebnih učnih taborih, na Spodnjem Štajerskem pa tudi v posebnih šolskih centrih na gradovih Betnava za fante in Črnci (Meinlov grad blizu Apač; op. prev.) za dekleta, tako indoktrinirati, da se je njihovo vedenje, predvsem pa njihov odnos do nacističnega režima končno približal idealu iz nacistične propagande.

Ozek manevrski prostor in motivi

Pri neprestanem presojanju »nemštva« mladine so bili udeleženci zelo odvisni od samovolje svojih vzgojiteljev – od učiteljev in učiteljic do mladinskih voditeljev in voditeljic. Konec koncev so v prvi vrsti oni subjektivno odločali o tem, kakšno prihodnost naj ima posamezni deček ali deklica na okupiranem območju. Od presoje, ali so mladi ljudje dovolj »nemški«, ni bilo odvisno samo udeleževanje organiziranih pristočasnih dejavnosti, kakršni so bili poletni in smučarski tabori ali potovanja, ampak tudi nadaljnje obiskovanje šole, poklicno izobraževanje ali še bolj življenjsko pomembna zaščita pred represalijami, izgoni in potjo v kon-

¹⁹ Prim.: SI AS 1605, 96 (f. 1096); SI AS 1631, 87; SI AS 1611/3 (f. 992).

centracijsko taborišče. S takimi »spodbudami« in številnimi kontrolnimi mehanizmi se je Hitlerjeva mladina poskušala jasno pozicionirati kot odločujoča instanca in s tem vedno bolj omejiti manevrski prostor mladih glede članstva in sodelovanja v nacističnem sistemu.

Ob tem so kriterije pripadnosti nemštvu vedno močnejše sproščali, da bi lahko za nacizem nenehno navduševali kar največ mladih in dejansko predvsem obvezali fante z zasedenih območij k bojevanju na strani nemške vojske. Na splošno so indoktrinaciji in mobilizaciji fantov na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem posvečali precej več pozornosti kot indoktrinaciji deklet, kar se odraža v ponudbi dejavnosti – izletov, tekmovanj itd., a tudi v hitrosti vzpostavljanja nacističnih mladinskih organizacij samih. Bodoči vojaki, prav tako kakor moška delovna sila, niso bili samo izredno pomembni za vojno, ampak so tudi na možno uporabi mladih mož gledali kot na posebej veliko nevarnost za nacistični režim.

Medtem ko so bili mladinski voditelji, poslani iz Koroške in Štajerske, večinoma prepričani v svoje kolonialno poslanstvo »vzgojiteljske elite« ter v zakonitost ali pomembnost svoje naloge, pa je pri domači mladini na okupiranih območjih (možno) pripisovanje »nemštva« pomenilo vstopnico, mladi pa so motivacijo za njeno pridobitev praviloma iskali med pragmatizmom in oportunističnim. Zlasti izstopajo tisti mladi, ki so se kljub grozečemu odvzemu vseh ugodnosti ob pripadnosti »narodnemu občestvu« odvrnili od nacističnega režima in se kljub že začetim karieram voditeljev Nemške mladine ali Mladine Koroške ljudske zveze/Hitlerjeve mladine priključili organiziranemu odporu. Za Slovenijo raziskave motivov te (majhne) skupine in premisleka o Hitlerjevi mladini in organiziranem odporu kot o dveh konkurenčnih grupacijah v boju za mladino še nimamo, se pa obeta, da bo zlasti glede odnosa do sprememb družbenega sistema in oblasti po drugi svetovni vojni prinesla zanimive rezultate.

Zaključek

Velika množina najrazličnejših ohranjenih virov o nacistični okupaciji Slovenije, še zlasti pa obsežni fondii slovenskih arhivov o nacistični mobilizaciji

mladine, omogočajo raziskovalcu, da se na primeru Slovenije dokoplje do širše uporabnih pričevanj o ideoloških temeljih nacistične ekspanzije v Evropi, kakor tudi o strategiji in praksi ohranjanja nacistične oblasti na zasedenih ozemljih. V zvezi z uporabo ponemčevanja pri ohranjanju oblasti se dá izhajajoč prav s perspektive mobilizacije mladine ugotoviti, da druga svetovna vojna za Nemški rajh ni bila le osvajačna vojna, ampak tudi na Evropo usmerjen kolonialni projekt. To se kaže v vseprisotni zahtevi po ponemčenju mladine na zasedenih ozemljih, kar so enačili s »civiliziranjem«. Hkrati okupatorju nikoli ni uspelo doseči zelene ravni ponemčenja in s tem povezane identifikacije spodnještajerske in gorenjske mladine z nacizmom, za kar si je prizadevala Hitlerjeva mladina. Neodvisno od tega, kako stroge so bile sankcije ali kako privlačna, odprta ali (jezikovno) tolerantna je sčasoma postajala praksa mladinskega organiziranja, je predstava o enotni (nacionalsocialistični) »nemški« mladini v današnji Sloveniji ostajala do konca druge svetovne vojne zgolj propaganda.

Iz nemščine prevedel Aleksander Žižek

Viri in literatura

Arhivski viri

Inštitut za novejšo zgodovino (INZ):

Knjižnica INZ, Mädel-Führerinnendienst der Deutschen Jugend im Steirischen Heimatbund, Februar 1944, 7.

Knjižnica INZ, Wochenbefehl der Deutschen Jugend Nr. 28/42, 6. 10. 1942, 2/28.

Muzej novejše zgodovine Celje:

Fototeka, JP 28292, JP 28296, JP 28307, JP 28309, JP 28310, JP 28314, JP 28322, JP 28334, JP 28335, JP 28336, JP 28339, JP 28340, JP 28365, JP 28372, JP 28374.

Arhiv Republike Slovenije (SI AS):

SI AS 1605, 96 (f. 1096).
SI AS 1611, 13/143.
SI AS 1611, 13/148.
SI AS 1611/3 (f. 992).

SI AS 1631, 87.
SI AS 1631, 90.

Časopisni viri

„Nun laßt die Fahnen fliegen...“. Der Gauleiter spricht zu 5000 Jungen und Mädeln in Cilli, v: *Tagespost*, 11. 10. 1943, 4.

Rauter, Martin. So arbeitet die Jugend Oberkrains, v: *Kameradschaftsdienst Gebiet Kärnten, Folge 7/8/9* (1942), 3.

Schick, Wilhelm. Ziel und Aufgaben des Kärntner Volksbundes, v: *Mitteilungsblatt des Kärntner Volksbundes, Folge 1* (August 1941), 3–4.

Tiskani viri

Carstanjen, Helmut. Worum es geht, v: *Untersteirischer Kalender 1942*, 57–61, 59.

Savodnik, Bert. *Moja vojna proti Nemcem*, Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2015.

Schilcher, Rudolf. Deutsche Jugend – Deutschland von Morgen!, v: *Untersteirischer Kalender 1942*, 77–81.

Literatura

Ferenc, Tone. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (= Knjižnica NOV in POS 35), Maribor: Založba Obzorja, 1968.

Kregar, Tone. „Reich računa na vas“: Organizacija Nemška mladina (Deutsche Jugend) v Celju 1941–1945, v: Aida Škoro Babič/Mateja Jeraj/Matevž Košir/Bojan Balkovec (eds.), *Zgodovina otroštva. History of Childhood* (= Zbirka Zgodovinskega časopisa 45), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012, 560–573.

Matzer, Lisbeth. *Herrschaftssicherung im „Grenzland“. Nationalsozialistische Jugendmobilisierung im besetzten Slowenien* (= *Nationalsozialistische Volksgemeinschaft 11*), Göttingen: Schöningh 2021.

Mavrič Žižek, Irena. Okupatorjevo šolstvo v ptujskem okrožju 1941–1945, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 87=52 (2016), 63–84.

Vovko, Andrej. Schulverein, v: *Enciklopedija Slovenije* 11 (Savs-Slovenska m), Ljubljana, Mladinska knjiga, 1997, 17.

Žižek, Aleksander. Kratek oris strukture in delovanja Štajerske domovinske zveze na Celjskem v letih 1941 do 1945, v: *Celjski zbornik* 29 (1993), 199–274.

Zusammenfassung

„DEINEM BLUTE NACH GEHÖRST DU ZU UNS“

Die Hitler-Jugend als Germanisierungsinstanz in Oberkrain und der Untersteiermark

Die nationalsozialistische Besetzung der Untersteiermark und der Oberkrain war nicht nur ein Resultat des Balkanfeldzuges der Wehrmacht, sondern stellte auch die logische Konsequenz und Realisierung von schon vor Beginn des Zweiten Weltkrieges formulierten deutschnationalen Herrschaftsansprüchen auf ehemals habsburgisches Territorium dar. Wichtige Argumentationsgrundlage dieser besonders in den 1920er und 1930er Jahren weiterentwickelten hegemonialen Forderungen war die Vorstellung, dass die Bevölkerung dieser Gebiete mehrheitlich „deutsch“ wäre, dies aber aufgrund der „slawischen“ „Fremdherrschaft“ vergessen hätte. Demzufolge müssten die Menschen nur an ihr „Deutsch“-Sein erinnert werden. Ein Bekenntnis zum beziehungsweise eine Identifikation mit dem „Deutschtum“ wurde dabei als wichtiger Schritt zur Akzeptanz der NS-Herrschaft betrachtet.

Die Hitler-Jugend als Institution nahm diese Argumentation zum Anlass, die Jugendmobilisierung in der Untersteiermark und in Oberkrain als zentrale Aufgabe der Herrschaftssicherung zu deklarieren, da sie in ihren Suborganisationen – der Deutschen Jugend und der Kärntner Volksbundjugend – die Germanisierung der einheimischen Jugendlichen anstrebte. So kamen zahlreiche HJ-Führer und -Führerinnen primär aus Kärnten und der Steiermark in die Besatzungszonen, um dort in der Tradition des „Grenzland“-Aktivismus der Jahrhundertwende den kolonial anmutenden und von der NS-Propaganda aufgebauchten „Zivilisierungsauftrag“ zu erfüllen. Zu diesem Zweck sollte die einheimische Jugend nach erfolgter Erfassung und erfolgtem Aufbau der HJ-Strukturen durch eine breite Angebotspalette – von wöchentlichen

Treffen, Sport und Spiel über Lagerfahrten, Reisen und Wettbewerbe – für den Nationalsozialismus gewonnen werden. Im Rahmen dieser Aktivitäten sollte die Germanisierung der Jugend einerseits gefördert und andererseits aber auch gemessen werden, wobei die Definition, wer oder was als (ausreichend) „deutsch“ angesehen wurde, nicht nur höchst subjektiv, sondern auch durchwegs willkürlich und flexibel gehandhabt wurde. Zusammen mit dem ambivalenten Umgang mit (deutschen) Sprachkompetenzen war dies jedoch charakteristisch für die durch die Hitler-Jugend angewandten und ausgeführten Strategien nationalsozialistischer Herrschaftssicherung im besetzten Slowenien.

Die Zuschreibung „Deutsch“ durch NS-Instanzen wie der Hitler-Jugend diente auch als Eintrittskarte in die „Volksgemeinschaft“, womit auf der einen Seite der Zugang zu Schul- und Berufsbildung sowie zu Ressourcen wie Lebensmitteln und Kleidung reguliert wurde. Auf der anderen Seite bot „Deutsch“-Sein auch Schutz vor Verfolgung und Vertreibung. Die Möglichkeiten, sich dem Zugriff der NS-Jugendorganisationen zu entziehen, wurden dadurch für die jugendliche Bevölkerung kontinuierlich eingeschränkt, was – trotz des sich notgedrungenen Arrangierens – wiederum zumindest formal aus Sicht der NS-Propaganda als Zustimmung zum neuen Herrschaftssystem gewertet wurde.

Schlagwörter: Hitler-Jugend, Besatzung, Germanisierung

Jaša Drnovšek

»Če bi vsi vstali, bi bil polhn Rancerebar otruk!«

Primer Filomene Permoser, izvajalke splavov

DRNOVŠEK Jaša, dr., znanstveni sodelavec,
Univerza v Mariboru, Center za aplikativne
raziskave, Kidričeva cesta 55 a, SI-4000 Kranj,
jasa.drnovsek@um.si

613.888.151.2(497.4)"19"
929Permoser F.

»ČE BI VSI VSTALI, BI BIL POLHN
RANCEREBAR OTRUK!«

Primer Filomene Permoser, izvajalke splavov

Avtor obravnava delovanje Filomene Permoser (1899–1968), ki je na svojem domu v Cerknici od sredine tridesetih let 20. stoletja dalje izvajala splave. Najprej osvetli verigo prenosa znanja, v katero je bil vpet že oče Ferdinand Permoser (1859–ok. 1944), ki se je izvajanja splavov v začetku stoletja naučil v ZDA. V nadaljevanju članka avtor rekonstruira večdesetletno dejavnost Filomene Permoser, kakor jo kažejo ohranjeni kazenski spisi, medijska poročila in izsledki s terena. Medtem ko profil Filomene Permoser v kazenskih spisih v veliki meri ustreza stereotipu, ki ga je o izvajalcih in izvajalkah splavov v prvi polovici 20. stoletja ustvarila zahodna kultura, izriše pripoved informatorjev, ki sta Filomeno Permoser osebno poznala in ki poznata tudi spomine več drugih sokrajanov in sokrajanek nanjo, povsem drugačno podobo.

Ključne besede: Filomena Permoser, Ferdinand Permoser, zgodovina splava, 20. stoletje, ilegalni splavi

DRNOVŠEK Jaša, PhD, Research Associate,
University of Maribor, Centre for Applied Research,
Kidričeva cesta 55 a, SI-4000 Kranj,
jasa.drnovsek@um.si

613.888.151.2(497.4)"19"
929Permoser F.

»IF THEY ALL LIVED, RANCEREBAR WOULD
BE FULL OF CHILDREN!«

The case of Filomena Permoser, abortion provider

The author discusses the work of Filomena Permoser (1899-1968), who performed abortions at her home in Cerknica from the mid-1930s onwards. First, he sheds light on the chain of knowledge transfer, which already involved his father Ferdinand Permoser (1859-ca. 1944), who learned to perform abortions in the USA at the beginning of the century. The author reconstructs the decades-long activities of Filomena Permoser, as revealed by surviving criminal files, media reports and field findings. While the profile of Filomena Permoser in the criminal files largely corresponds to the stereotype that Western culture created of abortion providers in the first half of the 20th century, the narrative of the informants, who knew Filomena Permoser personally and who also know the memories of several other fellow citizens of the country, paints a very different picture.

Key words: Filomena Permoser, Ferdinand Permoser, history of abortion, 20th century, illegal abortions

Filomena je srednje glasno zavzdihnila. [...] Takšnele, prav takšnele so takoj, ko je policija malo pritislila nanje, vse izblebetale. Prej pa prijokale ponoči, to pa ja. Takrat so bili dobri ljudje, odrešeniki, bog jim poplačaj, da so nas odrešili sramote. Vse to. Takšnele, prav takšnele, kot je ta, so iznenada tenko cvilile, kazale s prstom na posest in, to je Filomeno še posebej prizadelo, strahovito lagale.¹

Uvod

Najpozneje od izida epohalnega dela Georgea Devereuxa *Raziskava splava v primitivnih družbah* leta 1955 lahko v humanistiki na splav gledamo kot na vsesplošen družbeni fenomen. Kot je znano, je Devereux v tej knjigi zlasti s pomočjo etnografske baze podatkov, ki jih hrani kulturnoantropološka ustanova *Human Relations Area Files* (HRAF), ustanovljena na univerzi Yale, na prakso izvajanja splava pokazal v kar štiristo predindustrijskih družbah. Odtlej velja splav za »problem človeštva«² oziroma »antropološko konstanto«,³ ki le redko doživi spremembe.

Vsesplošnost prakse izvajanja splava kot eno njenih temeljnih lastnosti lahko tudi podrobneje opredelimo. V delu *Fetalno stanje* iz leta 2004 Luc Boltanski poudarja, da tisto, kar je pri splavu univerzalno, v resnici ni sama praksa, temveč zavedanje, da je sploh mogoča. V že omenjeni Devereuxovi raziskavi, ki jo komentira tudi Boltanski, naj tako ne bi bilo niti enega samega primera, ko informant/-ka, ki so ga/jo vprašali o tem, ne bi vedel/-a, za kaj gre, oziroma bi se čudil/-a, ko so mu/ji rekli, da nekaj takega obstaja. Iz tega spoznanja izhaja razlaga univerzalnosti splava pri Boltanskem: »Možnost, da plod pred rojstvom vzamemo iz maternice z namenom, da bi ga uničili, sodi k temeljem človekovega bivanja v družbi.«⁴

Medtem ko gre pri splavu po eni strani za univerzalen pojav, Boltanski med drugimi njegovimi lastnostmi izpostavlja, da se ga zunaj uradne me-

dicine skoraj vedno izvaja skrivaj. Ob tem spomni na razlikovanje med t. i. *oficialnostjo* (tistim, kar je javno, uradno) in *oficioznostjo* (zasebnostjo, obsojeno na podtalnost), ki ga je pred njim v sociologijo uvedel Pierre Bourdieu⁵ – ter splav umesti v območje slednjega. Oficioznost, tako Boltanski, ne pomeni popolne, nepredušne tajnosti. Skrivnost, v katero je ovita praksa izvajanja splava, naj bi bila v glavnem takšna, da zanjo vedo vsi.⁶

Ker se zgodovina splava na sploh skoraj izključno odvija zunaj uradne medicine, preseneča, kako neraziskano je v zvezi z njim to področje. Vzroke gre iskati zlasti v verskih in moralno-etičnih družbenih predsodkih, zaradi katerih je bil splav do svoje legalizacije tabuiran.⁷ Poudariti velja, da del tega tabuja niso le ženske, ki so se odločale za splav. Vsaj toliko sodijo sem tudi izvajalci in izvajalke splavov.

⁵ Bourdieu, *Esquisse d'une théorie*.

⁶ Boltanski, *Soziologie der Abtreibung*, str. 40.

⁷ V Sloveniji denimo je splav iz ustavnopravnega vidika znotraj uradne medicine dovoljen od leta 1974 dalje. Nova jugoslovanska ustava je takrat v 191. členu določila, da med človekove pravice sodi svobodno odločanje o rojstvu otrok (Rožman, »Geneza pravice«, str. 313–315). Legalizacija splava sicer označuje večdesetleten časovni proces, ki se je v Sloveniji začel v času Kraljevine Jugoslavije in obsega več pravno-zakonodajnih mejnikov: 1) leta 1929 je bil sprejet kazenski zakonik, ki je splav dovoljeval na podlagi medicinskih indikacij; 2) po drugi svetovni vojni, leta 1952, je v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji začela veljati uredba, ki je splav dovoljevala ne le na podlagi medicinskih, temveč tudi na podlagi pravnih, zdravstveno-socialnih in z njimi povezanih socialnih indikacij; 3) leta 1960 pa je sledila uredba, po kateri je bil splav dovoljen tudi zgolj na podlagi socialnih indikacij. Pred letom 1929, ko je v Sloveniji kot delu Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev še vedno veljala avstrijska kazenska zakonodaja iz leta 1852, je bil splav znotraj uradne medicine absolutno prepovedan. Do sprejetja novega jugoslovanskega kazenskega zakonika leta 1951 so bili zunaj nje kazenskopravno odgovorni vsi, ki so pri njem sodelovali, zatem pa je bila pred pregonom varna edino ženska, ki je splav na svojem telesu izvedla sama ali ki je dopustila, da ji ga naredi nekdo drug (Rožman, »Geneza pravice«; Cergol Paradiž, »Ženske reproduktivne pravice«). Za podrobnejšo zgodovino legalizacije splava v Sloveniji glej Leskošek, »Zgodovina boja«, str. 106–132.

¹ Odlomek iz besedila Alenke Vesenjaka *Filomena*, nagrajenega na natečaju *Radia Slovenija* za najboljšo kratko zgodbo in predstavljenega v oddaji *Literarni nokturno* 1. decembra 2018.

² Jütte, »Einleitung«, str. 9. – Vsi prevodi neslovenskih besedil v članku so avtorjevo delo.

³ Jerouschek, »Zur Geschichte des Abtreibungsverbots«, str. 11; Jütte, »Einleitung«, str. 9.

⁴ Boltanski, *Soziologie der Abtreibung*, str. 35.

V nadaljevanju bomo predstavili Filomeno Permoser⁸ (1899–1968), ki je najpozneje od tridesetih let minulega stoletja dalje več desetletij izvajala splave.⁹ Verjetno gre za prvi znani primer delovanja v slovenskem prostoru in različnih državnih ureditvah: najprej v Kraljevini Jugoslaviji, nato, po drugi svetovni vojni, pa v t. i. drugi Jugoslaviji. Rekonstrukcija dejavnosti Filomene Permoser bo izhajala iz različnih, pomembno dopolnjujočih se virov: iz kazenskih spisov, ki jih hranita *Arhiv Republike Slovenije* in *Zgodovinski arhiv Ljubljana*, ter iz medijskih poročil o njej. Ob teh virih bomo skušali ugotoviti, v kolikšni meri profil Filomene Permoser ustreza stereotipu brezvestne, umazane, praviloma oderuške mazačke, ki ga je v prvi polovici 20. stoletja ustvarila zahodna kultura.¹⁰ Ker omenjeni dokumenti kažejo le zunanjo, oblastno perspektivo, bomo v zadnjem delu članka v rekonstrukcijo vključili izsledke raziskave, ki smo jo poleti oziroma jeseni 2021 opravili na terenu. Kdo je bila torej Filomena Permoser?

»Dobrotnik ljudstva«: Ferdinand Permoser

Za celovitejši odgovor na zgornje vprašanje velja opozoriti na razsežnost vpliva, ki ga je na njeno delo imel oče Ferdinand Permoser (1859–ok. 1944).

⁸ V kazenskih spisih in medijskih poročilih je za priimek v rabi tudi zapis »Permozer«.

⁹ V slovenskem prostoru se je profilom izvajalcev in izvajalk splava zunaj uradne medicine skušala približati zlasti Ana Cergol Paradiž v doktorskem delu *Javni in zasebni vidiki rodnostnih strategij Slovenk in Slovencev v prvi Jugoslaviji iz leta 2013*. Njeni izsledki bodo prevedoma še letos izšli v monografski publikaciji. Ob črpanju podatkov iz ohranjenih kazenskih spisov dveh okrožnih sodišč iz obdobja med letoma 1918 in 1938 je Cergol Paradiž prikazala siceršnji poklicni status izvajalcev in izvajalk, navedla sredstva, ki so jih ti uporabljali pri svojem delu, ter izpostavila nekaj zgodb žensk, ki so se večkrat znašle pred sodiščem (Cergol Paradiž, »Javni in zasebni vidiki«, str. 349–351; 356–361). Glej tudi Ratej, »Zastrta bolečina«.

¹⁰ Cergol Paradiž, »Javni in zasebni vidiki«, str. 346–347. Pri nastanku takšne podobe je sodelovalo več različnih, deloma celo nasprotujočih si družbenih skupin: zdravniki, ki so s poudarjanjem nevednosti neuradne medicine skušali utrditi veljavo svojega lastnega področja; nasprotniki splava; in celo njegovi zagovorniki, ki so v izvajanju splavov zunaj uradne medicine videli oviro na poti k legalizaciji splava (Solinger, *The abortionist*; Osborne, *Cultures of abortion*; Cergol Paradiž, »Javni in zasebni vidiki«, str. 347).

Ta, po poklicu železniški strojevodja,¹¹ je z družino – vključno s Filomeno Permoser – na začetku minulega stoletja nekaj let preživel v Clevelandu v ZDA,¹² kjer naj bi se pri nekem zdravniku naučil delati splave.¹³ Po prvi svetovni vojni se je družina s precejšnjim premoženjem¹⁴ vrnila v Slovenijo, kjer je Permoser na obrobju Cerknice kupil dober hektar veliko posestvo s pripadajočo hišo in hlevom.¹⁵ Najpozneje leta 1924 se je začel ukvarjati s svetovanjem ob boleznih, z zdravilstvom¹⁶ in izvajanjem splavov,¹⁷ že kmalu pa je postal tudi širše znan. V časopisju med letoma 1928 in 1943 zasledimo, da so »[k] njemu [...] hodile ženske od vsepovsod z dežele: z Gorenjskega, Dolenjskega in celo iz Bele Krajine«;¹⁸ da je »po vsej deželi znan mazač in padar, čigar specialiteta je zlasti odpravljanje plodu«;¹⁹ da je »zaslovel po vsej Notranjski kot izvrsten padar«;²⁰ da

¹¹ »Padar padel«, str. 4; »Strogo obsojen«, str. 5; »Notranjski mazač«, str. 4; »Notranjski padar 'dr.' Permozer«, str. 2; »Notranjski padar obsojen«, str. 2.

¹² Sodeč po seznamu prispevkov za gradnjo Slovenskega narodnega doma, objavljenem 20. junija 1917 v časniku *Clevelandška Amerika*, je Permoserjeva družina stanovala na Norwood road, Bonna avenue ali Edna avenue. Na seznamu sta med podpornicami gradnje izrecno omenjeni Alojzija Permoser, Permoserjeva žena in mati Filomene Permoser, ter Filomena Permoser (»Kolekta«, str. 3).

¹³ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 478/58, str. 3.

¹⁴ »Padar padel«, str. 4; »Notranjski mazač«, str. 4; »Notranjski padar 'dr.' Permozer«, str. 2.

¹⁵ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. [1]; »Osebni list«, str. [1]; »Notranjski padar 'dr.' Permozer«, str. 2; »Notranjski padar obsojen«, str. 2. Glede na to, da je Filomena Permoser osnovno šolo obiskovala v Cerknici (AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. [1]), lahko sklepamo, da je družina tam živela že pred izselitvijo v ZDA. Posestvo, ki ga je Ferdinand Permoser kupil po vrnitvi, je bilo znano pod imenom »Pri šintarju« (»Notranjski padar 'dr.' Permozer«, str. 2). Po nekaterih navedbah je na njem včasih živel konjač, zaradi česar so Cerkničani tudi Permoserja klicali »konjač« (»Notranjski padar obsojen«, str. 2). Po drugih navedbah pa je tudi sam Permoser v Cerknici opravljal posle konjača (»Padar padel«, str. 4). Poleg omenjenega posestva je imel Permoser še eno blizu Gradca v Beli krajini (»Ljudski padar«, str. 8; »Mazač Permoser«, str. 3; »Padar padel«, str. 4).

¹⁶ V medijskih poročilih lahko beremo, da so se k Permoserju v Cerknico zatekali »ljudje z mnogimi steklenicami, da jim napravi zdravila za bolnike« (»Stroga obsodba«, str. 6), pa tudi, da je bolnikom dajal »razna domača zdravila in mazila« (»Strogo obsojen«, str. 5).

¹⁷ »Mazač Permoser«, str. 3; »Stroga obsodba«, str. 6.

¹⁸ »Mazač Permoser«, str. 3.

¹⁹ »Padar padel«, str. 4.

²⁰ »Stroga obsodba«, str. 6.

Filomena Permoser leta 1917 ali 1918 v Clevelandu, stara 18 let (*Družinski arhiv Filomene Permoser*)

je »po vsej Notranjski in daleč tja do Delnic znan kot čudovit padar in [ga] nekateri [...] celo imenujejo 'dobrotnika ljudstva'«,²¹ da je »[o]d Rakeka tja do Delnic in tja do Kočevja [...] zaslovel kot strokovnjak v zdravilstvu in pa osebito za ženske bolezni«,²² in da je »tudi preko meja stare Notranjske slovel kot izkušen zdravnik vsega zdravilstva in v nemali meri tudi kot specialist za razne ženske bolezni, še zlasti za tiste prav pereče«. ²³ Najizčrpnjši in hkrati najbolj zanosen opis Permoserjevega slovesa pa je tale:

»Po Notranjskem povsod, po hribih in dolinah, po skromnih naseljih in ponosnih vaseh, pa tja na Dolenjsko do znamenitih Velikih Lašč in na Kočevje, kaj še, celo tja do Čabra in Delnic je šel njegov sloves, je bil znan kot prebrisan in izkušen padar, ki se je zlasti specializiral za ženske bolezni. Povsod je slovel in ni čudno, da je imel veliko klientelo, ko so mu ljudje nosili različne darove za razna padarska zdravila, pa tudi za mnoge operacije, ko je ženskam odpravljaj telesni plod. Možu so kratko dejali 'notranjski padar'

in celo 'notranjski Cajlajz', po enem padarju, ki je v nekdanji Avstriji ljudi zdravil.«²⁴

Toda »dobrotnik ljudstva«, »notranjski padar«, »notranjski Cajlajz« ali, kot so Permoserju tudi pravili, »doktor«²⁵ oziroma »amerikanski doktor«²⁶ ni deloval le na svojem domu v Cerknici, temveč tudi drugod – med drugim v Ljubljani.²⁷ Tu ga je bilo mogoče srečati v gostiščih in hotelih na Florjanski ulici,²⁸ na Sv. Petra cesti,²⁹ Za Gradom ter na Kolodvorski ulici.³⁰ Obiskovale so ga »ženske, ki so [...] povpraševale, kdaj 'doktor' sprejema«. ³¹

Potem ko je bil Permoser od leta 1924 pod tajnim nadzorom ljubljanske policije, ga je ta v začet-

²¹ »Strogo obsojen«, str. 5.

²² »Notranjski padar 'dr.' Permoser«, str. 2.

²³ »Notranjski mazač«, str. 4.

²⁴ »Notranjski padar obsojen«, str. 2. Mišljen je Valentin Zeileis (1873–1939), Permoserjev sodobnik in začetnik elektrofizikalne terapije, ki je leta 1929 v avstrijskem kraju Gallsbach ustanovil družinski, še danes delujoči Institut Zeileis.

²⁵ »Mazač Permoser«, str. 3.

²⁶ »Notranjski padar 'dr.' Permoser«, str. 2.

²⁷ »Padar padel«, str. 4.

²⁸ Na današnjem Gornjem trgu.

²⁹ Na današnji Trubarjevi cesti.

³⁰ »Ljudski padar«, str. 8; »Mazač Permoser«, str. 3.

³¹ »Mazač Permoser«, str. 3.

ku maja 1928³² prišla,³³ ko je v hotelu na Kolodvorski ulici naredil splav ženi nekega železničarja.³⁴ V njegovem žepu so našli »razne instrumente, neosnažene in v zarjavelem stanju«. Medtem ko je ženska, ki so jo morali zaradi močnega krvavenja prepeljati v bolnišnico,³⁶ priznala, da je šlo pri posegu za splav, je Permoser dejanje tajil.³⁷ Kakšno kazen je prejel, ni znano.³⁸

Leta 1933 je Okrožno sodišče v Ljubljani Permoserja obsodilo na sedem mesecev strogega zapor, ker je naredil splav dvema ženskama iz Prezida pri Čabru na Hrvaškem in jima dal po posegu piti »neko belo tekočino«. Toda že tri leta zatem, 1. maja 1936, se je znova znašel na sodišču – in bil deležen še večje medijske pozornosti. Med kar osmimi soobtoženci je bila tudi Filomena Permoser. Ferdinand Permoser je bil tokrat obtožen, da je leta 1934, še preden je nastopil svojo prejšnjo kazen, naredil splav Mariji Jakopin iz Podslivnice, po katerem je ta umrla; da je leta 1935 naredil splav 36-letni železničarjevi ženi in materi sedmih otrok

Družinska fotografija: na sredi Ferdinand Permoser, desno hči Filomena (Družinski arhiv Filomene Permoser)

³² Po poročanju Slovenca 8. (»Padar padel«, str. 4), po poročanju Jutra in Domovine pa 9. maja (»Mazač Permoser«, str. 3; »Ljudski padar«, str. 8).

³³ »Ljudski padar«, str. 8; »Mazač Permoser«, str. 3; »Padar padel«, str. 4.

³⁴ Po poročanju Jutra in Domovine je do prijetja prišlo takoj po posegu, na železniški postaji (»Mazač Permoser«, str. 3; »Ljudski padar«, str. 8), po poročanju Slovenca pa celo med samim posegom, v hotelski sobi (»Padar padel«, str. 4). Permoser je bil sicer zaradi izvajanja splavov že februarja udeležen v neki drugi preiskavi, poleg tega je bil pred prijetjem večkrat kaznovan (»Gospodarja je okradla«, str. 5; »Padar padel«, str. 4).

³⁵ »Ljudski padar«, str. 8; »Mazač Permoser«, str. 3. V dneh po prijetju je policija obiskala tudi Permoserjevo posestvo v Beli krajini, kjer je med hišno preiskavo našla »celo košaro, polno najrazličnejših zdravil« (»Ljudski padar«, str. 8; »Mazač Permoser«, str. 3).

³⁶ »Padar padel«, str. 4.

³⁷ »Ljudski padar«, str. 8; »Mazač Permoser«, str. 3.

³⁸ V 16. poglavju Kazenskega zakonika za Kraljevino Srbob, Hrvatov in Slovencev (»Kazniva dejanja zoper življenje in telo«) opredeljuje § 172 odpravo plodu in predvidene kazni zanj takole: »Kdor da noseči ženi na njeno zahtevo ali z njenim pristankom sredstvo ali stori, da plod odpravi, se kaznuje s strogim zaporom. / Če to stori zdravnik, lekarnar, babica ali kdo, ki vrši to za nagrado, se kaznuje z robijo do petih let. / Zdravnik ali babica se kaznuje z zaporom do enega leta tudi, če že započeto odpravljanje ploda dovrši ter o tem ne obvesti pristojnega oblastva v treh dneh.« (»Kazenski zakonik za kraljevino SHS«, str. 64)

³⁹ »Stroga obsodba«, str. 6; »Strogo obsojen«, str. 5.

Frančiški Lajevec, ki se je prav tako končal s smrtjo; in da je splav naredil 26-letni Mariji Martinčič z Otoka pri Gorenjem Jezeru.⁴⁰ Sodišče je med obravnavo ugotovilo, da je bil Permoser dotlej že triindvajsetkrat kaznovan, od tega dvaindvajsetkrat zaradi mazaštva⁴¹ in enkrat zaradi odprave plodu. Tudi zato mu je zdaj – zaradi mazaštva, izvajanja splavov in nagovarjanja h krivemu pričanju – naložilo dve leti in pol zapor ter izgubo častnih drža-

⁴⁰ Jutro omenja še četrti, prav tako uspešno izveden splav (»Notranjski mazač«, str. 4).

⁴¹ V 23. poglavju Kazenskega zakonika za Kraljevino Srbob, Hrvatov in Slovencev (»Kazniva dejanja zoper občno zdravje«) opredeljuje § 262 mazaštvo in predvidene kazni zanj takole: »Kdor zdravi bolnike, ne da bi imel predpisano strokovno izobrazbo, obrtoma ali za nagrado, se kaznuje z zaporom. / Kdor se izda brezpravno za zdravnika in zdravi bolnika, se kaznuje s strogim zaporom in v denarju. / Če se je zbog tega zdravljenja bolezen tako poslabšala, da je življenje ogroženo ali da bolnik umre, se kaznuje storilec z robijo do desetih let.« (»Kazenski zakonik za kraljevino SHS«, str. 91)

Filomena Permoser, najverjetneje leta 1934
(Družinski arhiv Filomene Permoser)

vljanskih pravic za štiri leta.⁴² Filomena Permoser je bila v tem procesu zaradi mazaštva obsojena na mesec dni zapora. V poročilu *Jutra* je predstavljena kot »znana zdravnica mazačka«,⁴³ Slovenski dom pa ob tem, da je očetu, tako kot naj bi to počeli njegovi dekli, redno pomagala pri delu, poudarja njeno nevsakdanjo zunanost: »[Permoser] [...] je na zunaj vzbujala s svojimi ekstravagancami [...] posebno zanimanje. Včasih se je oblekla v športno obleko, jahalne hlače s škornjami in pa jahalnim bičem. Kot taka je prišla nekoč tudi na sodišče.«⁴⁴

⁴² »Notranjski mazač«, str. 4; »Notranjski padar 'dr.' Permoser«, str. 2.

⁴³ »Notranjski mazač«, str. 4.

⁴⁴ »Notranjski padar 'dr.' Permoser«, str. 2. Ob branju medijskih poročil je težko spregledati njihov živahni, pogosto senzacionalističen ton. Policijsko odkritje Permoserjevih dejanj je predstavljeno kot vrh zapletene družinske drame, ki so jo sprožili prepiri med Filomeno Permoser in Permoserjevo novo ženo – drame, ki je potekala tudi pozneje na sodni obravnavi (»Notranjski mazač«, str. 4; »Notranjski padar 'dr.' Permoser«, str. 2).

Ferdinand Permoser tudi po prestani dveipolletni zaporni kazni ni nehal s svojo dejavnostjo. Jeseni 1941 je bil zaradi odprave plodu obsojen na šest mesecev strogega zapora, še pred tem, oktobra istega leta, pa je na neki ženski izvedel operativni poseg, s katerim naj bi odpravil njeno neplodnost; zaradi zapletov je morala poiskati pomoč pri zdravniku.⁴⁵ Konec avgusta ali v začetku septembra 1943 je sodišče razveljavilo prvotno sodbo in takrat že 84-letnemu Permoserju zaradi mazaštva in odprave plodu izreklo enotno kazen osmih mesecev strogega zapora.⁴⁶ Iz poročila postaje *Ljudske milice Cerknica*, ki je nastalo šestnajst let zatem in se pretežno nanaša na Filomeno Permoser, izhaja, da je v zaporu tudi umrl.⁴⁷

Dve sodbi: Filomena Permoser

Vse kaže, da se je Filomena Permoser, katere izobrazba je obsegala med pet in osem razredov šole,⁴⁸ izvajanja splavov naučila pri svojem očetu. O tem je na sodišču večkrat izpovedala sama,⁴⁹ o tem je, opirajoč se na govornice, izpovedalo več prič.⁵⁰ Ko se je izvajanja splavov naučila pri Ferdinandu Permoserju, je postala člen v verigi prenosa znanja, ki ga je njen oče pred tem pridobil v ZDA.⁵¹ Kaj je

⁴⁵ Čeprav je Permoser po prestani dveipolletni zaporni kazni nadaljeval z zdravljenjem in izvajanjem splavov, je Okrožno sodišče v Ljubljani junija 1942 zaprosil za potrdilo o vrnitvi častnih državljskih pravic, ki jih je izgubil leta 1936: »Zaradi preteka štiriletne dobe in ker mislim, da sem se v času, ko sem prestajal gornjo kazen in v teh štirih letih dobro vedel, prosim v smislu § 484 k.p., § 90/II k.z., da se mi izda potrdilo, da je po zakonu prestala izguba častnih pravic [...]« (SI_ZAL_LJU/0085, t. e. 1269, a. e. Kno 188/42, Permoser: prošnja Okrožnemu sodišču v Ljubljani). Sodišče je njegovi prošnji ugodilo (SI_ZAL_LJU/0085, t. e. 1269, a. e. Kno 188/42, potrdilo za Ferdinanda Permoserja).

⁴⁶ »Notranjski padar 'dr.' Permoser«, str. 2; »Kazenske obsodbe«, str. 3.

⁴⁷ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Filomena Permoser«.

⁴⁸ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. [1]; K 478/58, str. [1].

⁴⁹ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. 3; K 478/58, str. 3.

⁵⁰ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. 3. Glej tudi AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Podatki o odpuščenih obsojenki«; »Filomena Permoser«.

⁵¹ Filomena Permoser sicer ni edina, ki se je izvajanja splavov naučila pri Ferdinandu Permoserju. Tovrstnega znanja je bila deležna tudi Ivana Jeršin (1904–?), ki je pri družini Permoser od leta 1929 dalje delala kot služkinja (AS 1267,

torej mogoče reči o Filomeni Permoser kot izvajalki splavov?

Kot že omenjeno, je očetu redno pomagala pri njegovem delu in se zato leta 1936 skupaj z njim znašla na ljubljanskem okrožnem sodišču. Prvikrat naj bi splav sicer izvedla leta 1935, ko je dala neki ženski iz Ribnice splavilna sredstva; tudi za to dejanje je bila kaznovana še pred drugo svetovno vojno.⁵² Med vojno je s tem nadaljevala,⁵³ bila nato – ne zaradi izvajanja splavov, pač pa iz političnih razlogov – najmanj leto dni internirana v nemškem koncentracijskem taborišču Ravensbrück,⁵⁴ kmalu po vrnitvi leta 1945 pa je na svojem domu v Cerknici začela z dejavnostjo, ki jo je občasno opravljala že prej in se je tako kot izvajanja splavov naučila pri očetu – namreč s pregledovanjem⁵⁵ in zdravljenjem ljudi: »[D]ajala [jim je] potrebne nasvete za zdravljenje in za njih [...] izdelovala zdravila, ki so služila za najrazličnejše bolezni, deloma pa tudi zdravila kupovala v različnih lekarnah in jih tako[] prodajala [...] bolnikom.«⁵⁶ Nekateri ljudje so k njej prihajali zgolj zaradi vraž, težje primere pa je napolnila k zdravniku.⁵⁷ Dve leti zatem je začela Permoser znova izvajati tudi splave. Do leta 1950, ko jo je Okrajno sodišče v Postojni zaradi kaznivih dejanj zoper splošno zdravje ter zoper življenje in telo⁵⁸ obsodilo na šest let odvzema prostosti s prisilnim delom,⁵⁹ naj bi posredovala v 30 do 40 primerih. Nekaterim ženskam je dala najprej splavilna sred-

Filomena Permoser leta 1948 ali 1949, stara 49 let
(Družinski arhiv Filomene Permoser)

stva, ki pa se niso izkazala za učinkovita,⁶⁰ zaradi česar je uporabila mehansko metodo, pri kateri je z iglo oziroma kovinskim katetrom prebodla plodni mehur.⁶¹ Plod se je nato v treh do osmih dneh izločil iz maternice in nožnice.⁶²

Postojnsko okrajno sodišče je v obrazložitvi sodbe 24. oktobra 1950 zapisalo, da dejanja Filomene Permoser predstavljajo »večjo družbeno nevarnost«, ter odvzem prostosti s prisilnim delom, torej najtežjo vrsto kazni, med drugim utemeljilo z željo, »da bi se enkrat za vselej prekinilo v rodbini Permoser izvrševanje takih dejanj.«⁶³ Želja se ni uresničila,

a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. 3; K 125/50-2, str. [2]). Po drugi svetovni vojni je splave še nekaj let izvajala pod nadzorom Filomene Permoser (AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. [2]).

⁵² AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. [2]; »Osebni list«, str. [2].

⁵³ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. [2].

⁵⁴ Iz kazenskih spisov izhaja, da je bila v internaciji med letoma 1943 in 1945 (AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Permoser Filomena«; »Osebni list«, str. [1]). Nekoliko drugačni so podatki, ki jih hrani spominsko središče v Ravensbrücku. Po njih je v taborišče z Bleda prispela šele s transportom 21. marca 1944 (»Re: Daten«).

⁵⁵ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. 3.

⁵⁶ Prav tam, str. [1].

⁵⁷ Prav tam, str. 3.

⁵⁸ Glej zgoraj opombi 38 in 41.

⁵⁹ Po pritožbi na sodbo je Okrajno sodišče v Gorici 20. decembra 1950 kazen znižalo na štiri leta (AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-2, str. [1]).

⁶⁰ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. [2].

⁶¹ Prav tam, str. [1]–3.

⁶² Prav tam, str. [1]; 3.

⁶³ Prav tam, str. 5. Omenjeno sodišče je verjelo, da bo takšna kazen dosegla »poboljšanje in prevzgojo« Filomene Permoser, po drugi strani pa imela »vzgojni vpliv na celo okolico« (AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. 5). Podobno je menilo goriško okrajno sodišče, ki je v odvzemu prostosti s prisilnim delom videlo »sredstvo za [...] prevzgojo [Filomene Permoser] za rednega člana človeške družbe«, kazen pa zagovarjalo tudi »iz vidikov generalne prevencije« (AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-2, str. 2). Najpoznejše leta

kajti tudi po odpustu iz *Kazensko poboljševalnega doma* (KPD) *Brestanica* 14. julija 1954⁶⁴ je Permoser na svojem domu v Cerknici še vedno izvajala splave. Podatkov, koliko jih je bilo v naslednjih letih, ni, toda dejstvo je, da jo je sodišče – *Okrožno sodišče v Ljubljani* – na podlagi prijave cerkniških milicnikov⁶⁵ zaradi izvedbe treh splavov že 3. novembra 1958 spet obsodilo, tokrat na deset mesecev zapor.⁶⁶

V primerjavi s sodbo postojnskega okrajnega sodišča iz leta 1950 so dejanja, na katera se nanaša sodba ljubljanskega okrožnega sodišča, bistveno bolj konkretizirana. Medtem ko za priče, ki so navedene v prvi sodbi, v glavnem ni mogoče povsem nedvoumno reči, v kakšnem razmerju so bile do Filomene Permoser,⁶⁷ je ob tistih iz druge sodbe jasno, da gre za ženske, ki so Filomeno Permoser prosile, naj jim naredi splav. Prav tako so v sodbi iz leta 1958 bolj natančno opredeljene okoliščine in izvedba posameznih splavov. Spomladi 1957 je Permoser tako P. K., ki je bila v drugem mesecu nosečnosti, naredila splav s pomočjo katetra.⁶⁸ Že petič noseča ženska se je k njej zatekla, potem ko ji v

zdravniški ambulanti niso hoteli pomagati.⁶⁹ Splav ni uspel.⁷⁰ V začetku leta 1958 je Permoser nato S. K., ki je bila na začetku nosečnosti, dvakrat dala odvajalne tablete, ki pa niso delovale. V začetku marca je splav poskusila izvesti tudi s katetrom, a je bila uspešna šele v drugem poskusu. Nenazadnje je Permoser 29. maja 1958 splav s katetrom poskusila narediti M. L., ki je bila tako kot P. K. že petič noseča in v tretjem mesecu nosečnosti.⁷¹ Splav ni uspel.⁷²

Zaporno kazen za opisane splave je Permoser prestala v *Kazensko poboljševalnem domu* (KPD) *Ig* pri Ljubljani. Dobra dva meseca pred odpustom je tamkajšnja uprava na *Občino Cerknica* o njej med drugim poslala naslednje podatke:

»Fizično je zelo oslabela, ker je pred dvema leti [sic] prebolela meningitis, tudi vid ji peša. Na prestajanju kazni je zaposlena v pletarski delavnici / pletenje iz vrbovih šib/. Kljub starosti [60 let] in sla-

Filomena Permoser leta 1961 ali 1962, stara 62 let
(Družinski arhiv Filomene Permoser)

1952 so kazen prisilnega dela sicer spremenili v strogi zapor (AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Permoser Filomena, obs.«).

⁶⁴ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Osebni list«, str. [2].

⁶⁵ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Filomena Permoser«.

⁶⁶ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 478/58, str. 2; 5. V *Kazenskem zakoniku Federativne ljudske republike Jugoslavije* opredeljuje 140. člen splav in predvidene kazni zanj takole: »(1) Kdor odpravi noseči ženski z njeno privolitvijo, začne odpravljati ali ji pomaga odpraviti, / se kaznuje z zaporom najmanj treh mesecev. / (2) Kdor noseči ženski brez njene privolitve odpravi ali začne odpravljati, / se kaznuje s strogim zaporom do osmih let. / (3) Če zaradi dejanja iz prvega ali drugega odstavka tega člena ženska umre, / se storilec kaznuje za dejanje iz prvega odstavka z zaporom najmanj šestih mesecev ali s strogim zaporom do petih let, za dejanje iz drugega odstavka pa s strogim zaporom najmanj dveh let. (4) Splav ni kazniv, če je storjen zato, da bi se odvrnila nevarnost za življenje ali zdravje noseče ženske, kakor tudi ne v drugih opravičenih primerih. V katerih primerih je splav dovoljen, določajo posebni predpisi.« (*Kazenski zakonik*, str. 77–78)

⁶⁷ Če odmislimo Stanka Pušenjaka (1895–1965), zdravnika iz Cerknice, in Ano Obreza, tamkajšnjo babico, lahko zgolj domnevamo, da gre pri pričah za ženske, ki so želele splaviti, in njihove partnerje (AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. 3–4).

⁶⁸ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 478/58, str. [1].

⁶⁹ Prav tam, str. 3.

⁷⁰ Prav tam, str. [1].

⁷¹ Prav tam, str. 2–3.

⁷² Prav tam, str. 2.

bemu zdravju se še kar dobro obnese pri delu. Tudi v ostalem je zelo disciplinirana in poslušna. Je bolj mirna in bolj sama zase. V prostem času zelo rada štrika in tudi čita.«⁷³

26. novembra 1959 so Filomeno Permoser odpustili iz zapora. Vrnila se je v Cerknico, kjer je živela še dobrih osem let. Zaenkrat ni znano, da bi tudi v tem zadnjem obdobju izvajala splave.

Med usmiljenjem in koristoljubjem

Med prestajanjem zapornih kazni, ki so sledile obsodbam v letih 1950 in 1958, je Filomena Permoser vsaj štirikrat zaprosila za pomilostitev oziroma pogojni odpust – toda vsakič neuspešno.⁷⁴ Komisija za pogojne odpuste pri KPD Ig pri Ljubljani denimo jo je 19. septembra 1959 – le dobra dva meseca pred iztekom kazni⁷⁵ – zavrnila zaradi t. i. posebnega povratništva oziroma ponavljanja kaznivih dejanj iste vrste.⁷⁶ Na tem mestu se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri profil Filomene Permoser, kot ga razkrivajo kazenski spisi, ustreza stereotipu brezvestne, umazane, praviloma oderuške mazačke, ki je v prvi polovici 20. stoletja nastal na Zahodu.

Če pogledamo sodbo postojnskega okrajnega sodišča iz leta 1950, je osupljivo, da v njej izpovedba Filomene Permoser, po kateri so se ji »[ž]enske [...] smilile[,] ker so zahtevale odpravo plodu radi slabih socialnih razmer in številne družine«,⁷⁷ ni deležna nikakršne pozornosti. Pač pa sodišče slednjo toliko bolj namenja vprašanju, koliko denarja je Permoser od leta 1947 dalje zaslužila z izvajanjem splavov. Na podlagi njene lastne izpovedbe ugotavlja, da je »[p]lačilo [...] sprejemala različno v zneskih od 3000 do 5000.– dinarjev« in »[c]elokupno [...] prejela približno 50.000.– dinarjev, nekaj tudi v živežu. Nekaj žensk pa je še vedno dolžnih.«⁷⁸ Po drugi strani je

na sojenju več prič potrdilo, da sta Permoser in že omenjena Ivana Jeršin »računali za svoje delo večje denarne zneske, tako pri [...] [M. Z.] in [...] [A. F.] kar po 5.000.– dinarjev. Na podlagi česar je tedaj dokazano, da sta vršili svoje delo za nagrado.« Nenazadnje pa se sodišče v obrazložitvi sodbe opre na izpovedbi že omenjenih Stanka Pušenjaka in Ane Obreza, cerkniškega zdravnika in babice, po katerih Permoser in Jeršin »težita samo za udobnim življenjem, rada [sic] pijeta in vidno razpolagata z denarjem«. V tem pogledu ne preseneča sklep sodišča, da je Permoser izvajala splave »le iz nizkotnih nagibov imovinskega dobička«⁷⁹ oziroma »iz koristoljubnih nizkotnih nagibov«.⁸⁰

Na podoben način kot leta 1950 je Filomena Permoser svoja dejanja pojasnjevala na ljubljanskem okrožnem sodišču leta 1958.⁸¹ V obrazložitvi njegove sodbe piše med drugim tole:

»Obtoženka vsa tri dejanja prizna in se zagovarja, da je vse storila zato, ker so se ji ženske smilile, ko so jo jokaje rotile, da naj jim odpravi plod. [...] [S. K.] ji je celo izjavljala, da se bo ubila. Vsem prošnjam se je najprej upirala in je ženskam predočevala, da je bila zaradi takih dejanj že obsojena, končno se jih pa le usmilila.«⁸²

Iz sodbe je sicer razvidno, da je sodišče pri vrednotenju dokazov izpovedbo Filomene Permoser upoštevalo bistveno bolj od postojnskega okrajnega sodišča. Ob splavu, ki ga je ta poskusila narediti P. K. »proti nagradi din 4.000.– in dveh kosov salam«,⁸³ poudari, da je »[P. K.] obtoženki sama ponudila nagrado in da je obtoženki povedala, da je že petič noseča, kar bi pri obtoženki [...] moglo vzbuditi sočutje.«⁸⁴ Tudi v primeru S. K., ki je s svojim fantom⁸⁵ Filomeno Permoser pregovorila, naj ji

⁷³ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Podatki o odpuščeni obsojenki«.

⁷⁴ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Osebni spis«, str. [2]; »Permoser Filomena«; »Predlog glede pogojnega odpusta«.

⁷⁵ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Osebni list«, str. [1].

⁷⁶ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Predlog glede pogojnega odpusta«.

⁷⁷ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 125/50-19, str. 3.

⁷⁸ Prav tam, str. [2].

⁷⁹ Prav tam, str. 4.

⁸⁰ Prav tam, str. 5.

⁸¹ Še pred tem, med prestajanjem zaporne kazni v KPD Brestanica, se je v prošnji za pogojni odpust z dne 21. septembra 1953 sklicevala na svojo usmiljenost: »Kaznivo dejanje sem napravila iz usmiljenja in šele po dolgih prošnjah [...]« (AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, Permoser: »Permoser Filomena«)

⁸² AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, K 478/58, str. 3.

⁸³ Prav tam, str. [1].

⁸⁴ Prav tam, str. 3–4.

⁸⁵ Prav tam, str. 4.

Predmet: Permosec Filomena,
prošnja za pogojni odpust.

Ljubljana, 21. 9. 1953.

Državni sekretariat za notranje zadeve LRS

Ljubljane,

Podpisane Permosec Filomena, roj. 31. 7. 1899 v Ljubljani, stanovalca Ljubljane pri Rečici, št. 245, ardirane 14. 7. 1950, vojna 24. 10. 1950 na k leto dolgoze zepre redi odprave plodu, prošni za pogojni odpust.

Med vojno sem bil dve leti in pol interniran v Nemčiji in sem polne normalizme. Kasno dejanje sem nepravilno in nesmiljiva in se ne dolge prošnje in to pre kazni. — — — — —. Sept prošni zgodne aritve in objavljan, da ne bom nikoli več krivke govoril.

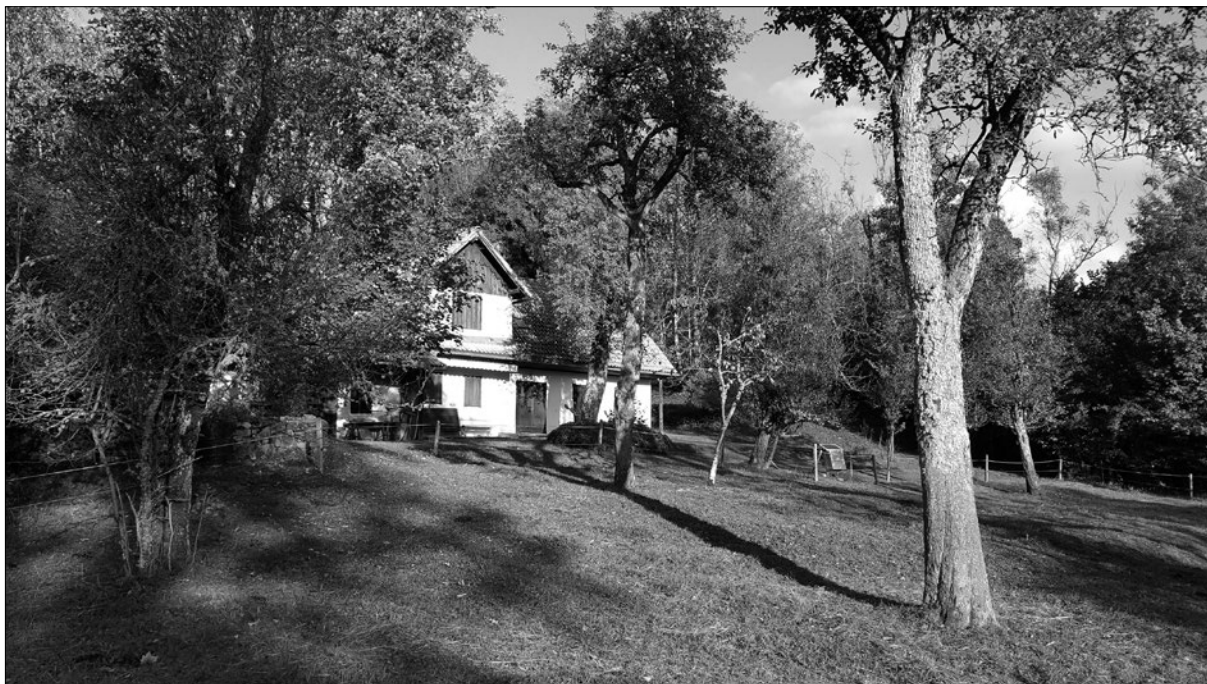
Imat jezignu - Soloto merstu!

Filomena Permosec

 LJUDSKA REPUBLIKA SLOVENIJA
DRŽAVNI SEKRETARIAT ZA NOTRANJE ZADEVE
KAZENSKO DELO

Znak, del. s. št.	16. 12. 53
Priloge - vnosnice	1 0
526/5	— — I.

Prošnja Filomena Permosec za pogojni odpust z dne 21. septembra 1953 (Arhiv Republike Slovenije)

Permoserjeva hiša na Ranca rebri v Cerknici (Foto: Jaša Drnovšek)

naredi splav »proti nagradi din 15.000.–«,⁸⁶ sodišče izpostavlja, da je S. K. plačilo ponudila sama⁸⁷ in ji ga izročila »brez pomisleka«. Toda hkrati meni, da njene socialne razmere – v sodbi nikjer ne piše, da bi bila S. K. noseča že kdaj prej – niso bile takšne, da bi lahko »obtoženko prepričale o nujnosti posega«.⁸⁸ Ob splavu, ki ga je Permoser »proti nagradi din 13.000.–«⁸⁹ poskusila narediti M. L., pa sodišče spet razmišlja drugače. Čeprav naj bi Permoser vedela, da ima M. L. že pet otrok in je to v njej – tako kot že pri P. K. – »moglo vzbuditi sočutje«, naj bi s tem, ko je od nje terjala plačilo, pokazala »določeno stopnjo brezvestnosti«.⁹⁰ Logiko sodišča lahko potemtakem strnemo takole: več otrok ko ima ženska, tem bolj prepričljivo in upravičeno se zdi sočutje, ki ga ima do nje izvajalec oziroma izvajalka splavov. A le do trenutka, ko ta za svoje delo terja plačilo: takrat morebitno sočutje zasenčita brezvestnost in koristoljubje. Pri Filomeni Permoser je sodišče prav v zadnji lastnosti prepoznalo motiv njenega delovanja.⁹¹

⁸⁶ Prav tam, str. [1].

⁸⁷ Prav tam, str. 3.

⁸⁸ Prav tam, str. 4.

⁸⁹ Prav tam, str. [1].

⁹⁰ Prav tam, str. 4.

⁹¹ AS 1267, a. š. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena, »Podatki o odpuščenih obsojenki«.

»Ta je vse zastuopu.«

Ker kazenski spisi in medijska poročila kažejo le zunanjo, oblastno perspektivo, se zdi smiselno, da v rekonstrukcijo dejavnosti Filomene Permoser, kot že uvodoma rečeno, vključimo izsledke s terena. Preliminarne poizvedbe, opravljene v Cerknici avgusta 2021, so pokazale dvoje. Prvič, zlasti starejši krajanji in krajanke še vedno vedo, kje je včasih živela Permoser. Hiši, ki stoji na samem na delno pogozdenem griču, imenovanem Ranca reber, pravijo »Permoserjeva hiša«, širšemu območju skupaj s hišo pa »Permoserjev kot«.

Prav tako vedo, da sta Permoser in pred njo že oče Ferdinand vrsto let delovala kot zdravilca. Toda, drugič, večina tistih, ki so družino Permoser tudi osebno poznali, je bodisi že pokojnih ali pa zaradi zdravstvenih težav, povezanih z visoko starostjo, ne more več sodelovati v pogovoru. Toliko dragocenejša vira sta zato informatorja I. M. (1933–) in M. B. (1942–). Prva je v otroštvu in mladosti živela ob vznožju Ranca rebri, tik ob poti, ki iz naselja vodi navzgor k Permoserjevi hiši. Drugi pa je med letoma 1950 in 1954, ko je bila Permoser v zaporu, živel s teto, prijateljico Filomene Permoser, v Permoserjevi hiši. Medtem ko smo z I. M. na domu njene sestre opravili intervju 1. septembra 2021, je intervju z M. B. na njegovem domu in pri Permo-

serjevi hiši potekal 28. septembra 2021. Kako se I. M. in M. B. spominjata Filomene Permoser in njene izvajanja splavov? Kako močno njuni spomini sovpadajo? In, nenazadnje, v kakšnem razmerju je podoba Filomene Permoser, kot jo kažejo spominjske pripovedi⁹² I. M. in M. B., do tiste, ki jo nudijo kazenski spisi in medijska poročila?

Na tem mestu velja poudariti, da v pripovedih I. M. in M. B. o Filomeni Permoser pogosto nastopa njen oče. I. M., ki ga je osebno poznala (»[O]čala je imú, ne, starejši je bil, [...] takrat je mu že kluko [...]«), se spomni, da je zdravil tudi živino:

»Ta [Permoser] je vse zastuopu. [...] Se spomnem, k je bla enkrat ena žvina bolna, al krava, pa je vprašou, pa j riekú, de nej da [očé] [...] en grenko su [sol] [...]. Pa je pregnalu pa je bla boljši krava [...].«⁹³

O tej Permoserjevi dejavnosti zna povedati tudi M. B. Sicer je premlad, da bi ga lahko osebno poznal, vseeno pa trdi, da je bil Permoser »tak živinozdravnik, de ga ni blu diel'č naokuli«. ⁹⁴ To podkrepi s pripovedjo starejšega znanca:

»Je riekú [znanec]: 'Smo klícali enga živinozdravnika tle s Cierknce,' je riekú, k je bil še en starejši [živinozdravnik]. Pa je pršú [zaradi bolnega vola]: 'Pa vejste, tu je napihnjenu, pa vuoda ne grie ud njega in ga boste mogli kr ub't,' je riekú [...]. [...] Primozer, k je šel mimu, pa pravi: 'Kaj je?' 'Ja, ubili ga bomo,' pravi [znanec], 'vuoda ne gre ud njega, ne.' 'Rejs?' je riekú [Permoser], pa je šel ke, [...] [vola] spuodi prjel nejki pud vampam, dvakrat finu putiegnu, je [vol] takú cerál [scal] [...]. Nejki se mu je zamášlu, ne [...]. Tu mi je puvejdu [...] Zguonc. Je riekú: 'Je bil [Permoser] od hudiča, prec je vse vejdu.' [...] Veš, de [...] j [vola] bulejlu, če ni šla vuoda ud njega, ne. Ampak nejki se je en vuozu mogu nared't [...] in takrat se je vuoda vsula z njega. Prav [znanec]: 'To je blu táko vesjele, de ga ni blu treba še ub't.' Pravi: 'Je bil tri lejta star, ne.'«⁹⁵

Kar zadeva zdravljenje ljudi, se I. M. spomni, da je Permoser »splošno zdraví«, torej vse vrste bolezni, pa tudi, da je bil dober diagnostik: »In je pogruntal duosti bolezní, de so ozdravli. [...] Ja, tud take stvari, k je revme [...].«⁹⁶ Po njenih besedah je za zdravljenje sam pripravljaj zelišča ali pa jih kupoval. M. B. pa po tistem, kar je slišal od drugih, poudarja, da je Permoser ob boleznih vedno rad priskočil na pomoč in da mu pri tem ni šlo zgolj za zaslužek:

»[...] Primozer je bil hrozn duober človk. Tisti, k so bli rejveži, ni nobenme nč računú. On je dnarja duosti imú. In je šu zmieram pomagat, žvalí, k so ble bolne, pa tu pa uno, in k'šna zdravila dal.«⁹⁷

Presenetljivo ne zna niti I. M. niti M. B. povedati nič o Permoserjevem izvajanju splavov – ne po spominu niti po pripovedi drugih. M. B. celo meni, da je bil Permoser v prvi vrsti živinozdravnik. Po drugi strani pa sta tako I. M. kot M. B. prepričana, da se je Filomena Permoser izvajanja splavov naučila pri svojem očetu.

»Tle gremo. Gremo!«

V otroštvu in zgodnji mladosti je bila I. M. v dejavnost Filomene Permoser vpeta na poseben način. Ljudem, ki so v Cerknici iskali Permoserjevo hišo, je namreč – kot stanovalka zadnje hiše v naselju, preden se je šlo na Ranca reber – pogosto kazala pot ali pa jih tja spremila:

»Duosti k nam so se ustavli, pa so rekli: 'Kje je ta hiša?' Ki je bila gor v brejgi, nie. Pa sem jst, jst narveč, pa siestra, smo ble mal starji, pa smo šle kazat hiše. Pa smo guor pršle, vsako rajžo smo dobile al' bonbone, al' čokoladco, takrat je nej blu nikjer, je blu ubuštvo [uboštvo]. Tam je blo pa zmeraj, so kej dale, zmeraj.«⁹⁸

Po besedah I. M. je šlo pri tistih, ki so spraševali za pot do Permoserjeve hiše, v glavnem za dekleta oziroma mlade ženske, ki so bile v stiski. Prihajale naj bi od daleč, tudi iz Hrvaške:

⁹² Za spominjske pripovedi glej Kropej, Pripovedno izročilo, str. 45–47.

⁹³ I. M.

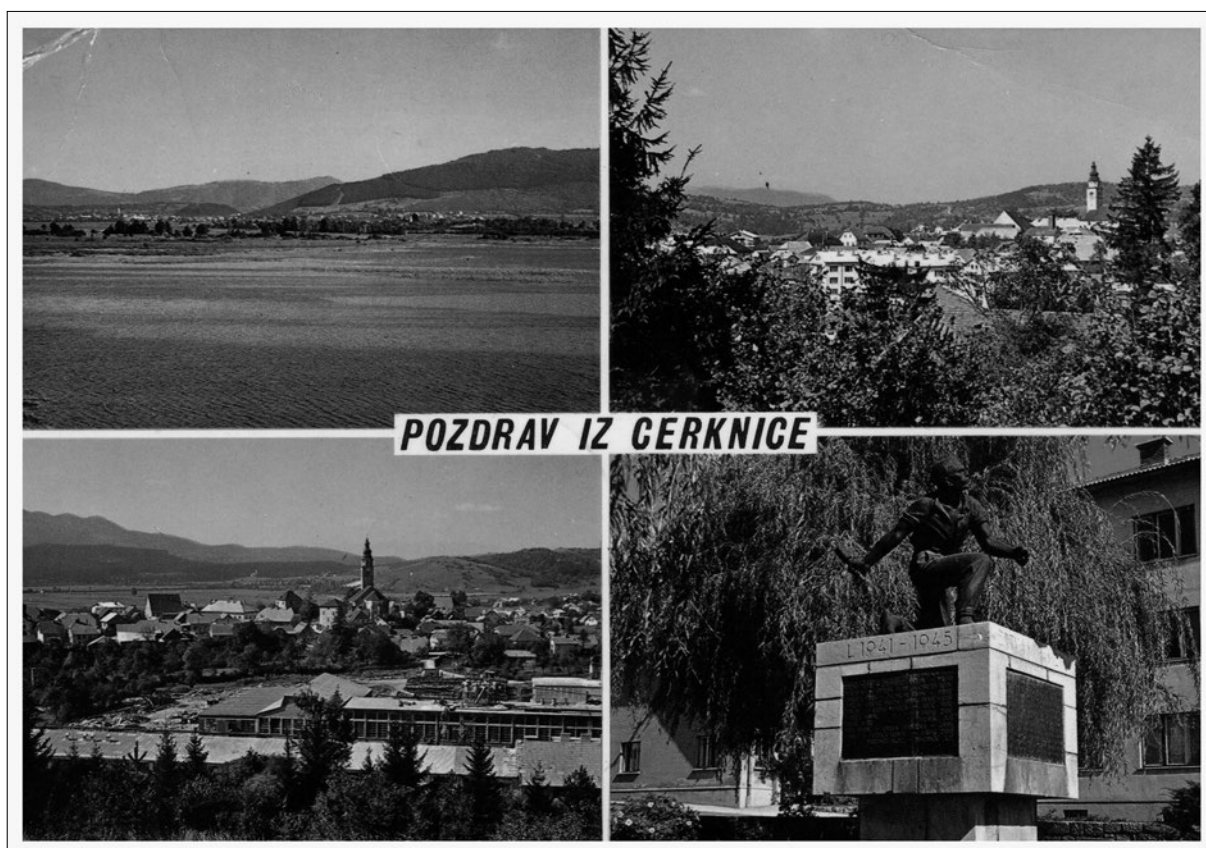
⁹⁴ M. B.

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ I. M.

⁹⁷ M. B.

⁹⁸ I. M.

POZDRAV IZ CERKNICE

Razglednica s podobo Cerknice iz šestdesetih let minulega stoletja (*Družinski arhiv Filomene Permoser*)

»Prov z Rejke [Reke]. Hrvatice, še zastopila nisem. 'Od kuda gremo? Kamo, kamo gremo?' Sej nisem zastopila. 'Tle gremo. Gremo!' sem rekla, pa sem šla pred njimi pa sem pokazala.«⁹⁹

Kot pravi I. M., takrat ni vedela, da so omenjene ženske želele splaviti: »[M]i nejsmo vejdle, za kaj se gre, takrat smo ble majhne [...].«¹⁰⁰ Ženske naj bi prihajale zgodaj zjutraj ali pozno zvečer, tiste pa, ki so prišle zvečer, naj bi pri Filomeni Permoser večkrat tudi prespale:

»Je bla sidem ura, so ble že guor tam. Ja, čez dan se nejsu takù ... [...] Tud čez nuč so ble ostali, vejš. [...] Ja, [...] smo šli zvečer [...] že pokazat, mrak je bil, pa sem šla pokazat. Sploh nie bi pršle, ke so ble tujci [...]. Domače nejssem nobenga vidla, edinu [...] se spomnem, iz Loškiga Potuoka, ki je bla, Stana [...]. Tista bi hmal umrla.«¹⁰¹

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ Prav tam.

Ker je I. M. – kot nekateri drugi okoliški otroci – v Permoserjevo hišo pogosto nesla vodo iz vodnjaka, še vedno ve, kakšna je bila njena notranjost. Sama hiša, pravi, je bila za tiste čase zelo bogata: »Takrat je blu [...] enkratna kmetija, [...] tam je bil vrt, puol pa še veliku, veliku okuli. [...] V lejpem stanji je bla, vse prebarvanu zmieri, vejš. Bul zeliene, k' gozdna ...«¹⁰² Za nas je zanimivo zlasti to, da se I. M. spomni tudi prostora, v katerem je Permoser izvajala splave: »[Permoser] je mela [...] operacijsko [...]. So imejli prov [...] ordinacijo. [...] Tista suoba je bla takú, [...] nej blu nič vieze [...] s hišo, vejš. [...] Zad je blu, takú kukr prizidek [...].«¹⁰³ V otroštvu I. M. sicer nikoli ni bila v omenjeni sobi. Videla jo je šele dosti pozneje:

»Ampak puol že [...], k' smo pasli, pa smo šli pogledat, pa je rekla Marija: 'Tle je bla pa ...' [...] [Je bla pa velika, velika miza, [...] pa so riekli, de tle, [...] ne vem, kaku je imejla [...] za ženske, al je operirala jih, de tam so zad bli, ne, [...] zmeraj [...] je mogla

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Prav tam.

ena stražit, de ne b kakšen pršou [...].«¹⁰⁴

Poleg mize se I. M. spomni tudi številnih stekleničk, ki so se nahajale v sobi. V njih naj bi Permoser hranila zdravila, ki jih je pripravljala iz doma nabranih zelišč, ali pa takšna, ki jih je kupila v lekarni: »So nabírale, sej so mejle velik vrt, vse suorte, [...] pa prniesl so 'ldje, vejš. [...] Sej je kupávala tudi, vejš.«¹⁰⁵

Ob vprašanju, kakšnega značaja je bila Permoser, I. M. poudari njeno radodarnost: »Rada je dala, [...] zelù. [...] Kdor je pršù, je dobil.«¹⁰⁶ Iz časa po njeni smrti, ko je v Permoserjevi hiši živela le še ena izmed njenih prijateljic, pa pove anekdoto,¹⁰⁷ ki kaže, kako močno so v Cerknici Filomeno Permoser povezovali z izvajanjem splavov:

»In se spomnem, k je puoli ena sama ostala, al je bla Angela, al je bla Marija, ne vem oment, ne, pa je Olkuvo mamó prosila [...]: 'Ančka, al bi pršlá h meni? Mene je strah, sama sem guori.' [...] Pa pravi mama [...] – taku bom povedala, kokr je uona povedala: 'Zelù bi šla rada, vejš, [ampak] mene je pa še bl strah. Če bi vsi vstali, bi bil polhn Rancerebar otruk!' [...] Glavc.«¹⁰⁸

V srhljivi pripovedi Olkove mame je Ranca reber kraj vseh otrok, ki jih je pomagala splaviti Permoser – pravzaprav tolikšne množice, da bi, če bi oživela, s svojimi telesci zapolnila ves grič.

»Zato je bla goščava, de je blu skritu nuot, ne.«

Kot že rečeno, je M. B. med letoma 1950 in 1954, ko je bila Filomena Permoser v zaporu, živel s teto,

¹⁰⁴ Prav tam.

¹⁰⁵ Prav tam.

¹⁰⁶ Prav tam.

¹⁰⁷ Za anekdoto glej Kropelj, Pripovedno izročilo, str. 45.

¹⁰⁸ I. M.

»Filomeno so radi imel.« Filomena Permoser (levo) s prijateljico pred hišo. (Družinski arhiv Filomene Permoser)

njeno prijateljico, v Permoserjevi hiši. Iz tega obdobja se spomni, da jo je okolica podpirala po svojih najboljših močeh:

»Filomeno so radi imel, in k so vejdlí, de noben je nima kej pomagat, ne, de je zaprta ... en je dal špeh, en salamo, take stvari so dajali. In tieta, k je tistu nabrala, je niesla v Rajhenburg [...].¹⁰⁹ In je niesla, kadr se je nabralu, je niesla ke. Ampak, je šla en dan ke, čez nuč [noč], jaz ne vem, al vlak al kej je spala, in drug dan šele je pršlá.«¹¹⁰

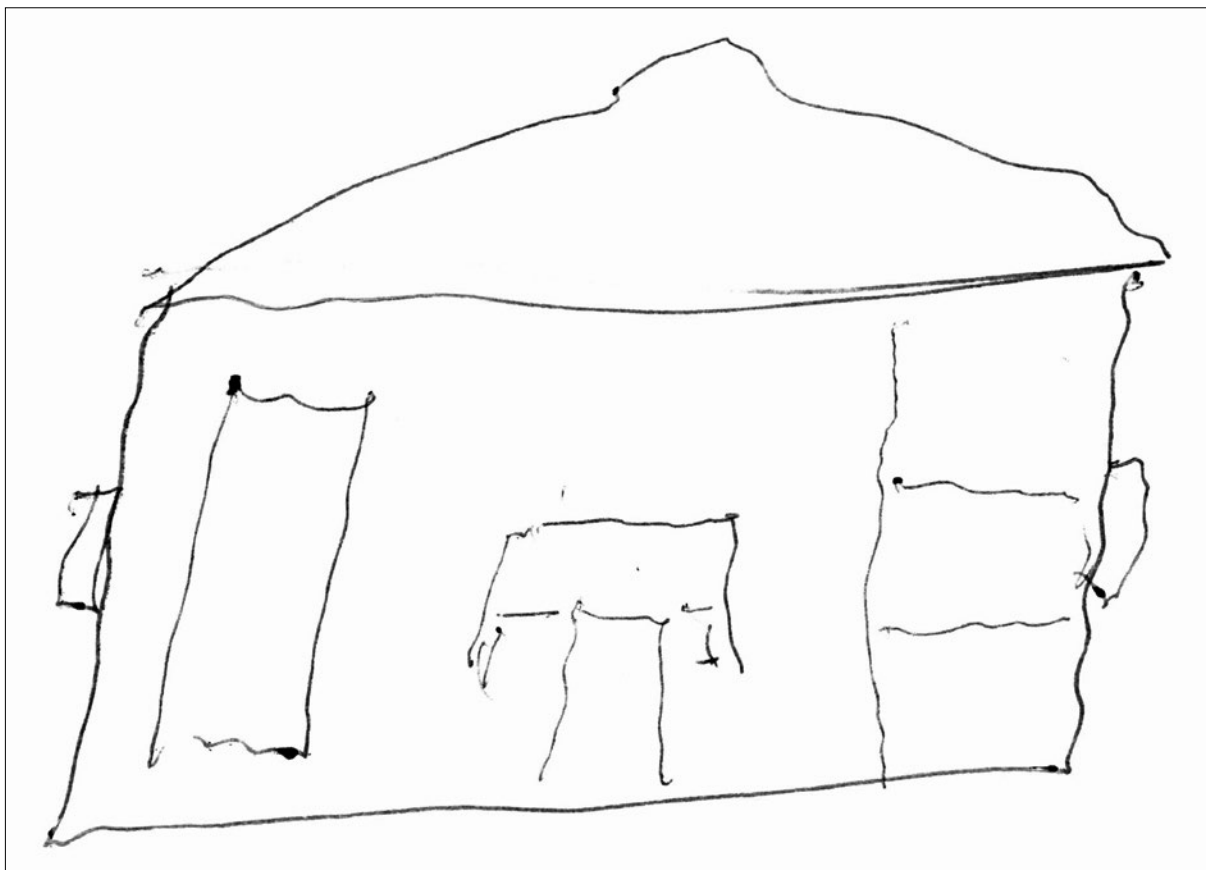
To, tako M. B., se je zgodilo dvakrat ali trikrat na leto.

Medtem ko je sodišče leta 1950 menilo, da je Permoser splave izvajala iz koristoljubja oziroma želje po dobičku, M. B. takšne navedbe zavrača. Deloma v širšem kontekstu govori prav nasprotno o človekoljubnosti:

»[Permoserji] so sodelváli s kmieti, mislim, rejvežam so radi pomágali in tu. Sej tud Filomena nej ne vem, de bi kej služila, ampak je te žienske rejšvála. Veš, kuk je blo včasih nezakonskega otruoaka [...], tu je blu pankrt pa vse táko puol, ne. In tu so bl poma-

¹⁰⁹ Na gradu Rajhenburg je deloval KPD Brestanica.

¹¹⁰ M. B.

Skica M. B. kaže notranjost »operacijske« oziroma »ordinacije«, v kateri je Filomena Permoser izvajala splave.
(Foto: Jaša Drnovšek)

gáli, kt da bi zaslužili, ne. [...] Očital so jim, samo nej blu tu, ke so imel dost dnarja. Ni blu trejba to plačvat.«¹¹¹

Zdi se, da so v Cerknici družino Permoser zaradi njene pomoči ljudem v stiski visoko cenili. Kot pravi M. B.: »Níkdar nisem slišal slabe besejde čez Primozerje. Níkdar. Ne [...] ta starga ne Filomene. Prej so pohvalíli vse, ke pa de bi kej kje, k'šn ... níkdar.«¹¹²

Glede na to, da je M. B. v Permoserjevi hiši živel štiri leta, ne preseneča, da pozna hišo in njeno okolico še precej bolje od I. M. Natanko zna povedati, kakšna je bila v petdesetih letih minulega stoletja razporeditev sob v hiši, kje in kakšno je bilo gospodarsko poslopje, kje sta bila vrt in zelnik, do kam so segale njive, kje je stal kozolec, kje lopa z zapravljivčkom in podobno. Tako kot I. M. se

spomni tudi prostora, ki mu slednja pravi »operacijska« oziroma »ordinacija« – toda s pomembno razliko. Medtem ko je I. M. govorila o prizidku, ki pa naj ne bi bil povezan s Permoserjevo hišo, M. B. to nejasnost odpravi na licu mesta. Na griču, kakih dvajset metrov za hišo, pokaže goščavo, znotraj katere je, kot pravi, včasih stal zidan objekt s streho, velik približno štiri krat tri metre. Prav tam, tako rekoč v naravnem skrivališču (»Zato je bla goščava, de je blu skritu nuot, ne.«¹¹³), naj bi Permoser izvajala splave. Kar zadeva notranjost hiške, se M. B. podobno kot I. M. spomni, da sta bila v njej miza in omara s stekleničkami za zdravila. Poleg tega naj bi ob eni od krajših sten stala postelja.

Teren, ki ga obdaja goščava, deluje divje in zapaščeno. Na tleh je ponekod videti gradne kamne in opeke.

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² Prav tam.

¹¹³ Prav tam.

Ostanki »operacijske« oziroma »ordinacije« sredi goščave za hišo (Foto: Jaša Drnovšek)

Najdene stekleničke za zdravila (Foto: Jaša Drnovšek)

Toda tisto, kar je med ogledom osupnilo tako M. B. kot avtorja članka, je več kot petdeset let stara steklovina,¹¹⁴ ki je ležala med odpadlim listjem ali pa štrlela iz zemlje. Pri tem ni šlo le za črepinje, temveč tudi za bolj ali manj v celoti ohranjene stekleničke različnih oblik in velikosti.

¹¹⁴ Filomena Permoser je umrla leta 1968.

Nekatere med njimi so preproste lekarniške stekleničke, ki vsebujejo zgolj podatek o svoji prostornini; na dnu piše na primer »20 ml«. Domnevamo lahko, da sta Filomena Permoser in verjetno že pred njo oče Ferdinand v njih shranjevala doma pripravljena zdravila. Pri drugih stekleničkah pa je očitno, da gre za industrijske izdelke. Sem sodi steklenička, na kateri piše »DIANA FRANCUSKA

Najdene stekleničke za zdravila. V tretji z desne je bilo sprva vinsko žganje Diana. (Foto: Jaša Drnovšek)

VINOVICA«. Izvorno je bilo v njej vinsko žganje,¹¹⁵ namenjeno vtiranju v kožo, ki ga je izdelovalo podjetje *Jugopharmacija*.¹¹⁶

Sklep

Rekonstrukcija dejavnosti Filomene Permoser skuša zapolniti vrzel, ki zija na področju raziskav o izvajalcih in izvajalkah splavov zunaj uradne medicine. Ohranjeni kazenski spisi, medijska poročila in izsledki s terena pričajo o tem, da je Permoser v domačem okolju delovala več desetletij, kar kaže na pomemben tamkajšnji status. Poleg tega razkrivajo del verige prenosa znanja, v kateri je bila zadnji člen prav Permoser.

Kazenski spisi v veliki meri potrjujejo stereotip brezvestne, umazane, praviloma oderuške mazačke, ki ga je o izvajalcih in izvajalkah splavov v prvi polovici 20. stoletja ustvarila zahodna kultura; v sodbi *Okrajnega sodišča v Postojni* iz leta 1950 je ta izrazitejši kot pozneje, v sodbi *Okrožnega sodišča v Ljubljani* iz leta 1958. Nasprotno pa spomini

¹¹⁵ Stanojević, *Izdelava alkoholnih pijač*, str. 57.

¹¹⁶ Pod istim imenom – Diana – je zdravilo v drogerijah še danes na voljo. Glej <https://www.dm.si/diana-vodica-z-mentolom-p4006671810005.html#detail-section>.

informatorjev I. M. in M. B., ki sta Filomeno Permoser osebno poznala in ki poznata tudi spomine več drugih sokrajanov in sokrajank nanjo, kažejo povsem drugačno podobo. To prežemajo izrazito pozitivne značajske lastnosti, zlasti radodarnost in človekoljubnost. Zaradi njih je okolica Filomeno Permoser spoštovala in jo podpirala celo takrat, ko je bila v zaporu.

Viri in literatura

Zvočni viri

M. B., Cerknica: ustno izročilo, 2021. Tonski posnetek pri avtorju.

I. M., Cerknica: ustno izročilo, 2021. Tonski posnetek pri avtorju.

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

SI AS 1267, *Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij v Sloveniji*, škatla št. 124, p. e. 3034, dosje Permoser Filomena

K 125/50-2. Sodba Okrožnega sodišča v Gorici.

K 125/50-19. Sodba Okrajnega sodišča v Postojni.

K 478/58. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani.
Kazenski poboljševalni dom Ig pri Ljubljani:

»Permoser Filomena. Mnenje glede pogojnega odpusta«. Dopis Okrožnemu sodišču v Ljubljani, 5. junij 1959.

[Kazensko poboljševalni dom Brestanica]:

»Osebni spis obsojenca. Filomena Permoser«, 1951.

Kazensko poboljševalni dom Brestanica:

»Permoser Filomena, obs. Dostava podatkov«. Dopis Okrajnemu ljudskemu odboru – Oddelku za notranje zadeve Postojna, 23. avgust 1952.

Kazensko poboljševalni dom Ig pri Ljubljani:

»Osebni list«, 1959.

[Kazensko poboljševalni dom Ig pri Ljubljani]:

»Podatki o odpuščeni obsojenki«. Dopis Občini Cerknica, 14. september 1959.

Kazensko poboljševalni dom Ig pri Ljubljani:

»Predlog glede pogojnega odpusta. Dopis, 18./19. september 1959.

Permoser, Filomena: »Permoser Filomena.

Prošnja za pogojni izpust«. Dopis Državnemu sekretariatu za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije, 21. september 1953.

Postaja ljudske milice Cerknica: »Filomena

Permoser. Podatki«. Dopis Tajništvu za notranje zadeve 03 Ljubljana, 14. februar 1959.

Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI_ZAL_LJU/0085 Okrožno sodišče Ljubljana, t. e. 1269, a. e. Kno 188/42

Okrožno sodišče v Ljubljani: potrdilo za Ferdinanda Permoserja, 27. junij 1942.

Permoser, Ferdinand: prošnja Okrožnemu sodišču v Ljubljani, 24. junij 1942.

Časopisni viri

»Gospodarja je okradla«. *Jutro*, 7. februar 1928, str. 5.

»Kazenske obsodbe okrožnega sodišča«. *Slovenec*, 5. september 1943, str. 3.

»Kolekta«. *Clevelandska Amerika*, 20. junij 1917, str. 3.

»Ljudski padar v zaporu«. *Domovina*, 24. maj 1928, str. 8.

»Mazač Permoser v zaporu«. *Jutro*, 22. maj 1928, str. 3.

»Notranjski mazač Permoser, njegova družina in ostali«. *Jutro*, 3. maj 1936, str. 4.

»Notranjski padar 'dr.' Permoser pred sodniki. *Slovenski dom*, 2. maj 1936, str. 2.

»Notranjski padar obsojen na 8 mesecev«. *Slovenski dom*, 3. september 1943, str. 2.

»Padar padel v pest pravice«. *Slovenec*, 11. maj 1928, str. 4.

»Stroga obsodba zaradi padarstva«. *Jutro*, 31. december 1933, str. 6.

»Strogo obsojen 'dobrotnik ljudstva'«. *Slovenec*, 31. december 1933, str. 5.

E-vira

Diana. Vodica z mentolom. Pridobljeno iz <https://www.dm.si/diana-vodica-z-mentolom-p4006671810005.html#detail-section>, 21. 3. 2022.

Mahn- und Gedenkstätte Ravensbrück: »Re: Daten über Filomena Permoser«. Elektronsko sporočilo avtorju, 12. julij 2021.

Literatura

Boltanski, Luc: *La condition foetale. Une sociologie de l'engenderment et de l'avortement*. Pariz: Gallimard, 2004.

Boltanski, Luc: *Soziologie der Abtreibung. Zur Lage der fötalen Lebens*. Frankfurt n. M.: Suhrkamp, 2007.

Bourdieu, Pierre: *Esquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie kabyle*. Ženeva: Droz, 1972.

Cergol Paradiž, Ana: Javni in zasebni vidiki rodnostnih strategij Slovenk in Slovencev v prvi Jugoslaviji. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2013.

Cergol Paradiž, Ana: Ženske reproduktivne pravice – pravna regulacija abortusa. *Dolga pot pravic žensk. Pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem* (ur. Marta Verginella). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete in Studia humanitatis, 2013, str. 231–252.

Devereux, George: *A Study of Abortion in Primitive Societies. A typological, distributional, and dynamic analysis of the*

- prevention of birth in 400 preindustrial societies*. New York: Julian Press, 1955.
- [Federativna ljudska republika Jugoslavija]: *Kazenski zakonik*. Ljubljana: Društvo pravnikov LRS, 1951.
- Jerouschek, Günter:** Zur Geschichte des Abtreibungsverbots. *Unter anderen Umständen. Zur Geschichte der Abtreibung* (ur. Gisela Staupe in Lisa Vieth). Berlin, Dresden: Argon Verlag in Deutsches Hygiene-Museum 1993, str. 11–26.
- Jütte, Robert:** Einleitung. Vom Umgang mit der Geschichte in der Abtreibungsdiskussion. *Geschichte der Abtreibung. Von der Antike bis zur Gegenwart* (ur. Robert Jütte). München: Beck, 1993, str. 7–26.
- [Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev]: *Kazenski zakonik za kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zakon, s katerim se uveljavljajo kazenski zakonik, zakonik o sodnem kazenskem postopanju in zakon o izvrševanju kazni na prostosti*. S. l. 1929, str. 11–129.
- Kropej Telban, Monika:** *Pripovedno izročilo. Razvoj in raziskovanje*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021.
- Leskošek, Vesna:** *Zgodovina boja za reproduktivne pravice v Sloveniji. Pravica do abortusa* (ur. Ana Kralj, Tanja Renner, Vesna Leskošek idr.). Ljubljana: Založba FDV, 2021, str. 106–145.
- Ratej, Mateja:** *Zastrta bolečina. Abortus na območju Maribora med svetovnimi vojnami. Časopis za zgodovino in narodopisje*, l. 91, 2020, št. 2/3, str. 40–52.
- Rožman, Sara:** *Geneza pravice do umetne prekinitve nosečnosti v nekdanji Jugoslaviji. Ars & humanitas. Revija za umetnost in humanistiko*, 3, 2009, št. 1–2, str. 301–325.
- Solinger, Rickie:** *The abortionist. A woman against the law*. Oakland: University of California Press, 1996.
- Stanojević, Milena Suwa:** *Izdelava alkoholnih pijač*. Ljubljana: Biotehniški izobraževalni center, 2011. E-knjiga: <http://www.bts.si/index.php/programi/ucna-gradiva/category/27-zivilstvo?download=291:izdelava-alkoholnih-pijac>.

Usborne, Cornelia: *Cultures of abortion in Weimar Germany*. New York: Berghain Books, 2007.

Vesenjak, Alenka: *Filomena*. Arhiv Radia Slovenija.

Fotografije

Družinski arhiv Filomene Permoser, Jaša Drnovšek

Zusammenfassung

„WENN ALLE AUFERSTÜNDEN, WÄR’ DER HÜGEL RANCEREBAR [RANCA REBR] VOLL MIT KINDERN!“

Der Fall der Engelmacherin Filomena Permoser

Ausgehend von der Erkenntnis, dass in der Geschichte der Abtreibung die Tätigkeit derjenigen Männer und Frauen, die diese außerhalb der offiziellen Medizin durchführten, kaum erforscht ist, behandelt der Beitrag auf Grundlage von Strafprozessakten, Medienberichten und Feldforschungen Filomena Permoser (1899–1968), die in ihrem Heim in Cerknica durch mehrere Jahrzehnte und unter unterschiedlichen Staatsregimen Abtreibungen durchführte. Vor ihr war in der Familie Permoser ihr Vater Ferdinand Permoser (1859–ca. 1944) in diesem Bereich tätig, der zu Beginn des vorigen Jahrhunderts Abtreibungen durchzuführen lernte, als er in Cleveland in den USA lebte.

Filomena Permoser half ihrem Vater regelmäßig bei seiner Tätigkeit und fand sich deshalb schon im Jahr 1936 vor Gericht wieder. Während des Zweiten Weltkriegs führte sie weiterhin Abtreibungen durch, bis sie ins deutsche Konzentrationslager Ravensbrück deportiert wurde, und nach dem Krieg begann sie im Jahr 1947 wieder Abtreibungen vorzunehmen. Bis zum Jahr 1950, als sie vor Gericht zu sechs Jahren Freiheitsstrafe mit Zwangsarbeit verurteilt wurde, hatte sie in 30 bis 40 Fällen interveniert. Einigen Frauen gab sie Abtreibungsmittel, die sich als nicht wirksam erwiesen, weshalb sie eine Nadel bzw. einen Metallkatheter benutzte. Trotz der hohen Strafe führte Permoser auch nach ihrer

Haftentlassung weiterhin Abtreibungen durch und wurde deshalb im Jahr 1958 zu zehn Monaten Haft verurteilt. Nach ihrer Rückkehr nach Cerknica lebte sie dann noch gut acht Jahre.

Während das Profil der Filomena Permoser, wie es in den Strafprozessakten zutage tritt, in großem Maß dem Stereotyp einer Kurpfuscherin entspricht, zeigen die Erzählungen der Informanten I. M. (1933–) und M. B. (1942–), die Filomena Permoser persönlich kannten, ein ganz anderes Bild. Beide berichten, dass Ferdinand Permoser sowohl Tiere als auch Menschen behandelte. Weder I. M. noch M. B. können etwas über seine Durchführung von Abtreibungen erzählen, dennoch sind beide überzeugt, dass Filomena Permoser diese Tätigkeit von ihm lernte.

In ihrer Kindheit und frühen Jugend zeigte I. M. Menschen, die in Cerknica das sogenannte Permoser-Haus suchten, oft den Weg oder begleitete sie dorthin. Größtenteils handelte es sich um Mädchen und junge Frauen, die von weit herkamen und abtreiben wollten. I. M. weiß noch immer, wie das Permoser-Haus aussah, und erinnert sich auch an den Raum, in dem Filomena Permoser die Abtreibungen durchführte. Auf die Frage nach dem Charakter der Permoser betont I. M. ihre Großzügigkeit.

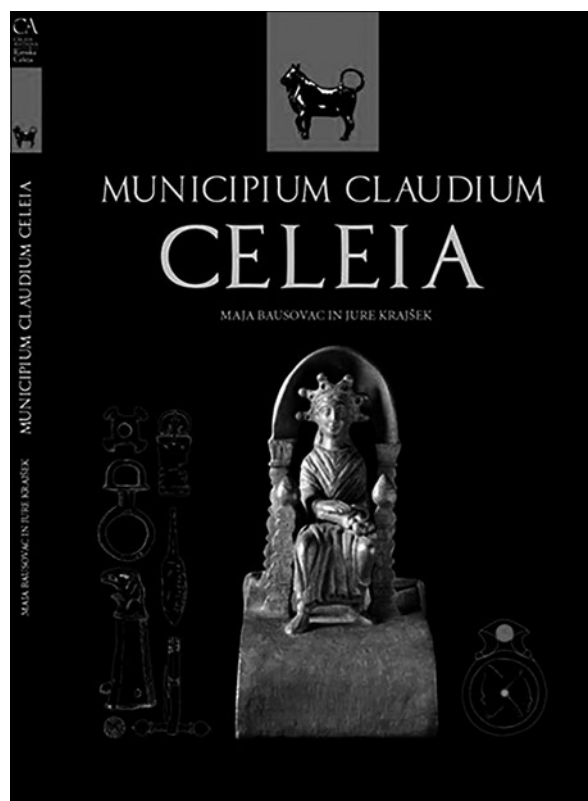
M. B. erinnert sich daran, dass die Menschen Filomena Permoser gernhatten. In den Jahren 1950 bis 1954, als sie im Gefängnis war, sammelten sie Nahrungsmittel und sandten ihr diese mehrmals im Jahr. Die Angabe des Gerichtes, dass sie die Abtreibungen aus Gewinnsucht durchführte, weist M. B. zurück und spricht stattdessen von ihrer Menschenliebe. Weil er als Kind mehrere Jahre im Permoser-Haus lebte, kennt er das Haus und dessen Umgebung noch besser als I. M. Vor Ort zeigt er ein Gestrüpp mit Überresten eines gemauerten Objekts, in dem Permoser die Abtreibungen durchführte. Ähnlich wie I. M. erinnert er sich, dass sich darin ein Tisch und ein Schrank mit Fläschchen für Arzneien befanden, außerdem soll an einer der Wände ein Bett gestanden haben. Während der Besichtigung der Überbleibsel durch M. B. und den Autor des Beitrags wurden unerwarteterweise alte Glaswaren gefunden, unter anderem Fläschchen verschiedener Formen und Größen. Es ist anzunehmen, dass Filomena Permoser und wahrscheinlich bereits ihr Vater darin Heilmittel aufbewahrten.

Schlagwörter: Filomena Permoser, Ferdinand Permoser, Geschichte der Abtreibung, 20. Jahrhundert, illegale Abtreibungen

Klavdijski municipij Celeja – odlično mesto na jugu Norika

Maja Bausovac in Jure Krajšek: *Municipium Claudium Celeia*. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 2020. 119 strani

Antična Celeja, predhodnica današnjega Celja, je bila ena od štirih rimskih avtonomnih mest na Slovenskem. Kronološko gledano je bila ustanovljena za Emono in pred Neviodunom (*Neviodunum* – Drnovo pri Krškem) ter končno Petoviono (*Poetovio*), ki postane kolonija šele za časa cesarja Trajana. V zadnjih dvajsetih letih sta bila tako Ljubljana kakor tudi Celje podvržena številnim gradbenim posegom, posledično pa tudi zaščitnim izkopavanjem, rezultati katerih so številna nova spoznanja in boljši vpogled v dogajanje v času antike na njenih tleh. Ker vsa izkopavanja ter s tem novi izsledki še niso objavljeni in znanstveno ovrednoteni, so publikacije, kot je pričujoča, več kot dobrodošle, dragocene in nujne. *Municipium Claudium Celeia* Maje Bausovac in Jureta Krajška je namreč privlačna monografija sicer bolj poljudnega kot znanstvenega značaja, kar pa ji v bistvu dodaja še posebno draž. Namesto suhoparnega znanstvenega jezika nas namreč razvajajo številne izvrstne fotografije predmetov oz. najdb, ki so na tem mestu pogosto sploh prvič predstavljeni širši javnosti. Celeji so bile sicer že v preteklosti posvečene tovrstne publikacije (*Celeia Antiqua*. Celje: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1991; Irena Lazar, *Celeia – Arheološka podoba mesta* (An archeological image of the town), Celje: Pokrajinski muzej, 2001), kljub temu pa so bile potrebe po novi dopolnjeni izdaji velike, saj so številna izkopavanja po letu 2000 odkrila mnoge nove najdbe in s tem marsikatero novo zgodbo.

Novosti in dopolnitve srečamo že kar v prvem poglavju, ki se ukvarja z zgodovino raziskav. Avtorja sta namreč v raziskavo pritegnila tudi nove vire ali pa nekatere že znane podrobneje. Pri tem gre izpostaviti najstarejši načrt celjske kanalizacijske mreže, ki ga je leta 1827 pripravil Andreas Zorzini, s tem da je na katastrski načrt mesta vrisal nove in rimske kanale. Obenem je potrebno omeniti še okrožnega inženirja Friedricha Bylofffa, ki je poskrbel še za preseke, vzdolžne profile, vrisane padce, detajle nekaterih iztokov in zelo jedrnate opise kloak. Leta 1847 je kolorirane risbe detajlov z merami in označenimi linijami poteka kanalov na načrtu mesta vključil v svoj elaborat o arheoloških ostalinah rimske Celeje, ki so bili odkriti po 1810. Reprodukcijska omenjenega katastrskega načrta je v publikaciji dobila svoje mesto (str. 14–15), kar daje poglavju še posebno težo. Zgodovinski pregled se upravičeno ustavi pri predstavnikih renesanse in humanizma v 16. st.: Augustinus Tyfernus, Petrus Apianus, Bartholomaeus Amantius in Wolfgang Lazius, ki so na preučevanje antične Celeje vplivali predvsem z zbiranjem in popisovanjem kamnitih spomenikov. To so sicer avtorji, ki so se ukvarjali predvsem s kamnitimi spomeniki z napisi in jih imamo lahko celo za prve epigrafike na tem prosto-

ru. Pregled zgodovine raziskav se zaključi s prezentacijami *in situ*, katerih začetke lahko postavimo že v šestdeseta leta 20. stoletja, ko je bil nadzidan osrednji prostor Herkulovega svetišča.

Danes je Celje eno izmed razmeroma redkih mest, kjer je takšnih prezentacij veliko: v razstavišču *Celeia – mesto pod mestom* lahko vidimo del poznorimskega obzidja, rimsko cesto in ostanke hiš ... Na Glavnem trgu sta predstavljeni dve rimski mestni vili z mozaiki in freskami, ki sta bili odkriti leta 2013 – ostanki večje so danes vključeni v prostore turistično informacijskega centra. V kletnih prostorih si je mogoče ogledati del rimske kloake. V letih od 2016 do 2018 je bila na Muzejskem trgu delno raziskana bogatejša rimska hiša z vrhunsko stensko poslikavo, ki s svojimi barvnimi freskami dopolnjuje razstavišče v kleti Stare grofije (fotografije teh fresk so prikazane v nadaljevanju).

Po dopolnjeni zgodovini raziskav sledi poglavje o predrimski poselitvi, v katerem se je mogoče še enkrat seznaniti s pomenom latenske naselbine na mestu poznejšega rimskega mesta. Keltski Tavriški so za seboj pustili številne drobne najdbe, med katerimi je treba posebej izpostaviti male noriške srebrnike, ki so jih do sedaj našli že več tisoč. Keltška Keleia je vsekakor bila pomemben del Noriškega kraljestva. V zvezi s tem je na str. 23 zapisana morda nekoliko zavajajoča trditev, namreč da je Noriško kraljestvo rimskemu cesarstvu podrejena državna tvorba. Noriško kraljestvo je seveda res keltska državna tvorba, ki je združevala več plemen ter obsegala celoten vzhodnoalpski prostor. Ustanovili so ga okoli leta 200 pr. Kr., leta 15 pr. Kr. pa po mirni poti priključili rimskemu imperiju. Ves čas obstoja so med državama potekali intenzivni trgovski in diplomatski stiki, kljub temu pa država postane podrejena Rimu šele po letu 15 pr. Kr., ko iz *regnum Noricum* postopoma nastane *provincia Noricum*.

Končno pa se lahko posvetimo samemu rimskemu mestu Celeji. Avtorja tudi na tem mestu zelo smiselno začneta poglavje z arhivskimi viri (načrti), ki nam v kombinaciji z arheološkimi odkritji dajo boljšo sliko takratnega prostora. Struga Savinje se je tekom stoletij gotovo spreminjala, zdi pa se, da je reka v antičnem obdobju tekla vsaj po dveh strugah in tvorila otok, na katerem se je nahajal večji del

rimskega mesta. Tudi to poglavje odlikujejo podatki novejših raziskav ter izjemne fotografije in načrti. Ob tem se mestoma naleti na manjše nedoslednosti. Avtorja uporabita besedno zvezo celejanski forum (str. 27), ki se zdi manj ustrezna kot celejski forum, saj je forum vezan na samo Celejo in ne toliko na njene prebivalce (Celejane). Ko je govora o za zdaj najstarejšem napisu, t. i. zahvalni plošči, ki jo je dal postaviti *Caius Iulius Vepo*, slovenjenje njegovega imena ni popolnoma pravilno, govorimo namreč o Gaju Juliju Veponu (ne Vepu) – str. 30. Podobno je s pridevnikom, ki je izpeljan iz Tavriskov; portal *fran.si* nedvomno predlaga tavriskijski (ne tavriski) – str. 31. Morda ne bi bilo odveč naglasiti, da so bili uradniki (župani, edili, kvestorji) v rimskih mestih (tudi v Celeji) del mestnega sveta, da torej ne gre za dve ločeni instanci, kar bi bilo mogoče razumeti iz napisanega na strani 32, kjer je govora tudi o drugih uradnikih (liktorji, pisarji – tajniki, svečeniki). Pogrešamo informacijo, kateri med njimi so izpričani epigrafsko, kateri ikonografsko in kateri gotovo sploh ne.

Avtorja uspeta zelo natančno zamejiti samo območje urbanega centra, težje je to narediti z obsežnim območjem podeželskega zaledja (agra), s čimer so se v preteklosti ukvarjali že številni avtorji, a meje agrov velikokrat še vedno ostajajo stvar dogovora. Pri tem nam pomagajo tudi antična itinerarija ter *tabula Peutingeriana* (zemljevid). V Pokrajinskem muzeju Celje že od konca 19. stoletja dalje hranijo preris dela zemljevida, ki prikazuje Celejo in njeno okolico. Preris je v akvarelni tehniki, sicer poln napak pri prepisu geografskih imen, očitno je šlo za izdelek osebe brez poglobljenega znanja o rimski zgodovini, kljub temu pa morda vreden tega, da se ga razstavi.

Naslednje poglavje je namenjeno obdobju markomanskih vojn in severski obnovi, ki jim je sledila, kjer morda še najbolj pride do izraza značilnost publikacije, ki jo sicer lahko opazujemo v vseh poglavjih, namreč razmeroma (pre)obsežni splošni uvodi. Laični bralci bodo zanje hvaležni, nekoliko bolj poučeni jih bodo pač obšli. V poglavju je predstavljeno, kaj se je v tem nemirnem obdobju dogajalo v Celeji, kakšne posledice so vojne prinesle in v sklopu tega poglavje spoznamo najbolj slavnega antičnega prebivalca Celeje: Tita Varija Klementa (*Titus Varius Clemens*), katerega odlično kariero

poznamo na osnovi več ohranjenih počastitvenih napisov in se je najverjetneje končala celo s sprejemom v najvišji (senatorski) razred takratne družbe.

Poznorimski čas prinese številne spremembe, ki se kažejo tudi v samem mestu. Za gradnjo so kot gradbeni material radi uporabljali starejše (odslužene) kamnite spomenike (spolije). S krščanstvom pa se v tem času razširijo predmeti za vsakdanjo rabo z upodobljeno krščansko simboliko, pa tudi tisti, ki so jih uporabljali za liturgične namene.

Najdaljše poglavje je posvečeno konkretnemu življenju v takratnem provincialnem mestu, kar nas še posebej pritegne, še posebej zato, ker si zaradi natančnih navedb lokacij najdišč lahko zelo živo predstavljamo, kje je kaj dejansko bilo. Tudi na tem mestu so v veliko pomoč že omenjeni načrti F. Byloffa. Spet izstopajo novejša odkritja, kot npr. tisto iz leta 2017, ko so pri arheoloških raziskavah na Muzejskem trgu odkrili kloako in njeno notranjost. Veliko manj v primerjavi s sistemom kanalizacije

se še vedno ve o vodovodni napeljavi, saj njenega obstoja sploh ni mogoče z gotovostjo potrditi.

Avtorja posebej predstavita obrti v mestu, pa tudi religijo in zgodbo zaključita z grobišči. Rimsko in predrimsko božanstva spoznavamo preko votivnih spomenikov z napisi in tudi preko manjših in večjih plastik ter drugih ikonografskih dodatkov. Pregled verstev se smiselno izteče s pregledom pričevanj o krščanstvu, med katerimi ne moremo mimo znamenitega napisa v verzih za škofa Gaudencija z akrostihom, ki velja za enega najmlajših (če ne kar najmlajšega) napisov Celeje sploh, saj ga postavljamo v 6. stoletje.

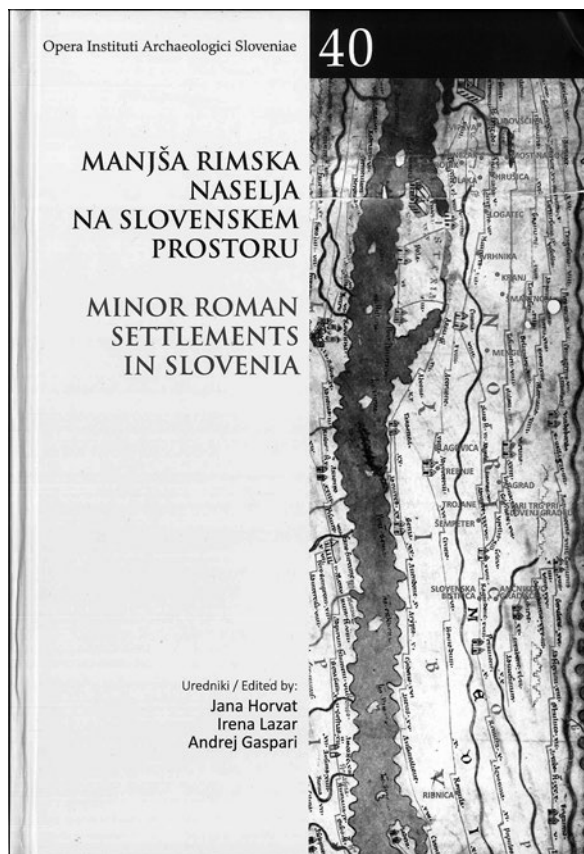
V predstavljeni publikaciji klavdijski municipij Celeja gotovo zaživi v vsej svoji lepoti; prikazan je plastično, konkretno in nadvse korektno. Knjiga vas bo navdušila, a ne samo zaradi bogatega slikovnega gradiva, očaralo in prevzelo vas bo predvsem bogastvo našega antičnega bisera, ki ga kar ne moremo nehati občudovati.

Julijana Visočnik

Vpogledi v rimska naselja

Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru
/ *Minor Roman settlements in Slovenia*. Uredili:
Jana Horvat, Irena Lazar, Andrej Gaspari. Ljubljana: Založba ZRC, 2020. 420 strani

Monografija, ki je napisana v slovenskem in angleškem jeziku, obširno predstavi vedenje o manjših rimskih naseljih, ki so obstajala na območju današnje Slovenije, ki je prehodni in geografsko raznolik prostor. Slovensko ozemlje je pripadalo trem upravnim enotam rimske države, Italiji ter provincama Norik in Zgornja Panonija. Strnjena naselja, ki so predstavljena v monografiji, glede na velikost in pomen predstavljajo vmesni člen med avtonomnimi mesti in razpršeno poselitvijo na podeželju. Številna arheološka izkopavanja v zadnjih desetletjih so prinesla obsežne in pomembne nove

podatke o manjših rimskih naseljih, ki večinoma niso bili zbrani, poglobljeno analizirani in objavljeni. Pri projektu *Informatiziranega atlasa antičnega Jadrana (AdriAtlas)* se je v sodelovanju z mednarodno skupino *Adriaticum mare* pokazala potreba po zbranem vedenju. Leta 2015 so tri ustanove (*Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, *Inštitut za arheologijo in dediščino Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem* ter *Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*) dale pobudo, da bi se zbrali podatki o manjših naseljih in da bi se ustrezno ovrednotili in s tem dvignili na višjo raven. Monografija je nastajala štiri leta in pri njenem nastanku je sodelovalo kar šestindvajset različnih avtorjev-raziskovalcev iz različnih ustanov.

V monografiji je za vsako naselje predstavljen kratek izvleček s ključnimi besedami, opisan je geografski historični oris, zgodovina raziskav, prazgodovina, antični literarni viri, epigrafski viri, status naselja, prebivalci, razvoj naselbine, podatki o cesti, naselbini, grobiščih, drobnih najdbah. Pri nekaterih krajih je dodan katalog napisov, vsako naselje pa je predstavljeno z nekaj fotografijami ali risbami.

Obravnavane so naslednje naselbine, ki jih v tem prispevku ne predstavljamo podrobno:

Fluvio Frigido – Castra – Ajdovščina, Ad Pirum – Hrušica, Longaticum – Logatec, Nauportus – Vrhnika, Vipava, Gradišče Nad Knežakom, Ulaka, Ig, Mengeš, Carnium – Kranj, Šmartno pri Cerkljah, Blagovica, Atrans – Trojane, za katere so prikazane opravljene raziskave.

Za potrebe bolj nazorne predstavitve in primerov povzemanja dognanj pa v tem besedilu povzemanj vsebino za nekatera naselja:

Šempeter v Savinjski dolini je prvo naselje poleg še štirih predstavljenih spodnještajerskih naselbin. Ime antične naselbine v Šempetru v Savinjski dolini in njen status nista znana, kot tudi ni znana njena natančna lokacija. O njenem obstoju sklepamo po obsežni rimski nekropoli. Skromni podatki o ostankih rimske arhitekture izvirajo z območja severno od magistralne ceste. Rimski ostanki so bili v okolici Šempetra odkriti v Zgornjih Grušo-

vljah, Podlogu, Dobrteši vasi, Novem Kloštru in Gotovljah, vendar nobeno od najdišč ni bilo raziskano. V Šempetru je bila raziskana nekropola v Šempetru s 96 grobovi, kjer so bili najbrž pokopani celjski meščani, in ostanki marmornih grobnic, ki pričajo o visokem družbenem statusu in funkcijah pokojnikov. V 3. stoletju je bilo uničeno grobišče, ki je ležalo tik ob cesti *Emona – Celeia*, mlajše grobišče je nastalo severno. Do sedaj še ni preverjena hipoteza, da je na območju Šempetra morda ležala postaja *Ad Medius*.

Colatio – Stari trg pri Slovenj Gradcu ali Kolaciona se nahaja ob nekdanji rimski cesti na jugozahodnem obrobju Slovenjgraške kotline. Naselbino je odkril in delno raziskal Hans Winkler med letoma 1909 in 1912. Kolaciona je bila nižinska naselbina, poseljena v obdobju 1. do začetka 5. stol. in v njej so odkrili ostanke svetišča, stanovanjski del in grobišče. Razkošne grobnice, ki so pripadale podeželski eliti, so bile postavljene sredi obzidanih grobnih parcel. V najbolj raziskani grobnici I so bili v tretji četrtini prvega stoletja pokopani moški in dve ženski. Maloštevilni ohranjeni napisi izkazujejo, da je bilo prebivalstvo staroselsko, keltizirano, vendar delež latinskih imen ni zanemarljiv.

Zagrad je hribovit zaselek, ki se je nahajal južno od Prevalj v Spodnji Mežiški dolini. Arheološko najdišče Zagrad leži ob državni cesti (*via publica*) med *Kolaciono* in *Jueno* in je bila verjetno mejna postaja med administrativnima teritorijema *Celeje* in *Viruna*. Od druge polovice 19. stoletja je bilo ob povodnji reke Meže in gradbenih delih v bližini Brančurnikovega mostu odkritih okoli 50 kamnitih delov rimskih grobnic in arhitektonskega okrasa stavb (domnevno svetišča). Največ odlomkov pripada edikulam iz vzhodnoalpskega marmorja. Večinoma gre verjetno za žgane grobove, razen Brančurnikovega sarkofaga (skeletni pokop), ki je izdelan iz marmorja iz kamnoloma marmorja *Kraig*. Nenapisni reliefi iz Zagrada so nastali od sredine 2. do sredine 3. stol. Po kamnitih spomenikih arheologi zaključujejo, da je morala v bližini stati obcestna naselbina ali pa razkošna podeželska vila.

Rimska naselbina v **Slovenski Bistrici** se nahaja ob cesti *Celeia-Petoviona*. Opravljene arheološke raziskave so pokazale, da so zgodnjim lesenim stavbam, katerih tlorisi niso jasni in so nastali v

1.- 2. stoletju. V 3.- 4. stoletju sledijo velike zidane stavbe, ki so bile morda povezane s transportom in skladiščenjem. Ob naselbini je bilo grobišče z žganimi pokopi, odkrili pa so tudi ostanke kovaške delavnice.

Na obronkih Pohorja leži poznorimsko naselje **Ančnikovo gradišče**. Območje je bilo poseljeno že v prazgodovini. Iz zgodnjorimske dobe so posamezne najdbe, iz tega časa pa ni bilo odkritih naselbinskih ostankov. Glavnina poselitve sodi v drugo polovico 4. in na začetek 5. stoletja, ko je bilo naselje obdano s kamnitim obzidjem, vhod na zahodni strani je bil zavarovan z dvema notranjima stranskima kriloma. Lesene hiše s kamnitimi temelji so se vrstile ob obzidju. Številne najdbe različnega orodja pričajo, da gre za dokaj samooskrbno naselbino. Uvoženi predmeti (npr. glazirana keramika, keramika z glajenim okrasom) pa dokazujejo, da je bila naselbina povezana s širšim prostorom imperija. Odkriti deli vojaške noše nakazujejo prisotnost manjše vojaške posadke. Naselbina je propadla pred sredino 5. stoletja, verjetno je bila uničena v požaru, na kar nakazujejo močne plasti žganine.

Ob itinerarski cesti na območju današnjega **Trebnjega** je ležala naselbina *Praetorium Latobiorum*, v katerem so bili lokalni prebivalci keltski Latobiki. Odkriti epigrafski spomeniki pričajo o beneficiarski postaji in svetišču dolihenskega Jupitra. V zgodnje cesarsko obdobje sodita dve odkriti stavbi, od katerih je bila ena livarska delavnica. Ob tlakovani cesti so v pozni rimski dobi stale dolge hiše z obrtnimi delavnicami, ki izkazujejo tekstilno obrt. V bližini naselja je bilo odkritih več vil in kamnolom, dobro raziskano pa je zahodno grobišče.

Ribnica je kot rimska postaja *Romula* v antičnih virih omenjena na dveh itinerarijih rimske dobe, na *Tabuli Peutingeriani* in *Antonimskem itinerariju*.

Peter Petru je postajo lociral na podlagi naselbinskih ostankov na območje današnje vasi Ribnica (pri Jesenicah na Dolenjskem). Postaja je bila zgrajena na prehodu iz doline Krke in Save v Panonsko nižino, ki je bila strateško pomembna točka. V letu 2001 do 2004 so bile opravljene nove obsežne raziskave, v katerih so odkrili obsežen naselbinski del z izstopajočim obrambnim objektom in velik del zahodnega grobišča (129 grobov). Odkrili so tudi potek rimske ceste *Emona-Siscia*. Med najdbami sta za opredelitev in potrditev imena naselbine ter lokacije pomembni dve najdbi, to sta del posvetilnega napisa Silvanu Augustu, ki ga je dal postaviti suženj združenja zakupnikov carine, in napis *Romula* na svinčeni ploščici za blago.

V predstavljeni monografiji ob koncu tega poročila izpostavimo še zaključno poglavje, kjer je narejena primerjava naselij po enotnih kriterijih in razvrstitev v štiri skupine: naselja podobna mestom; obcestne postaje, ki se nahajajo ob glavnih prometnih povezavah; naselja odmaknjena od glavnih poti in višinska naselja, omejena na območje Notranjske. Vsa naselja so nastala v prvih dveh stoletjih in so obstajala do prve polovice 5. stoletja. V naseljih iz prvih dveh skupin so odkrili kakovostno arhitekturo, stavbe javnega značaja in epigrafske spomenike, med prebivalstvom pa izstopajo priseljenci iz Italije in elita staroselskega porekla. Za naselja iz drugih dveh skupin, ki so bila oddaljena od prometnih povezav, so značilne skromnejše stavbe, v njih pa je verjetno prevladovalo avtohtono prebivalstvo.

Knjiga obsežno prikaže arheološka raziskovanja in vedenje o življenju v manjših naseljih v rimski dobi na ozemlju današnje Slovenije, ki do sedaj širše niso bili znani.

Jože Maček

Veliki pokol ...

Robert Darnton, *Veliki pokol mačk in druge epizode francoske kulturne zgodovine*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2005. 335 strani.

Obstajajo knjige, katere ob ponovnem prebiranju dojamemo čez leta vedno iz nove perspektive in četudi še zdaleč niso več novost, dodajo v naš spekter vpogledov v zgodovino in njeno interpretacijo vedno nove vrednosti. Ena od njih se mi zagotovo zdi knjiga Roberta Darntona (1939), ki je prvič izšla že davnega leta 1984, v slovenščini pa jo lahko prebiramo od leta 2005.¹ Ameriški zgodovinar se v delu s privlačnim naslovom *Veliki pokol mačk in druge epizode francoske kulturne zgodovine* na podlagi bogatih virov in literature osredotoča na francosko družbo 18. stoletja ter nam ob tem skozi vpogled vanjo posreduje bogat nabor znanja in tehnik posredovanja zgodovine bralcem, obenem pa tudi odpira polje kritike in meja, kako daleč in globoko naj se v interpretacijo zgodovinar spusti. Strokovnjak za omenjeno stoletje, dolgoletni univerzitetni profesor in prejemnik številnih nagrad se je pod vplivom kolega Clifforda Geertza preizkusil v zgodovinsko-antropološki metodi t. i. *debelega opisa*, da bi še bolje spoznal in raziskal proučevano področje. *Veliki pokol* je postala Dartonova najbolj priljubljena in prodajana knjiga, prevedena v kar osemnajst jezikov. Knjiga je dejansko eno izmed temeljnih del zgodovine mentalitet in se mi zdi zato zanimiva za bralce *Zgodovine za vse*, kjer so članki o tej tematiki pogosto objavljeni.

Avtor nas vodi skozi šest poglavij, ki se na prvi pogled ne zdijo zares tematsko povezana, vendar je vsako izmed njih dejansko esej o življenju navadnih ljudi v Franciji *starega režima*. Beremo lahko o kmečki folklori, cehih obrtniških tiskarjev, meščanstvu, ki poskuša urediti svoj svet skozi oči prebivalca Montpelliera, službovanju policijskega inšpektorja, ki spremlja filozofe, D'Alembertovi organizaciji drevesa znanja in o Rousseaujevem

epizodnem romanu, ki je spremenil odnos bralcev do fikcije in reakcije nanj.

Darton kot pionir t. i. *zgodovine knjige*, akademske discipline, ki uporablja predmet knjigo kot kanal za interakcijo med bralci in besedami, se v bistvu v vseh poglavjih, razen v tistem najbolj znanem, posveča zgodovini, ki je povezana s knjigami. V vsakem poglavju v ospredje postavi predmet oziroma dogodek in skozenj interpretira francosko družbo. Kot vire je avtor uporabljal različne dokumente, na primer zapis vajenca Nicolasa Contata, zapis anonimnega predstavnika meščanskega srednjega razreda ali poročilo knjigotrškega inšpektorja Josphe d'Hémeryja. Dve poglavji sta napisani na podlagi širokega nabora literature: pri proučevanju folklorne pravljice je uporabil obsežno literaturo, ki obstaja o tem področju (na primer *La conte populaire française*), v poglavju o rodoslovnem drevesu vednosti pa se poslužuje Diderotove *Enciklopedije*.

Zanimivo je, da je avtor knjigo naslovil po dejansko enem od krajših poglavij v knjigi. Strinjati se

¹ Darnton, Robert. *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. New York: Basic Books, 1984. V slovenščini je knjiga izšla v prevodu Polone Poberžnik.

moramo, da ima ta prigoda najprivlačnejši naslov, torej jo je avtor gotovo izbral za privabljanje potencialnih bralcev. Pregnana strategija deluje, bralec poseže po knjigi, vendar lahko nekoherentnost z naslovom izzove tudi negativen odziv, če naivni bralec prezre drugi del naslova. Avtor namreč tej zanimivi temi nameni zgolj štiriintrideset strani, kar je drugo najkrajše poglavje v knjigi. Če bralec kljub prvotnemu razočaranju vztraja, spozna, da so v resnici druge teme prav tako vredne njegovega časa, če ima seveda dovolj široko zgodovinsko in splošno znanje, da jih je seveda sposoben pravilno razumeti.

Prvo poglavje, *Kmetje pripovedujejo pravljice: pomen Mame Goske*, bralca pritegne z zanimivim slogom in pretresanjem francoskih pravljic, ki so si jih kmetje pripovedovali v 18. stoletju in so bile veliko morbidnejše in grotesknejše kot današnje. Za antropološko proučevanje zgodovine so take teme zanimive, saj z njimi vstopamo še globlje v razumevanje neke zgodovinske kulture, družbe. S tem poglavjem nam je Darton skušal pokazati, kako drugačno je bilo v preteklosti dojemanje zgodb.

V drugem poglavju nam na podlagi zapisa vajenca Nicolas Contata razkrije to slavno zgodbo o tiskarskih vajencih Jacquesa Vincenta, ki so v znak upora zaradi slabih razmer, v katerih so bili primorani živeti, polovili ljubljene mačke mojstra in njegove žene ter jim pripravili pravi proces, na katerem so jih obsodili na smrt in nato obesili. Že samo grozljivi opisi dogodka bralca pretresejo, piko na i pa doda dejstvo, da se je vajencem dogodek dejansko zdel smešen. Danes se nikomur (no, morda le redkim izjemam) pobijanje mačk ne zdi smešno, za antropologa pa je ravno to ključna vstopna točka v razumevanje neke zgodovinske kulture. Glavna Dartonova hipoteza je namreč, da so dogodki različnih kultur v različnih časovnih obdobjih dojemani na različne načine. Knjiga je seveda bolj razprava kot dokaz za slednjo hipotezo, vendar jo avtor nekako dokaže skozi interpretacijo zgodbe o pokolu mačk. Kar se nam danes niti slučajno ne zdi smešno, je bilo tiskarskim vajencem v Franciji 18. stoletja nadvse zabavno. Za razumevanje in uspešno proučevanje zgodovine je nujno, da razumemo okoliščine, v katerih se je nek dogodek zgodil, kaj je privedlo do njega in zakaj so bili odzivi nanj takšni, kot so bili.

Vseeno se moramo vprašati, ali ni Dartonovo razlaganje dogodka morda vseeno rahlo izvito iz trte. Darton dogodek namreč razlaga s pretiranim interpretiranjem: preprostem dejanju upora pripiše vse od spolne insinuacije do metaforičnega posilstva mojstrove žene, vse pa poveže z groteskno predstavo s simboliko čarovništva. Dejstvo sicer je, da so bile mačke skozi zgodovino tesno povezane s čarovništvom in spolnostjo, vendar je treba poudariti, da so proces priredili neizobraženi tkalski vajenci. So torej res pobili mačke z namenom spolne osramotitve mojstrove žene? Ali pa so bili preprosto ljubosumni na mačke, ki se jim je godilo bolje kot njim samim, in so jih sovražili, ker zaradi njihovega mijavkanja ponoči niso mogli spati? Bralec se lahko upravičeno vpraša, od kod Dartonu cela vrsta takih predpostavk, ali je vse to res lahko razbral iz najdenih dokumentov ali pa je šel v svoji interpretaciji malo predaleč.

Naslednja poglavja bralca žal ne pritegnejo tako kot prvi dve. Za ne-poznavalce zgodovine, ki nimajo znanja in/ali zanimanja za epistemološke opise proučevanja zgodovinskih tematik, zna biti knjiga precej dolgočasna in celo neberljiva. Predvsem peto poglavje, *Filozofi urejajo rodoslovno drevo vednosti: epistemološka strategija Enciklopedije*, je že za zgodovinarja razmeroma težko branje, ki ne pritegne zares, za laika pa so Dartonovi argumenti popolnoma nerazumljivi, če nima zares širokega filozofskega znanja. Iz tega sledi, da je avtor ob pisanju knjige ciljal predvsem na zgodovinarje in na splošno široko izobraženo populacijo, in ne na običajne bralce, ki bi jih morda pritegnil naslov. Nenazadnje je knjiga nastala na podlagi njegovih predavanj *Zgodovina 406*, ki jih je imel leta 1972 na *Univerzi Princeton* v Združenih državah Amerike.

Za zgodovinarje in historične antropologe je knjiga zanimivo branje in lahko tudi navdih za raziskovanje podobnih marginalnih tematik. Predstavlja nove, še ne obravnavane teme in poleg tega tudi postopek njihovega proučevanja. Darton prepleta tehnike in znanja folkloristike, antropologije, etnografije in zgodovine. Po zgledu svojega zgodovinarskega kolega Geertza nas uvede, ali pa nam poglobi znanje, o pisanju po tehniki t.i. *debelega opisa*; dogodke in mentalitete namreč interpretira tako, da nam osvetli širši zgodovinski trenutek. Dartonovo delo nam nudi poseben vpogled v štu-

dijo *mentalités*. Dokumenti zgodovinarju služijo kot vir, ki mu razkriva ali skriva zgodbo, njegova naloga pa je, da jih previdno in pravilno interpretira ter bralcem odstre tančico skrivnosti o življenju ljudi več stoletij pred njim.

Knjigo lahko štejmo pod strokovno literaturo in bo zanimiva predvsem študentom zgodovine, zgodovinarjem in bralcem, ki jih ta tematika zares zanima in iščejo poglobljeno zgodovinsko znanje.

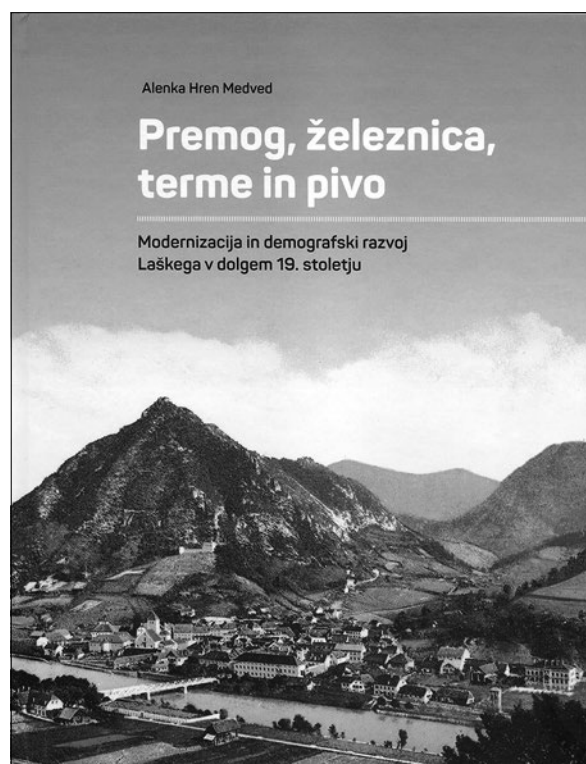
Navadnega bralca bosta verjetno pritegnili in nena- zadnje tudi šokirali le prvi dve poglavji, potem pa je velika verjetnost, da bo knjigo odložil, preden jo bo do konca prebral. Naslov dela, ki vzbuja obenem zgražanje in zanimanje, pritegne tudi nestrokovno občinstvo k branju strokovne literature, kar spet ni slabo. Tako se bo morda kdo navdušil nad zgodovino, če se mu ta le ne bo (znova) zamerila in bo vztrajal pri branju knjige od tretjega poglavja dalje.

Julija Šuligoj

Laščani pod mikroskopom

Alenka Hren Medved, *Premog, železnica, terme in pivo: modernizacija in demografski razvoj Laškega v dolgem 19. stoletju*; Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021. 215 strani.

V središču zanimanja študije Alenke Hren Medved, zgodovinarke, zaposlene na Domoznanskem oddelku Osrednje knjižnice Celje, je človek. Posamezniku in družini v Laškem in okolici v »dolgem« 19. stoletju se je namreč posvetila s pomočjo širokega nabora virov – zlasti različnih statističnih pomagala in matičnih knjig. S skrbnim študijem tega gradiva in izdatno mero pozitivne raziskovalne radovednosti je skušala umestiti modernizacijo Laškega v evropski okvir ter opisati demografski razvoj Laškega iz polagrarne v urbano naselbino. Pomembni dejavniki tega procesa so bili premog, železnica, zdravilišče (oziroma turizem) in pivovarna, ki so laškemu trgu in bližnji okolici (vasem Debno, Šmihel, Strmca, Kuretno, Sp. Rečica in Marija Gradec, ki jih avtorica obravnava v svoji knjigi) priskrbeli nepogrešljiv razvojni impulz, brez katerega bi Laško doživelo usodo številnih manjših štajerskih trgov, ki jih je modernizacija obšla in jih pustila na obrobju razvoja in obstoja. O vsem tem nas avtorica pouči v razumljivem in primerno dolgem uvodu, nato pa se posveti jedru svoje raziskave, v kateri pa vedno znova najdemo reference na stvari, ki jih je omenila že v uvodnem

splošno zgodovinskem pregledu, zato ga nikakor ne gre spregledati.

Kdorkoli se je kdaj srečal s statističnimi letopisi, popisi prebivalstva in raznovrstnimi matičnimi knjigami vé, da gre za (na prvi pogled) skoraj nepregledno suhoparno zmešnjavo števil, podatkov in imen, ki nam na hitro ne povedo prav veliko. Tovrstni viri spregovorijo šele, ko jim postavimo »prava vprašanja« in se z njimi dovolj dolgo ukvarjamo. Treba je povedati, da je oboje avtorici nad vse uspelo. Sad njenega dela je namreč obsežna in zanimiva analiza matičnih knjig, zapisnikov duš

(statusov animarum) ter objavljenih statističnih in demografskih pregledov, ki pripoveduje zgodbo o generacijah Laščanov in okoličanov v 19. stoletju. Z interpretacijo in kontekstualizacijo mukotrpnosti zbrane poplave podatkov se »pravo« zgodovinarjevo delo namreč šele začne. Povezava drobcev in serij podatkov v bolj ali manj razumljivo in berljivo vsebino je namreč tisto, kar naj bi kronalo dolgotrajno ukvarjanje z viri. Šele v primerni projekciji je moč v obilju informacij uzreti določen trend, identificirati nemara komaj opazne prelomnice ter vse skupaj umestiti v širši okvir. Laško z okolico je prav zaradi v uvodu omenjenih posebnosti (lega ob železnici, razvoj zdravilišča, množica premogovnikov, a skoraj popolnoma agrarna okolica) zelo zanimiv laboratorij za preizkus znanih dognanj o demografiji in zgodovini primerljivih naselij. V perspektivi vpliva naravnih in družbenih dejavnikov (lakote, vojn, bolezni, družbenih in religioznih norm) lahko po avtoričini zaslugi spremljamo razvoj Laškega v cvetoč, privlačen in razvit trg ob perspektivni komunikaciji (železnici) z nastavki razvoja (sekundarnih in terciarnih dejavnosti) za prihodnje – 20. stoletje. Nekako spotoma nas avtorica seznanja s trendi rojevanja in sklepanja zakonskih zvez, številom nezakonskih otrok ter strukturo družin in gospodinjstev na območju, ki ga obravnava. Faktografske podatke zna posladiti z izleti v etnologijo, zgodovino vsakdanjega življenja ali v predstavnih in normativnih okvirih razmišljanja tedanjih ljudi. Stolpci in izrezi s svojimi anomalijami skrivajo prepovedi spolnosti v določenem obdobju leta, načrtno spočenje in rojevanje otrok v času, ko se materina odsotnost v delovnem ciklu kmetije čim manj pozna; spočetja nezakonskih otrok pogosto sovpadajo z večjimi skupinskimi opravili, ki pomenijo priložnost za tesnejše stike voljnih posameznikov ipd. Poroke so bile v prvi vrsti razumsko družbenoekonomsko dejanje in šele nato (če sploh) stvar ljubezni in privlačnosti. V za-

prtih in majhnih komunah je bil uvoz »tuje krvi« nujen za ohranitev in obstoj skupnosti. Otroci so bili v prvi vrsti investicija – v bodočo delovno silo in obet za varno in preskrbljeno starost. Prebivalstvo so regulirale lakote, vojne in številne bolezni, ki so pustošile v naših krajih, rojstva pa je omejila tudi industrializacija in modernizacija družbe.

Vse to je z manjšimi odstopanji moč zapisati za večino naših mest in trgov, v primeru Laškega in okolice pa so poslej splošne ugotovitve podprte tudi z natančnimi podatki. Laški trg je morda ubral le malo bolj nekonvencionalno pot – ta se je začela že konec 18. stoletja, ko so začeli izkoriščati številne premogovnike v okolici, nadaljevala leta 1825 z ustanovitvijo Geyerjeve pivovarne in velikim požarom leta 1840, ki je pomenil prelomnico v urbanizaciji trga. Konec 40. let istega stoletja je Laško dočakalo železnico in po letu 1850 doživelo intenzivnejše priseljevanje. Trg, ki je bil svoj čas sedež gospostva, okraja, deželskega sodišča, okrajnega glavarstva, okrajnega sodišča in občine se je v poznem 19. stoletju ujel tudi v za slovensko Štajersko značilna slovensko-nemška nasprotja, ki se odražajo tudi v (ne)natančnosti popisnih podatkov o občevalnem jeziku ter iz drugih štajerskih trgov in mest znano delitev na nemški trg in slovensko okolico. Malce ga od drugih naselbin loči le kak zgodnejši modernizacijski preblisk, kakor je bila denimo zgodnja elektrifikacija (trg 1906, zdravilišče že 1885).

Delo Alenke Hren Medved zaključuje krajše, manj numerično in bolj »zgodbarsko« poglavje o posameznih trških in okoliških družinah, v katerem nam avtorica učinkovito razkrije, da se za vsako številko, vsakim podatkom skriva posameznik in njegova usoda, vdellana v mozaik preteklosti Laškega in okoliških naselij. Ta mozaik pa je s pričujočo knjigo precej popolnejši.

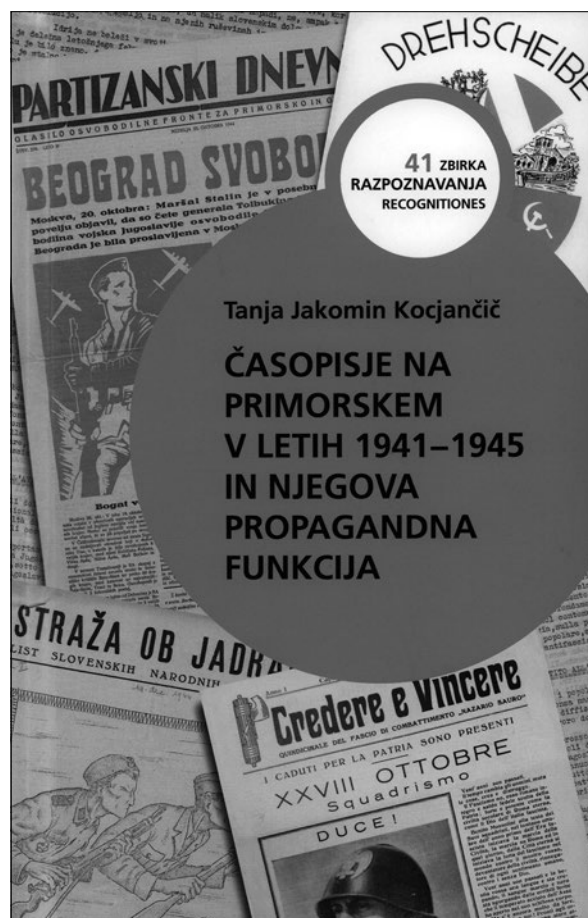
Aleksander Žižek

Tisk nikoli ne služi samemu sebi ...

Tanja Jakomin Kocjančič, *Časopisje na Primorskem v letih 1941–1945 in njegova propagandna funkcija*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021. 343 strani. (Zbirka Razpoznavanja/Recognitiones; 41)

Avtorica, kulturologinja in socialna antropologinja, samostojna raziskovalka s področja zgodovinopisja in kulturologije, je leta 2018 doktorirala na *Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem* na temo *Slovensko Primorje v časopisni propagandi 1941-1945*. Pričujoče delo je razdelila na štiri poglavja, razčlenjena s podpoglavji. V uvodu predstavi svoje metode dela ter literaturo in druge vire o časopisni propagandi na Primorskem. Izpostavi dejstvo, da časopisna propaganda na Slovenskem, kljub nekaterim temeljnim delom, še vedno ni pregledno in sistematično obdelana, medtem ko je časopisje Primorske skorajda povsem neraziskano.

Osrednji del knjige sta drugo in tretje poglavje. Na začetku poglavij v opisu poda posamezne terminološke dileme (npr. narodnosvobodilni tisk: partizanski tisk). V drugem poglavju poda pregled časopisov na Primorskem v obravnavanem času po izdajateljih. V štirih podpoglavjih (partizanski tisk, tisk primorskega domobranstva, italijansko režimsko/kolaborantsko časopisje in nemško okupatorsko časopisje) poda oceno stanja in predstavi po enega ali več pomembnejših časopisov, ostale le z osnovnimi podatki. Vsako podpoglavje začne s citatom, s katerim strnjeno poda miselnost izdajateljskega kroga, njegove poglede na pomen in naloge tiska ter način njegove uporabe (»Dober tisk je orožje ljudstva.« /.../ »Nobena informacija ne bo dosegla bralcev, ne da bi jo mi pred tem preverili.« /.../ »Tisk nikoli ne služi samemu sebi, temveč svojim najvišjim političnim ciljem« /.../.)

V pregledu partizanskega tiska izpostavi njegov velik pomen za razvoj narodne in kulturne zavesti. Sploh je to veljalo za Primorsko, kjer je italijanska oblast že leta pred vojno prepovedala vsako uporabo slovenščine v javnem življenju. Osrednje mesto v primorskem partizanskem tisku je imel *Primorski dnevnik*. Avtorica predstavi še druge partizanske liste, tudi številna vojaška glasila, ki so v obravnavanem obdobju nastala na Primorskem. Slednja so bila posebnost partizanskega tiska in so bila novost v slovenski zgodovini. Vseh ni podrobno obravnavala, saj je imela skoraj vsaka partizanska enota svoj časopis ali vsaj *stenčas* (stenski časopis), od propagandnega odseka pri štabu IX. korpusa do bataljonov in celo čete.

Tisk primorskega domobranstva je začel nastajati jeseni leta 1943, ko so nacistični oblasti *Slovenskemu narodno varnostnemu zboru* (SNVZ), ki je bil organizacijski okvir razvoj domobranstva na Primorskem, dovolile izdajanje sicer strogo cenzuriranih, revij. Mnogi med listi, ki so izhajali kot ciklostirana glasila posameznih domobranskih

skupin ali območij, so bili domobranski po vsebini, niso pa tega izražali v naslovih. Služili so obveščanju vojakov o akcijah in o kulturni in propagandni dejavnosti primorskih domobrancev. Njihov osrednji list na je bil *Goriški list*, dejansko glasilo SNVZ (maj 1944 – april 1945), poleg tega jih je izhajalo še nekaj, vendar nekajkrat manj kot na partizanski strani.

Za razliko od partizanskega in domobranskega tiska italijansko režimsko časopisje ni nastalo v času vojne, ampak je bilo že ob vstopu Italije v vojno del propagandnega stroja fašistične stranke. Po kratki predstavitvi značilnosti fašizma (ustavi se tudi ob pojmu obmejni fašizem) in fašističnega propagande avtorica predstavi tri obdobja v času vojne, ki so različno vplivala na delovanje tedanjega časopisja. Prvo obdobje od vstopa Italije v vojno do 25. julija 1943 je čas, ko je tisk propagandno sredstvo fašistične stranke, drugo, Badogliovo, obdobje od 25. julija do 8. septembra 1943 prinese prej nadzorovanemu časopisju določeno avtonomijo (kraljevska družina je bila še vedno nedotakljiva), tretje obdobje do 30. aprila 1945 (čas nemške vojaške zasedbe) pa je čas, ko je zasedbena oblast bila naklonjena tisku, ki je ostalo zvesto Benitu Mussoliniju. Na ta čas se nanaša oznaka kolaborantsko časopisje v naslovu podpoglavja. Prebivalstvo je lahko bralo tako vsedrjavno kot lokalno časopisje, med zadnjimi je bil vodilni *Il Piccolo*. Avtorica v tem sklopu omeni tudi katoliški tednik *Vita Nuova*, ki pa ni bil režimski časopis. Zaradi sledenju svojemu verskemu izhodišču in izogibanju političnih in vojaških tem je bil edini tržaški časopis, ki je užival relativno avtonomijo.

Nemško okupatorsko časopisje je tudi na Primorskem sledilo običaju hitrega začetka izdajanja tiska v nemškem jeziku po zasedbi novih ozemelj. Tudi glede organizatorja v zvezi s propagando in tiskom so se ravnali po že ustaljeni praksi, da ju je v prvem obdobju zasedbe upravljalo konzularno predstavništvo, nato je delo prešlo na oddelek za tisk, propagando in kulturo pri *Vrhovnem komisariatu Operacijske cone Jadransko primorje*. Ta je moral razčistiti nesporazume glede pristojnosti z generalnim konzulatom v Trstu in vojsko, kasneje pa se je v njegovo delo vmešavalo tudi poveljstvo SS in policije. Njegovi pripadniki so izvajali cenzuro, njihov vpliv se je zelo okreplil po atentatu na

Hitlerja julija 1944. Avtorica v tem podpoglavju opiše tudi založniško dejavnost lokalne civilne uprave. Med nemškim okupatorskim tiskom, ki je izhajal v *Operacijski coni Jadransko primorje*, je bil najpomembnejši dnevnik *Deutsche Adria Zeitung*.

V tretjem poglavju avtorica prikaže izsledke svoje komparativne analize propagandne funkcije štirih skupin izdajateljev tiska. Številni elementi so skupni vsem (uporaba gesel, kritika in smešnje nasprotnika, povzdigovanje svojih zaveznikov, pogledi na povojno ureditev družbe, odnos do nacionalnosti, vere, družine, žensk), nekatere teme zasledimo le pri posameznih.

Vsako podpoglavje začne z gesli, tipičnimi za posameznega izdajatelja tiska. Pri partizanskem taboru našteje največ tipov (protifašistična propaganda gesla in gesla, uperjena proti domačim izdajalcem; demokratična in k bratstvu usmerjena gesla; gesla, ki so povzdigovala Sovjetsko zvezo, Stalina in *Rdečo armado* ter druge zaveznike; gesla, ki so pozivala k mobilizaciji in podpirala NOB; gesla, ki so nagovarjala ženske in dekleta k sodelovanju v boju za osvoboditev; gesla, ki so poudarjala priključitev Primorske in Trsta k Jugoslaviji; gesla, ki so izpostavljala OF). O vlogi žensk so se razpisali vsi: partizanska stran govori o novi, družbeno aktivni ženski, lik matere je trpeča, a v svetlo prihodnost zazrta oseba. Nasprotno domobranska propaganda, v odziv na udeležbo ženska v odporu proti okupatorju, tudi pod vplivom katolicizma, postavlja ženske v tradicionalno vlogo matere, skrbnice otrok in doma. Italijanski fašizem je imel dvojni pogled na žensko: tradicionalen (skrb za moža in otroke), hkrati pa jo je, deloma zaradi ideologije, kasneje tudi zaradi potrebe po njenih rokah, postavljal v javno življenje. Nemško okupatorsko časopisje je zelo povzdigovalo materinsko vlogo ženske.

Glede odnosa do »drugih«: partizanska stran zlasti napada domače izdajalce, domobrance, četnike in sredince. Slednji so bili predmet kritike tudi v domobranski propagandi, poleg tega pa še seveda partizani, Italijani, tudi že pred vojno na Slovenskem prisotni antisemitizem je dobil krila še v listih primorskega domobranstva. Uvedba rane zakonodaje v Italiji se je čutila tudi v časopisju italijanskega režimskega časopisja, poleg Judov se je to lotilo »barbarski rasi« pripadajočih »banditov«

(partizanom s podporniki), pri označevanju katerih ni izbiralo izrazov. Ne le v italijanski propagandi je pomembno mesto zavzemala moralna diskvalifikacija nasprotnika, zlasti žensk v njegovih vrstah. Osrednji negativni lik je pripadel Titu. Nemško okupatorsko časopisje je za partizane uporabljalo isti izraz kot italijansko, poleg tega pa še marsikate-rega, ki je partizanom pripisoval najslabše človeške lastnosti. Kljub opisovanju dejavnosti partizanskih »tolp« je bila ta minimizirana, bila naj bi brez teže, izraz primitivizma domačinov in brez vpliva na moč nemške vojske. Nemško časopisje je povzemalo tudi domobransko propagando in napadalo *Osvobodilno fronto*. Tu se je domnevno naslanjalo tudi na slovenske pisce člankov. Kot »teroriste in morilce« so imenovali anglo-ameriške zaveznike, zlasti zaradi pogosto objavljenih posledic letalskih napadov na kraje v Primorju. Pri prikazu nasprotnikov so si vse strani pomagale tudi s fotografijami, risbami in karikaturami, katerih splošno propagandno, pa tudi vlogo smešenja nasprotnika, avtorica opiše pri vseh.

V odnosu do komunizma in boljševizma so bili listi domobranske, italijanske in nemške strani očitno enotni. Za prve je bil spopad s komunizmom boj proti brezboštvu. Religija je bila nasploh pogosto uporabljena v domobranski propagandi. Fašizem je v komunizmu videl sovražnika Evrope, tako ideološkega kot nacionalnega, saj naj bi Tito zastopal le interese slovanskega imperializma. Nacistično časopisje je poleg evropskega novega reda

in antisemitizma kot eno ključnih tem izpostavljalo antikomunizem in antiboljševizem.

Glede »drugih«, ki so se z ramo ob rami borili proti zgoraj naštetim, je časopisje brenkalo na povsem druge strune. Partizanska stran je izpostavljala povezanost s slovanskimi narodi ter sodelovanje z zavezniki, med katerimi v geslih prednjači omenjanje Sovjetske zveze. Domobranska propaganda sodelovanje z nemškim okupatorjem utemeljuje z dejstvom, da je ta manj nevaren kot komunizem, ki nasprotuje veri. Odpor močni nemški vojski opisujejo kot brezploden. Kolaboracijo je seveda podpirala tudi stroga cenzura na območju nemške okupacijske cone. Italijanski režimski tisk je z naklonjenostjo gledal na nacistično Nemčijo, s katero Italija koraka »do zmage«. Pogosti so zapisi občudovanja moči nemškega orožja, ljudstva in njihovega vodje.

Delo v tem poglavju obravnava še nekaj potez propagande (npr. partizanski mitingi in domobranski shodi, pesništvo, pogled na položaj Primorske in Trsta v novi ureditvi sveta, mobilizacija, organizacija *Todt*). Sledijo mu sklep, navedba virov in literature ter imensko kazalo. Poleg že omenjenih fotografij, risb in karikatur, knjigo ilustrirajo tudi naslovnice poglavitnih navedenih časopisov.

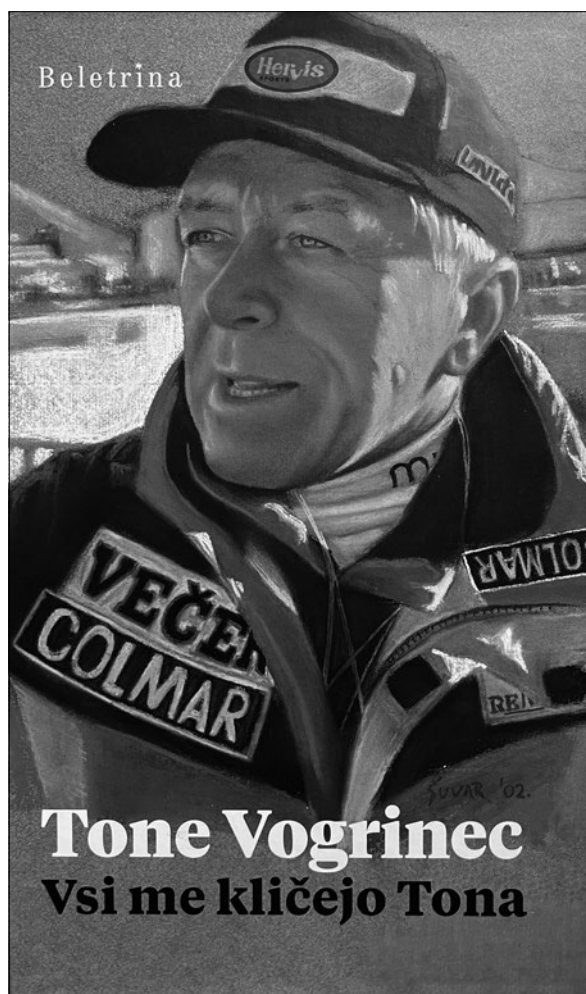
Ob zaključku lahko le z gotovostjo ugotovimo, da je časopisna (beri medijska) propaganda še kako aktualna v vseh časih.

Bojan Himmelreich

Vogrinec od blizu

Tone Vogrinec: *Vsi me kličejo Tona*. Ljubljana: Beletrina, 2022. 472 strani.

Ko mi je enkrat ob priložnostnem srečanju Marko Radmilovič rekel, da je zelo blizu temu, da napiše biografijo o Tonetu Vogrincu, sem bil te novice vesel. Ni jih namreč veliko takih, ki bi znali življenjsko zgodbo o Vogrincu splesti na način, da bo ta na zanimiv in berljiv način odsevala odtenke nekoga, ki je močno in odločilno oblikoval več dekad (jugo)slovenske smučarije ter obenem to isto zgodbo sprti umeščati v družbo in svet, ki je takrat v nas in okoli nas turbolentno vrel. Za Marka namreč že dolgo vemo, da zna kritično pretresati in publiko »cum grano salis« natresti resnic sodobne družbe, obenem pa ima dober občutek zaznavanja in tudi podajanja zgodovinskih zgodb. Mimogrede, Radmilovič je bil med prvimi, ki je odkrival in širši publiko predstavil zgodbo Alme Karlin. Do izida in promocije knjige ob Vogrinčevi osemdesetletnici februarja letos je potem preteklo nekaj časa in komaj sem čakal, da bo na voljo. V zadnji obliki je knjiga natisnjena tako, da jo bralec prepozna kot avtobiografijo in šele uvodni del razkrije, da jo je Vogrinec napisal s pomočjo Marka Radmiloviča. Tandem je opravil odlično delo. Za Vogrinca iz njegovih javnih nastopov vemo, da zna pripovedovati živo, sočno, niza anekdote in njegova pripoved daje pristen vtis. Nekje sem ujel celo zapisano, da ima tudi dober smisel in obvlada slovenščino do mere, da je Markovo zapisano zgodbo tu pa tam celo lektoriral in ji prestavljal vejice. Za Marka pa smo gotovi, da zna zastavljati prava vprašanja in je čez sito pripovedovanih zgodb predstavil Vogrinčevo zgodbo skozi strukturo poglavij, kot si jo je poprej zamislil. V preletu gre sicer za kronologijo, a so poglavja zasnovana tudi tematsko. Vogrinčeva zgodba se skozi zaokrožena poglavja prepleta s temami in osebami, ki so ključne za razumevanje alpske smučarije, deloma tudi zasebnega življenja. Tu pa tam se predvsem osebe in zgodbe ponovijo, a le v boljšem kontekstu sodb in podajanja posamezne teme, da dobi slednja razsežnost boljšega razumevanja.

Vsebine, kot sta trdila oba akterja ob predstavitvah knjige, bi bilo vsaj še enkrat toliko, a 472 strani se mi zdi dobro odbrana mera za širši krog bralcev in po moje tudi nič bistvenega ne izpusti. Zagotovo bi se dalo še napletati in dodajati vsebin, ki so vezane na preglede rezultatov, statistike, predstavitev velikih tekmovanj, analize športnih dosežkov in odmevov nanje, a prav s tega vidika, mi je knjiga še posebej blizu, saj (namenoma) izpusti biltenski pogled na športno preteklost. Vogrinčeva zgodba v knjigi je »le« njegov osebni pogled in ne poskus podajanja smučarske zgodovine. Prav na tak način moramo tudi prepoznavati vrednost te biografije, saj naj slednja služi kot vir vrednotenja, presoje, podajanja podatkov skozi zorni kot glavnega akterja, predvsem pa kot miselni ključ do razumevanja glavnega toka in okoliščin Vogrinčeve zgodbe, ki je močno utopljen in prepleten s smučarskim prebojem v javno življenje preteklega izteka stoletja. Tako sodbo mi pravzaprav zaokroža še vtis, da sem se med branjem večkrat zalotil, kot da v besedah in ob

opisih, ki slalomirajo sem ter tja, slišim glas akterja, kot sem ga prepoznal iz njegovih javnih nastopov.

Tudi športne biografije pri nas končno postajajo literatura in niso več le poskus rekonstrukcije osebne zgodbe. To nam postane jasno že v prvih stavkih uvoda, ki se v (avto)biografiji ne začnejo z: »Rodil sem se,« ampak s: »Petkovo jutro vstane umito kot še nikoli.« Delati to zgodbo berljivo, barvito, tudi intrigantno, ne le podajati dejstev, ki pa morajo biti na vsak način resnična in preverljiva, je pot, ki je v svetu naredila biografije za prodajne uspešnice. Po drugi strani je razlog temu, da so biografije postale trend, iskati tudi v kontekstu sodobne razprodaje intime v vedno manj senzibilnem svetu, katerega se lahko dotaknejo le še resnične zgodbe. Vse skupaj kaže pravzaprav na zanimivo razliko med današnjo družbo in dobo, ko je Vogrinec bil izpostavljen javna osebnost, smučanje pa prvorazredna tema zanimanja javnosti. Takrat smo opazovalci smučanja hlatali za informacijami iz ozadja. Ni jih bilo. Danes je vrhunski šport prepuščen trgu in je komaj kdaj reguliran drugače. Novinarji, nekoč edini kontakt s športnimi akterji, so nekoč skrbno dozirali informacije o dogodkih v smučarskem cirkusu, bili so pogosto tudi zasebno v prijateljskem stiku s športniki in zato jasno njihovi zavezniki in tudi svojevrstni varuhi. Izvedeti kaj več o zaodruju smučarske scene ni bilo mogoče, informacije in izjave športnikov so se osredinile vselej le na tekmovalne rezultate. Komaj kdaj je skozi kakšen reportažni zapis tedenskih magazinov prišel bolj barvit zapis s potovanja, treningov, a tam je našel mesto tudi zato, ker je omogočal še objavo barvnih fotografij, na katerih so se junaki belih strmin lahko pokazali z napisi opremljevalcev in sponzorjev. Eden prvih, ki je ta svet prenašanja in kreiranja novih podob prepoznal in prakso iz tujine prenašal k nam, je bil prav Vogrinec. Bil je nekakšen medij med športniki in svetom okrog njih, vzdrževal je vmesno sivo polje, ki ga je lahko odpiral in zategoval, kot je ustrezalo alpskemu smučanju, posredno pa tudi njemu. Dolgo je Vogrinec držal korak z bliskovitimi spremembami, ki so danes pripeljale do točke, ko si športni akterji skozi komunikacijo na družbenih omrežjih javno podobo gradijo sami. Tisti najbolj izpostavljeni športni zvezdniki celo s pomočjo posredniških agencij odpirajo slehernikom svet njihove intime, ob tem pa postajajo reprezentance v posameznih športnih panogah le še format

za uresničevanje marketinških ciljev korporacij. Vogrinec pa je v drugi maniri, tudi z odrekanjem zasebnemu življenju, celostno obvladoval reprezentanco in naše alpsko smučanje, glede na lastne izkušnje je poznal vse njegove plati, od tekmovalne, trenerske, managerske do finančne in jo predvsem s skozi knjigo izpostavljeno lastno iznajdljivostjo krmaril še dolgo potem, ko je kot »one man band« vodil reprezentanco ob prvih uspehih in uvrstitvi v svetovni vrh Bojana Križaja. Reprezentanca je z ljudmi in drugimi resursi, poslovnimi modeli (npr. Yu ski pool) zrasla s svojevrstno simbiozo kapitalizma in samoupravljanja v razvejan sistem, ko je naposled alpsko smučanje pokazalo pot tudi drugim panogam in športom, ki so se šele morali prebiti iz jugoslovanskega v mednarodni okvir. Tudi po osamosvojitvi, ko se vzpostavi čisto novo okolje, je Vogrinec še vedno bil zraven in se v veliki meri trudil ohranjati primat (alpskega) smučanja v konkurenci drugih športov ter v javni sferi.

Na tem mestu ne bom podajal vsebine, obnavljal poglavij. Z zamikom nekaj mesecev nazaj, kar sem knjigo prebral, naj zapišem, da se je v njej Vogrinec presenetljivo veliko razgalil tudi zasebno. Pogosto skozi zapisano spoznamo tudi kar nekaj podrobnosti iz družinskega življenja. Knjigo je očitno prepoznal tudi kot svoj obračun z življenjem. Čuti se iskrenost izpovedi, kar je gotovo pohvalno, tudi drzno, saj mu tega ne bi bilo treba izpostavljati, še manj bi mu kdo zameril, če bi ta del ohranil zase. S tem gotovo uporabi orodje, da biografija deluje bolj pristno in celovito, kar si vsak bralec želi, to je začutiti za akterjem človeka, tudi ranljivega. Toda, tudi tu naj podobno velja, kot v zvezi z vrednotenjem širše družbene slike zgodovine – knjiga, biografija je lahko »le« njegov pogled na svet. Ko nekje v knjigi stoji zapisano, da nič ne obžaluje, to lahko razumemo v skrajnem smislu tudi kot apologijo akterja. Resnica je vedo nekje nad tem. Ali vmes. Na podoben način naj izpostavim tudi odnose s sodelavci, smučarkami, smučarji, trenerji. Ko bo zapisal svojo plat zgodbe še kakšen drugi akter, bomo še bližje celostni sliki dogodkov in njihovega doživljanja. Upam le, da jim kot sodelavci pri biografiji pomagajo takšni »ghostwriterji« ali opazovalci in pisci, kot je Marko Radmilovič.

Knjiga »Vsi me kličejo Tona,« je zelo dragocen zapis, ki naposled dela zgodovinske tematike s

smučarske in športne zgodovine spet bolj dostopne, le redke so namreč športne biografije slovenskih akterjev, ki izidejo pri založbah, ki vidno vlagajo sredstva tudi v večanje dostopnosti njihovih izdaj. Izida Vogrinčeve biografije namreč ni bilo mogoče spregledati, saj so novice, predstavitve, intervjuji, celo reklame vabile po več kanalih k branju te knjižne novosti. Dragocena je, ker je ta biografija hkrati

tudi zgodba o dobi zadnjih dekad 20. stoletja, ki jo je (alpsko) smučanje pri nas izrazito zaznamovalo. Zgodba o smučanju je tudi zgodba o Slovencih, zgodba o samozavesti, ki je celotni slovenski družbi dajala pogum za nove drzne odločitve.

Borut Batagelj

Podoba revščine

Sočutje in stigma. Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini. Uredil: Ivan Smiljanič. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022. 261 strani (Zbirka Vpogledi; 24).

Monografija *Sočutje in Stigma, Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini* je nastala na podlagi znanstvenega posveta *Družbene razlike in revščina*, ki je potekal na Inštitutu za novejšo zgodovino novembra 2021. Zbornik sestavlja deset prispevkov, ki prikazujejo poglede na družbene razlike in revščino ter osvetljujejo spreminjajoč odnos družbe do revščine na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes.

Prvi prispevek Branke Grošelj na podlagi analize zakonodaje in njene implementacije v praksi prikaže odnos družbe do beračev in potepuhov v obdobju od konca 19. stoletja do leta 1940. V tem obdobju je država sprejemala in dopolnjevala obstoječo socialno zakonodajo, ki pa, kot ugotovi avtorica, ni bistveno prispevala k izboljšanju položaja marginalnega dela populacije. S kazensko zakonodajo, s katero se je želelo odvrniti potepuhe in berače od »izkoriščevalskega in neproduktivnega načina življenja,« so želeli omejiti »moteče elemente,« ki so obremenjevali občinske proračune. Obdobje je prineslo tudi postopno spreminjanje pogleda na revščino in njenih vzrokov, od individualne krivde do krivde takratnega družbenoekonomskega sistema, ki je položaj dovoljeval. Drugi prispevek v zborniku Alenke Hren Medved prikazuje položaj revnega trškega in podeželskega prebivalstva Laškega v 19. stoletju. Na prebivalstveno strukturo kraja in podeželja je močno vplivalo odprtje Južne

železnice. Na podlagi zbranih podatkov iz matičnih knjig in status animaruma avtorica predstavi življenje gostačev, poslov, delavcev, dekel in hlapcev. Skupaj s prikazom modernizacije Laškega lahko opazujemo življenjske vzorce revnega prebivalstva, ki ga je bilo sicer več na podeželju. Revnejši sloj se je zaradi omejitev redkeje poročil, kar je privedlo do povečanja nezakonskih rojstev, na kar je želela vplivati tudi država z uvedbo poročnih dovoljenj. V drugem delu prispevka avtorica nanizane podatke poveže s konkretnimi primeri revnih družin gostačev, rudarja in poslov. V prispevku Dunje Dobaja je osrednja pozornost namenjena gluhih mlado-

letnim v Sloveniji med obema vojnama, ki so se v Sloveniji lahko izobraževali le v gluhonemnici v Ljubljani. Cilj ustanove je bila družbena vključitev in samostojno življenje gojencev. Ti so prihajali iz revnih podeželskih družin in so imeli s sprejetjem v gluhonemnico možnost izhoda iz revščine. Skozi prispevek avtorica prikaže delovanje ustanove, od učnih pristopov v sklopu izobraževalnega procesa, do prizadevanja odprave revščine gluhonemnih otrok, do odprave stigmatizacije njihovih gojencev v javnosti s predstavitvijo rezultatov njihovega dela. Gluhonemi so veljali kot nezaposljivi, omejeni na določeno vrsto poklicev, prav tako pa so se morali soočati z zadržki delodajalcev do njihovega zaposlovanja, kar jim je večkrat preprečilo izhod iz revščine.

Urška Strle v prispevku predstavi družbeni položaj delavstva v Ljubljanski tobačni tovarni. Avtorica oriše družbeni položaj delavstva v proizvodnji tovarne, v kateri je vseskozi njen obstoj večino predstavljala ženska delovna sila, zato glavno pozornost posveča prav njim in njihovimi strategijami spopadanja z revščino. Revne proizvodne delavke, katerim so pripisovali tudi nemoralno življenje, so bile potisnjene na rob družbe. Njihov materialni položaj in družbeni status se je izboljšal v socialističnem režimu, ki je poudarjal vlogo proletariata. V prispevku je predstavljena tudi stanovanjska problematika delavstva, demografska sestava moštva in njihovo zdravstveno varstvo. Filip Čuček nam na primeru ptujske hiralnice predstavi pristop oblasti k lajšanju posledic revščine na slovenskem ozemlju. Na Štajerskem so hiralnice, po postopnem opuščanju župnijskih ubožnic, začeli ustanavljati v 70 letih 19. stoletja. Ptujška je bila kot druga zgrajena leta 1875. Hiralnice so v prvem obravnavanem obdobju (od konca 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja) v večini primerov skrbele za reveže, ki doma oziroma v domovinski občini niso imeli oskrbe, postrežbe ali stalnega zdravniškega nadzora. Predstavljeno je delovanje hiralnice v času vedno večjega družbenega razslojevanja, število sprejetih oskrbovancev in razmere znotraj ustanove. Kot prikaže avtor, so bile slabe razmere med drugim tudi vzrok, da so nekateri oskrbovanci poskusili storiti samomor. Predstavi tudi nekatere napredke v hiralnici v obdobju med obema vojnama kot tudi izvajanje evtanazije s strani Nacistov med drugo svetovno vojno. Prikaz skrbi za reveže s strani ustanov nam

na podlagi delovanja Kranjske hranilnice predstavi Nataša Henig Mišič. Osredotoča se na prikaz pomoči ranljivim družbenim skupinam s strani hranilnice, ki je dopolnjevala prizadevanja oblasti pri reševanju socialnih problemov na lokalni ravni. Tako je hranilnica ponujala dostopnejša stanovanja delavcem (npr. odločitev izgradnje cenenih delavskih stanovanj), uvedla hipotekarna posojila za majhne posestnike in ustanovila zastavljalnico, ki je ponujala posojila ogroženemu sloju prebivalstva. Poleg Kranjske hranilnice avtorica prikaže tudi delovanje hranilnic v avstrijskem delu habsburške monarhije. Prav tako prikaže dobrodelno dejavnost ustanove, še podrobneje ustanovitev zavetišča za neozdravljivo bolne ob 75. obletnici delovanja hranilnice.

Revščina, kot znak degeneriranosti posameznika je v očeh družbe 19. stoletja postala tudi neposredna grožnja. Prispevek Mete Remec to ponazori s stigmatizacijo in družbeno izključenostjo revežev, ki so zboleli za tuberkulozo ali trahomom v 19. in 20. stoletju na Slovenskem. Reveže so videli kot krivce za širjenje nalezljivih bolezni in krivce za degradacijo družbe. Oboleli za tuberkulozo in trahomom so iz žrtev postali krivci za lastno bolezen. Avtorica večjo pozornost posveti trahomu, ki je bil razširjen v Prekmurju in ki je prizadel vse starostne skupine. Avtorica prikaže, kako se je zdravstveni sistem lotil zdravljenja obeh bolezni v različnih obdobjih, kako se je spremenilo doje-manje bolezni in obolelih po drugi svetovni vojni in kako je socialistična oblast povezovala zmago nad boleznijo/revščino z bojem proti okupatorjem. V povojni socialistični Jugoslaviji besede revščina ni bilo zaželeno omenjati. Revščina je veljala za izkoreninjeno. Pojme kot so revščina, meja revščine in pomanjkanje, so v socialistični Jugoslaviji nadomestili pojmi *eksistenčni minimum*, *povprečni ali minimalni življenjski stroški* in *dogovorjena raven socialne varnosti državljanov*. S to problematiko v obdobju socializma se je ukvarjala Marta Rendla, ki na podlagi statističnih podatkov raziskav socialnoekonomskega položaja gospodinjestev od leta 1963 do 1988 prikaže prisotnost družbenih razlik med različnimi tipi gospodinjestev. V prispevku primerja različne metodologije merjenja revščine v socializmu in oriše problematiko revščine tudi na regionalnem nivoju.

Poleg obravnave marginaliziranih družbenih skupin in skrbi za reveže s strani različnih oblasti in organizacij je v monografiji analiziran tudi nasprotni pol družbe. Irena Selišnik in Ana Cergol Paradiž v prispevku s pomočjo podatkov iz ljubljanskega volilnega občinskega imenika in cenzusnih pol prikažeta ljubljansko elito na začetku 20. stoletja. V analizi, ki je upoštevala vzorec 704 premožnih posameznikov, sta ju zanimali spol, narodnost in poklicna struktura elite. Avtorici z analizo podatkov primerjata omenjene parametre pred in po prvi svetovni vojni, pri čemur se, med drugimi, vidijo spremembe v etničnih razmerjih v glavnem mestu. Monografijo zaključí prispevek Sreča Dragoša, ki se sprašuje, ali je Slovenija še socialna država. Avtor opozori na zavajajoče uradne statistične podatke,

ki so v protislovju s konceptom socialne države. Kljub dvigu slovenskega BDPja od osamosvojitve dalje se je delež socialnih izdatkov države skrčil za štiri odstotke. V prispevku so podrobno razčlenjeni podatki na najpomembnejših življenjskih področjih, rezultat pa pokaže, da Slovenija v primerjavi s povprečjem EU, Združenim Kraljestvom, Češko in Grčijo zaostaja pri vseh izbranih kazalcih.

Deset raznolikih prispevkov, ki osvetljujejo poglede in odnose na siromašne družbene skupine, dopolnjuje raziskave slovenske gospodarske in socialne zgodovine, ki so že bile obravnavane v predhodnih številkah zbirke *Vpogledi*.

Mihael Ojsteršek

Navodila piscem prispevkov revije *Zgodovina za vse*

Prispevki v reviji so v slovenskem jeziku. V uredništvo sprejemamo lektorirane oziroma jezikovno neoporečne prispevke.

Razprave (rubrika *Zgodbe, ki jih piše življenje*) v obsegu okrog ene avtorske pole, naj vsebuje:

- naslov (ali naslov kot kratek udaren citat, ki mu obvezno sledi še podnaslov)
- besedilo v obsegu okrog ene avtorske pole (do ene in pol), napisano v MS Word, tekst Times New Roman, velikost 12
- avtorski izvleček (sinopsis) do 10 vrstic, priimek in ime avtorja, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, njen naslov, naslov elektronske pošte (sicer privaten naslov in e-pošto). K avtorskemu izvlečku avtor navede okvirno 3 ključne besede
- povzetek v obsegu do 30 vrstic
- vsaj 3 do 6 slikovnih prilog. Ločljivost posnetka vsaj 300 ppi (širina: 1 kolona = 915 pixels, 2 koloni = 1890 pixels). Priloge oddajte ločeno. Med besedilo članka, kjer naj približno stoji konkretna priloga, vpišite legendo, ki vsebuje podnaslov in navedbo vira (avtorstvo, kdo hrani). Za dovoljenja objave za potrebe članka poskrbijo avtorji sami.
- opombe (v formi sprotna opomba (pod črto), na dnu vsake strani, »footnote«), velikost 10. Opombe naj bodo v okrajšani obliki in vsebujejo zgolj napotilo na seznam virov in literature na koncu Opombe naj bodo pisane enotno. Pri arhivskih virih uporabljamo standardne kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja in smiselno skrajšani naslov in številke strani. (npr.: Gestrin, Slovenske dežele, 12).
- poglavje Viri in literatura na koncu, v katerem so sistematično navedeni vsi uporabljeni viri in literatura. Ločeno se navajajo arhivski viri, literatura, po potrebi tudi časopisje in ustni viri. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu in sicer v celoti, ne skrajšano.

Arhivski viri

arhiv, signatura in ime fonda ali zbirke, tehnično enoto (arhivsko škatlo), številko ali naslov dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, a.š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0024, Mestna občina Celje, številka arhivske škatle, ime ali številka dokumenta (leto).

Literatura – monografije

Priimek, ime avtorja: naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku). Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki

navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku), za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

Zapisi

- Besedila v rubriki Zapisi so navadno krajša, zanje pa veljajo enaki pogoji oddaje kot za razprave, ni pa potrebno oddati povzetka in avtorskega izvlečka (sinopsisa).

Ocene (rubrika *Iz knjižne police*) naj vsebuje:

- Privlačen, kratek naslov
- Naslov ocenjenega dela, citiran kot primeri zgoraj
- Besedilo naj obsega okvirno 2-3 strani
- Priloži se ločeno še skenirana naslovnica ocenjenega dela (300 ppi)

Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije.

Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani. Recenzentski postopek je anonimen.

Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov uredništva revije: Zgodovinsko društvo Celje (s pripisom za revijo *Zgodovina za vse*), Prešernova 17, SI-3000 Celje ali po elektronski pošti na naslov: batagelj@gmail.com. Za lažji kontakt pripišite še telefonsko številko, za vse ostale informacije pa smo vam na voljo na zgornjih naslovih.

Uredništvo

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in z letnikom naročam izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka	Izvod(ov)	Letnik / številka	Izvod(ov)
.....
.....
.....
.....

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: FIZIČNA – PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

E-naslov:

Davčna številka (za pravne osebe): Davčni zavezanec: DA NE

Način plačila (ustrezno označite): po predračunu (za pravne osebe) po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/zgodovina-za-vse/>

DA, naročam(o):

- izvod(ov) [Zgodovini.ce 16]: več avtorjev **SEIDLOV ZBORNİK** (16 €)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 15]: Janez Cvim **DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ (1848–1918)** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: več avtorjev **OROŽNOV ZBORNİK** (12 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: več avtorjev **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: FIZIČNA – PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: DA NE (ustrezno označite)Način plačila (ustrezno označite): po predračunu (za pravne osebe) po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:

Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/zgodovini-ce/>
www.zdc.si

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Bojan Cvelfar, Dragica Čeč,
Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Hrvoje Petrić, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod izvlečkov v angleščino: Simon Zupan

Prevod povzetkov v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Naslovnica:

Filomena Permoser leta 1917 ali 1918 v Clevelandu, stara 18 let
(Družinski arhiv Filomene Permoser)

Zadnja stran ovoja:

Najdene stekleničke za zdravila. (Foto: Jaša Drnovšek)

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498 (Tiskana izdaja)

ISSN 2630-4325 (Spletna izdaja)

Revija je uvrščena v podatkovne baze Scopus, EBSCOhost in ProQuest.

The journal is listed in the databases Scopus, EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.

Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si